GMINNY PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI GMINY CZERNICA NA LATA 2025-2028

OPRACOWANIE:
Marta Danielska, Jakub Danielski
gez2.wroclaw@gmail.com

WRZESIEŃ 2024

Spis treści

1. Wstęp 3
2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami 3
3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce 4
4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 10
4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami 10
4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu 14
5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego 17
5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy 17
5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Czernica ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu 21
5.2.1. Charakterystyka gminy 22
5.2.2. Zarys historii gminy na tle historii regionu 23
5.2.2.1. Historia miejscowości gminy 24
5.3. Dziedzictwo materialne Gminy Czernica – zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy 33
5.3.1. Historyczne układy przestrzenne 33
5.3.2. Historyczne obiekty budowalne – najcenniejsze zabytki Gminy Czernica 36
5.3.3. Zabytki ruchome 47
5.4. Dziedzictwo niematerialne 48
5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony 49
5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków 50
5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków 50
5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego 51
5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków 53
5.6.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków 54
5.6.2. Obiekty stanowiące własność gminy 56
6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT 57
7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami 59
8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami 62
9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami 63
9.1. Dotacje 64
9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe 67
9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego 69
9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe 70
10. Bibliografia 73
11. Spis tabel i zdjęć 74
12. Załączniki 75

1. Wstęp

Gminny Program Opieki nad Zabytkami Gminy Czernica na lata 2025-2028 (zwany dalej GPOnZ) stanowić będzie element polityki samorządowej, pozwalający na podejmowanie zaplanowanych działań dotyczących inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechniania i promowania dziedzictwa kulturowego. Jako materiał bazowy może być wykorzystywany przez środowiska badawcze i naukowe, właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych oraz osoby zainteresowane kulturą i dziedzictwem kulturowym. Opracowanie służyć będzie rozwojowi gminy poprzez dążenie do poprawy stanu zachowania zabytków, eksponowania walorów krajobrazu kulturowego, wykorzystania zabytków na potrzeby społeczne, gospodarcze i edukacyjne.

W GPOnZ wskazano działania skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie dostępności do nich mieszkańców i turystów. Dokument uwzględnia uwarunkowania prawne, zewnętrzne oraz wewnętrzne w zakresie ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa kulturowego. Wskazane w nim kierunki działania, tzw. priorytety, szczegółowo opisują zakres oraz cel danego zamierzenia. Realizacja celów zawartych w GPOnZ poprawi w lokalnej społeczności świadomość wspólnoty kulturowej, wzmocni lokalne wartości oraz wspólne korzenie.

W dokumencie określono również źródła finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach wraz z ich otoczeniem. Finansowanie może odbywać się ze źródeł publicznych (np. budżet państwa, budżet własny gminy, budżet jednostek samorządowych – powiatu i województwa, środki unijne, inne źródła zagraniczne), a także ze źródeł prywatnych (osób fizycznych, organizacji pozarządowych – stowarzyszeń, fundacji, osób prawnych itp.).

Niniejsze opracowanie stanowi kontynuację Gminnego programu opieki nad zabytkami Gminy Czernica na lata 2021-2024, który został przyjęty Uchwałą Nr XXII/231/2021 Rady Gminy Czernica z dnia 27 stycznia 2021 r. GPOnZ został zaktualizowany w zakresie potencjału dziedzictwa kulturowego i źródeł finansowania oraz dostosowany do zmieniających się realiów dotyczących opieki nad zabytkami w części analizy SWOT, celów i działań.

2. Podstawa prawna opracowania Gminnego programu opieki nad zabytkami

Podstawę prawną opracowania GPOnZ stanowi ustawa z dnia 23 lipca 2003 r o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), która mówi o obowiązku sporządzania przez samorządy wojewódzkie, powiatowe oraz gminne na okres czterech lat programu opieki nad zabytkami.

W świetle ustawy, ochrona zabytków to aktywność administracji publicznej, która ma na celu stworzenie sprzyjających okoliczności prawnych, finansowych i organizacyjnych służących zachowaniu, zagospodarowaniu i utrzymaniu zabytków, zapobieganie zagrożeniom, niszczeniu, niewłaściwemu użytkowaniu, uszczupleniu zasobów zabytków, a także kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków oraz uwzględnianie tych zadań w kształtowaniu polityki planistycznej i środowiskowej. Terminem „opieka nad zabytkami" ustawa obejmuje działania właścicieli zabytków, które tworzą warunki dla naukowego badania zabytków, prowadzenia przy nich prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, zabezpieczenia i utrzymania ich samych oraz ich otoczenia w jak najlepszym stanie oraz popularyzowania i upowszechniania wiedzy o nich. W ustawie określono kwestie związane z ochroną i zarządzaniem dziedzictwem kulturowym, a szczególnie zagadnienia tworzenia krajowego programu ochrony i opieki nad zabytkami, organizację organów ochrony zabytków (zadania i kompetencje w zakresie ochrony zabytków wykonuje Generalny Konserwator Zabytków w imieniu ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego oraz wojewódzcy konserwatorzy zabytków działający w imieniu wojewodów), zakres i formy ochrony zabytków którymi są: wpisanie do rejestru zabytków, wpisanie na Listę Skarbów Dziedzictwa, uznanie za pomnik historii, utworzenie parku kulturowego oraz ustalenie ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustalania lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji

o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego, a także zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Zapisy ww. ustawy, zwłaszcza w punktach dotyczących form ochrony zabytków, są komplementarne do zapisów ustaw o samorządzie terytorialnym (o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz o ochronie przyrody). Ponadto ustawa precyzuje zakres zadań dotyczących ochrony zabytków i opieki nad nimi administracji samorządu gminnego i powiatowego.

Art. 87 ust. 2 cytowanej ustawy wyznacza cele opracowania GPOnZ, w szczególności są to:

1. Uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej.
2. Zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.
3. Wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego.
4. Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami.
5. Określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków.
6. Podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

3. Uwarunkowania prawne ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce

Zabytki zostały objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie jego ochrony określają artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej. Określenie konstytucyjnego obowiązku państwa wraz z podziałem kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe następuje na poziomie ustawodawstwa zwykłego.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r., która zastąpiła ustawę o ochronie dóbr kultury z 1962 r., powiązała ochronę zabytków z ochroną szeroko pojmowanego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii całej Europy. Nowe prawo zostało dostosowane do zasad obowiązujących w Unii Europejskiej.

Obowiązujące uregulowania prawne, dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zostały zawarte w:

• **Konstytucji RP** (Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. – Dz. U. z 1997 r. Nr 78 poz. 483 z późn. zm.) w przepisach:

– **Art. 5**: „Rzeczpospolita Polska (…) strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”.

– **Art. 6 ust. 1**: „Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju”; **ust. 2**: „Rzeczpospolita Polska udziela pomocy Polakom zamieszkałym za granicą w zachowaniu ich związków z narodowym dziedzictwem kulturalnym”.

– **Art. 86**: „Każdy jest obowiązany do dbałości o stan środowiska i ponosi odpowiedzialność za spowodowane przez siebie jego pogorszenie. Zasady tej odpowiedzialności określa ustawa”.

• **Ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1292), która jest głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki nad zabytkami w Polsce. Przy opracowaniu programu opieki nad zabytkami należy uwzględnić przepisy tej ustawy, takie jak:

– **Art. 3**, który definiuje podstawowe określenia użyte w ustawie: zabytek, zabytek nieruchomy, zabytek ruchomy, zabytek archeologiczny, instytucja kultury wyspecjalizowana w opiece nad zabytkami, prace konserwatorskie, prace restauratorskie, roboty budowlane, badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne, historyczny układ urbanistyczny lub ruralistyczny, historyczny zespół budowlany, krajobraz kulturowy, otoczenie zabytku.

W tym miejscu należy wyjaśnić pojęcie zabytku. Zabytek jest to nieruchomość lub rzecz ruchoma, ich części lub zespoły, które są dziełem człowieka lub związane są z jego działalnością. Stanowią one świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.

– **Art. 4**, który objaśnia, że ochrona zabytków polega w szczególności na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie; zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków; przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę; kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków; uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska”.

– **Art. 5**, który określa, w sposób otwarty, kwestię opieki nad zabytkami: „opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków: naukowego badania i dokumentowania zabytku; prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku; zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie; korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości; popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

– **Art. 6**, który klasyfikuje w układzie rzeczowym przedmioty ochrony i zarazem stanowi szczegółową definicję zabytku:

„1. Ochronie i opiece podlegają, bez względu na stan zachowania:

1) zabytki nieruchome będące, w szczególności:
   a) krajobrazami kulturowymi,
   b) układami urbanistycznymi, ruralistycznymi i zespołami budowlanymi,
   c) dziełami architektury i budownictwa,
   d) dziełami budownictwa obronnego,
   e) obiektami techniki, a zwłaszcza kopalniami, hutami, elektrowniami i innymi zakładami przemysłowymi,
   f) cmentarzami,
   g) parkami, ogrodami i innymi formami zaprojektowanej zieleni,
   h) miejscami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji.
2) zabytki ruchome będące, w szczególności:
   a) dziełami sztuk plastycznych, rzemiosła artystycznego i sztuki użytkowej,
   b) kolekcjami stanowiącymi zbiory przedmiotów zgromadzonych i uporządkowanych według koncepcji osób, które tworzyły te kolekcje,
   c) numizmatami oraz pamiątkami historycznymi, a zwłaszcza militariami, sztandarami, pieczęciami, odznakami, medalami i orderami,
   d) wytworami techniki, a zwłaszcza urządzeniami, środkami transportu oraz maszynami i narzędziami świadczącymi o kulturze materialnej, charakterystycznymi dla dawnych i nowych form gospodarki, dokumentującymi poziom nauki i rozwoju cywilizacyjnego,

e) materiałami bibliotecznymi, o których mowa w art. 5 ustawy z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (…),
f) instrumentami muzycznymi,
g) wytworami sztuki ludowej i rękodzieła oraz innymi obiektami etnograficznymi,
h) przedmiotami upamiętniającymi wydarzenia historyczne bądź działalność wybitnych osobistości lub instytucji;
3) zabytki archeologiczne będące, w szczególności:
a) pozostałościami terenowymi pradziejowego i historycznego osadnictwa,
b) cmentarzyskami,
c) kurhanami,
d) reliktami działalności gospodarczej, religijnej i artystycznej.
2. Ochronie mogą podlegać nazwy geograficzne, historyczne lub tradycyjne nazwy obiektu budowlanego, placu, ulicy lub jednostki osadniczej".

– **Art. 7**, który określa formy ochrony zabytków:
1) wpis do rejestru zabytków.

Rejestr zabytków znajdujących się na terenie województwa prowadzi wojewódzki konserwator zabytków. Do rejestru wpisuje się zabytek nieruchomy na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków z urzędu bądź na wniosek właściciela zabytku nieruchomego lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy. Do rejestru może być również wpisane otoczenie zabytku wpisanego do rejestru, a także nazwa geograficzna, historyczna lub tradycyjna tego zabytku. Wpis do rejestru historycznego układu urbanistycznego, ruralistycznego lub historycznego zespołu budowlanego nie wyłącza możliwości wydania decyzji o wpisie do rejestru wchodzących w skład tych układów lub zespołu zabytków nieruchomych. Wpisanie zabytku nieruchomego do rejestru ujawnia się w księdze wieczystej danej nieruchomości na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie decyzji o wpisie do rejestru tego zabytku. Wpisy do rejestru są wolne od opłat (art. 9). Skreślenie z rejestru zabytków następuje na wniosek właściciela zabytku lub użytkownika wieczystego gruntu, na którym znajduje się zabytek nieruchomy, lub z urzędu, na podstawie decyzji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego (art. 13). Na podstawie tej decyzji wojewódzki konserwator zabytków występuje z wnioskiem o wykreślenie wpisu z księgi wieczystej i z katastru nieruchomości. Informacja o skreśleniu ogłaszana jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym. Wykreślenia wolne są od opłat (art. 14). Zabytek ruchomy wpisuje się do rejestru na podstawie decyzji wydanej przez wojewódzkiego konserwatora zabytków – na wniosek właściciela tego zabytku (art. 10). Wojewódzki konserwator zabytków może wydać decyzję o wpisie z urzędu – w przypadku uzasadnionej obawy zniszczenia, uszkodzenia lub nielegalnego wywiezienia zabytku za granicę.
1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
2) uznanie za pomnik historii;
3) utworzenie parku kulturowego;
4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

– **Art. 16 ust. 1**: „Rada gminy, po zasięgnięciu opinii wojewódzkiego konserwatora zabytków, na podstawie uchwały, może utworzyć park kulturowy w celu ochrony krajobrazu kulturowego oraz zachowania wyróżniających się krajobrazowo terenów z zabytkami nieruchomymi charakterystycznymi dla miejscowej tradycji budowlanej i osadniczej".

– **Art. 17**, który określa zakazy i ograniczenia na terenie parku kulturowego dotyczące: prowadzenia robót budowlanych oraz działalności przemysłowej, rolniczej, hodowlanej, handlowej lub usługowej; zmiany sposobu korzystania z zabytków nieruchomych; umieszczania tablic, napisów, ogłoszeń reklamowych i innych znaków niezwiązanych z ochroną parku kulturowego, z wyjątkiem znaków drogowych i znaków związanych z ochroną porządku i bezpieczeństwa publicznego, z zastrzeżeniem art. 12 ust. 1; zasad i warunków sytuowania obiektów małej architektury; składowania lub magazynowania odpadów.

– **Art. 18**: „1. Ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określaniu ustaleń strategii rozwoju województw, planów zagospodarowania przestrzennego województw, planu zagospodarowania przestrzennego morskich wód wewnętrznych, morza terytorialnego i wyłącznej strefy ekonomicznej, analiz i studiów z zakresu zagospodarowania przestrzennego powiatu, strategii rozwoju gmin, strategii rozwoju ponadlokalnego, planów ogólnych gmin, miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, miejscowych planów odbudowy albo decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.
2. Określając ustalenia strategii, analiz, planów i studiów, o których mowa w ust. 1, w szczególności:
1) uwzględnia się krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami.”

– **Art. 19**: „1. Określając ustalenia planu ogólnego gminy, miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego oraz miejscowego planu odbudowy, uwzględnia się w szczególności ochronę zabytków nieruchomych:
1) objętych formami ochrony, o których mowa w art. 7, wraz z ich otoczeniem;
2) ujętych w wojewódzkiej lub gminnej ewidencji zabytków.

1a. W decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego uwzględnia się w szczególności ochronę:
1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

1b. W uchwale określającej zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń uwzględnia się w szczególności:
1) ochronę zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
2) ochronę zabytków nieruchomych, innych niż wymienione w pkt 1, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
3) wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

2. W przypadku gdy gmina posiada gminny program opieki nad zabytkami, ustalenia tego programu uwzględnia się przy określaniu ustaleń planów, o których mowa w ust. 1.

3. W miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego ustala się, w zależności od potrzeb, strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.”

– **Art. 20**, który mówi o konieczności uzgadniania projektów i zmian planów zagospodarowania przestrzennego województwa oraz miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego z wojewódzkim konserwatorem zabytków w zakresie kształtowania zabudowy i zagospodarowania terenów.

– **Art. 21**: „Ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami przez województwa, powiaty i gminy".

– **Art. 22**: „1. Generalny Konserwator Zabytków prowadzi krajową ewidencję zabytków w formie zbioru kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się w wojewódzkich ewidencjach zabytków.
2. Wojewódzki konserwator zabytków prowadzi wojewódzką ewidencję zabytków w formie kart ewidencyjnych zabytków znajdujących się na terenie województwa.
3. Włączenie karty ewidencyjnej zabytku ruchomego niewpisanego do rejestru do wojewódzkiej ewidencji zabytków może nastąpić za zgodą właściciela tego zabytku.
4. Wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy.
5. W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru;
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków.
3)* inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.
**Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).*
6. Właściwy dyrektor urzędu morskiego prowadzi ewidencję zabytków znajdujących się na polskich obszarach morskich w formie zbioru kart ewidencyjnych".

– **Art. 81**: „1. W trybie określonym odrębnymi przepisami dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielona przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale.

2. Dotacja, w zakresie określonym w art. 77, może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie przez wnioskodawcę prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków."

– **Art. 89**, który wskazuje, że „organami ochrony zabytków są:
1) minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje Generalny Konserwator Zabytków;
2) wojewoda, w imieniu którego zadania i kompetencje, w tym zakresie, wykonuje wojewódzki konserwator zabytków".

• **Ustawie z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 609 z późn. zm.), gdzie w art. 7 ust. 1 pkt 9 zostały określone zadania własne gminy: „zaspokajanie zbiorowych potrzeb wspólnoty należy do zadań własnych gminy. W szczególności zadania własne obejmują sprawy (…) kultury (…) oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami". Pośrednio do ochrony zabytków odnoszą się zadania obejmujące kwestie: ładu przestrzennego, gospodarki nieruchomościami, ochrony środowiska i przyrody oraz gospodarki wodnej, gminnych dróg, ulic, mostów, placów oraz organizacji ruchu drogowego, bibliotek gminnych i innych instytucji kultury, kultury fizycznej i turystyki, zieleni gminnej i zadrzewień, cmentarzy gminnych, utrzymania gminnych obiektów i urządzeń użyteczności publicznej oraz obiektów administracyjnych, promocji gminy.

Istotne uregulowania prawne dotyczące ochrony zabytków i opieki nad zabytkami znajdują się w innych obowiązujących ustawach i rozporządzeniach, w tym w:

- **Ustawie z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1130).

Dnia 7 lipca 2023 r. została przyjęta zmiana ustawy o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. Głównym celem reformy jest zwiększenie elastyczności i integralności systemu planowania, uproszczenie procedur oraz poprawa ładu przestrzennego w kraju. Dlatego wprowadzone zostały nowe narzędzia – plan ogólny a także zintegrowany plan inwestycyjny. Zmieniają się też zasady wydawania decyzji o warunkach zabudowy.

Plan ogólny, który docelowo zastąpi dotychczasowe studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, ma charakter aktu prawa miejscowego, co oznacza, że zawarte w nim ustalenia są wiążące dla organów gminy na etapie procedowania planów miejscowych oraz w procesie wydawania decyzji o warunkach zabudowy. Plan ogólny uchwala się obligatoryjnie dla całego obszaru gminy.

Każda gmina jest zobowiązana do uchwalenia takiego planu najpóźniej do 31 grudnia 2025 r. Założeniem ustawodawcy jest wprowadzenie określonej, przejrzystej struktury takiego dokumentu przy zachowaniu jego zwięzłej formy, czytelnej dla każdego odbiorcy. W planie ogólnym będą musiały znaleźć się dwa obligatoryjne elementy tj.: (i) strefy planistyczne i (ii) gminne standardy urbanistyczne. Gmina będzie mogła ponadto fakultatywnie określić (i) obszary uzupełnienia zabudowy oraz (ii) obszary zabudowy śródmiejskiej.

Znowelizowane przepisy przewidują także uproszczony tryb uchwalenia albo zmiany miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego. Będzie możliwe tylko w ściśle określonych w ustawie przypadkach. Postępowanie uproszczone będzie zatem wyjątkiem od reguły – zasadniczo ma być ono wykosztowywane przy dokonywaniu zmian w planach już uchwalonych a nie przy uchwalaniu nowych planów.

- **Ustawie z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane (**Dz. U. z 2024 r. poz. 725);
- **Ustawie z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska** (Dz. U. z 2024 r. poz. 54);
- **Ustawie z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody** (Dz. U. z 2023 r. poz. 1336 z późn. zm.);
- **Ustawie z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami** (Dz. U. z 2024 r. poz. 1145);
- **Ustawie z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej** (Dz. U. z 2024 r. poz. 87);
- **Ustawie z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie** (Dz. U. z 2023 r. poz. 571);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 2 sierpnia 2018 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków** (Dz. U. z 2021 r. poz. 81);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem** (Dz. U. z 2021 r. poz. 56);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2023 r. poz. 2425);

- **Rozporządzeniu Ministra Kultury, Dziedzictwa Narodowego i Sportu z dnia 16 kwietnia 2021 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2021 r., poz.731);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 12 maja 2004 r. w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami"** (Dz. U. z 2004 r. Nr 124, poz. 1304 z późn. zm.) ze zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 3 lutego 2006 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie odznaki „Za opiekę nad zabytkami" (Dz. U. z 2006 r. Nr 24 poz. 181);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 212, poz. 2153);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków** (Dz. U. z 2004 r. Nr 30, poz. 259);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 18 kwietnia 2011 r. w sprawie wywozu zabytków za granicę** (Dz. U. z 2011 r. Nr 89, poz. 510);
- **Rozporządzeniu Ministra Kultury z dnia 1 kwietnia 2004 r. w sprawie nagród za odkrycie lub znalezienie zabytków archeologicznych** (Dz. U. z 2004 r. Nr 71, poz. 650).

Zasady ochrony zabytków znajdujących się w muzeach i bibliotekach zostały określone w:

- **Ustawie z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach** (Dz. U. z 2022 r. poz. 385);
- **Ustawie z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach** (Dz. U. z 2022 r. poz. 2393).

4. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

4.1. Strategiczne cele polityki państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami

GPOnZ odwołuje się do dokumentów, które połączono na trzech poziomach: ogólnokrajowym, regionalnym (wojewódzkim) oraz lokalnym.

GPOnZ w swoich działaniach programowych nawiązuje do polityki krajowej szczególnie w zakresie poprawy stanu zabytków poprzez przekazywanie środków z budżetu gminy, wykorzystywania dziedzictwa kulturowego w promocji gminy, poprawy przepływu informacji pomiędzy gminą, organami ochrony zabytków oraz mieszkańcami, a także udostępnianiem informacji o zasobie zabytkowym gminy. Ważnym elementem jest również wspieranie działań z zakresu utrzymywania lokalnych tradycji kulturowych oraz wprowadzenie elementów lokalnego dziedzictwa do procesu edukacji oraz działań kulturalnych.

GPOnZ zbieżny jest ze strategicznymi celami państwa w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami. Cele te wymienione są w następujących dokumentach:

- **Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026**

Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami na lata 2023-2026 został przyjęty przez Radę Ministrów w dniu 1 grudnia 2023 r.

Dokument ten wyznacza kierunki działań administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Opracowany został w Departamencie Ochrony Zabytków MKiDN na użytek generalnego konserwatora zabytków.

Program ma na celu realizację przepisu art. 84 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Jest głównym dokumentem strategicznym niezbędnym do realizacji ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, zainicjowanym i opracowanym przez ministra do spraw kultury i ochrony dziedzictwa

narodowego, określającym cele administracji rządowej oraz podległych jej służb i instytucji w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami, a także środki służące do realizacji wyznaczonych celów.

Celem programu jest zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez m.in. ochronę i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości, podnoszenie wiedzy o zasobach zabytkowych kraju, cyfryzację i podniesienie jakości prowadzonych postępowań administracyjnych, a także zwiększenie zastosowania nowych technologii.

Najważniejsze cele programu:

Ochrona i zarządzanie zabytkami o wyjątkowej wartości poprzez m.in.:

- model i system wartościowania zabytków;
- plany zarządzania dla pomników historii;
- wsparcie procesu tworzenia planów ochrony parków kulturowych;
- system bezpieczeństwa zabytków;
- projektowanie konserwatorskie.

Cyfryzacja i podniesienie jakości prowadzenia postępowań administracyjnych poprzez m.in.:

- cyfryzację procesu inwestycyjno-budowlanego w zakresie ochrony zabytków;
- opracowanie i realizację programu szkoleń specjalistycznych dla pracowników wojewódzkich urzędów ochrony zabytków.

Zwiększenie zastosowania nowych technologii w ochronie zabytków poprzez m.in.:

- wdrożenie i rozwój programu wsparcia zarządzania dziedzictwem archeologicznym (AZP+);
- digitalizację i udostępnianie zasobu archiwalnego;
- rozwój portalu zabytek pl.

Edukacja i podnoszenie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego poprzez m.in.:

- włączenie edukacji ochrony zabytków do programów nauczania w szkołach;
- kampanie społeczno-edukacyjne dotyczące zagrożeń dla dziedzictwa kulturowego;
- wsparcie merytoryczne służb mundurowych oraz organów wymiaru sprawiedliwości w sprawach dotyczących przestępczości przeciwko zabytkom.

Wzmacnianie narzędzi ochrony zabytków wobec zmian klimatycznych poprzez m.in.:

- wsparcie procesu tworzenia gminnych programów opieki nad zabytkami;
- warsztaty konserwatorskie – praktyka prac konserwatorskich;
- wzmacnianie kompetencji zawodów rzemieślniczych;
- inwestycje w obiektach zabytkowych – szkolenia dla samorządów.

- **Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)**

Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.) zwana SOR została przyjęta Uchwałą Nr 8 Rady Ministrów z dnia 14 lutego 2017 r. Jest to aktualizacja Strategii Rozwoju Kraju 2020, przyjętej Uchwałą Nr 157 Rady Ministrów z dnia 25 września 2012 r.

SOR jest strategicznym instrumentem zarządzania polityką rozwoju realizowaną przez instytucje państwa, która określa wskaźniki ich realizacji, wskazuje sposób ich osiągania oraz określa najważniejsze projekty służące realizacji celów SOR.

Zadania powiązane z obszarem ochrony zabytków zostały uwzględnione w następujących obszarach:

1) Obszar e-państwo – kierunek interwencji:

1. Budowa i rozwój e-administracji – orientacja administracji państwa na usługi cyfrowe.

Wyznaczony projekt strategiczny:

Digitalizacja i rozwój kultury cyfrowej – kontynuacja procesów związanych z digitalizacją, przechowywaniem i udostępnianiem różnego typu zasobów dziedzictwa cyfrowego w Polsce (muzealnych, bibliotecznych, archiwalnych, audiowizualnych i zabytków), w tym do celów ponownego wykorzystywania, w ramach którego digitalizację należy rozumieć jako nowoczesną formę konserwacji i zabezpieczania najcenniejszych zasobów kultury.

2) Kapitał ludzki i społeczny – kierunek interwencji:

4. Wzmocnienie roli kultury dla rozwoju gospodarczego i spójności społecznej.

Działania do 2030 r.:

– Ochrona i promocja dziedzictwa narodowego – wykorzystanie potencjału dziedzictwa dla wzmacniania kapitału społecznego oraz poczucia tożsamości i wspólnoty; inwestycje w dziedzictwo narodowe (dobra kultury, nauki i sztuki, zabytki, rozwój sieci muzeów, wspieranie i promocja dziedzictwa kulturowego wpisanego na listę światowego dziedzictwa UNESCO).

– Wzmacnianie tożsamości, poczucia wspólnoty i więzi międzypokoleniowych, poprzez uczestnictwo i zwiększanie dostępu do instytucji i dzieł kultury na wszystkich poziomach funkcjonowania wspólnoty (lokalnym, regionalnym, narodowym), likwidacja „białych plam" w dostępie do kultury.

- **Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030**

Strategia Rozwoju Kapitału Społecznego (współdziałanie, kultura, kreatywność) 2030 zwana SRKS została przyjęta Uchwałą Nr 155 Rady Ministrów z dnia 27 października 2020 r. To kontynuacja i aktualizacja Strategii Rozwoju Kapitału Społecznego 2020. SRKS jest jednym z instrumentów realizacji Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków. Realizacja tego celu odbywa się przez wdrażanie kierunków interwencji zaplanowanych do realizacji w trzech zasadniczych obszarach, których kluczowe znaczenie znajduje również odzwierciedlenie w nowym podtytule SRKS: współdziałanie, kultura, kreatywność. Są to:

– obszar 1: Współdziałanie – społeczeństwo obywatelskie,

– obszar 2: Kultura – tożsamość i postawy obywatelskie,

– obszar 3: Kreatywność – potencjał kulturowy i kreatywny.

Pełniejszego wykorzystania wymaga wpływ wybranych zasobów i narzędzi z obszaru kultury i dziedzictwa narodowego na poziom kapitału społecznego, m.in. w wymiarze budowania tożsamości i kształtowania postaw obywatelskich. Wydarzenia, inicjatywy i zasoby o charakterze kulturalnym mogą wzmacniać poczucie wspólnoty i tożsamości, cementować środowiska lokalne, stwarzać przestrzeń do poszukiwań i inspiracji oraz stanowić miejsce spotkań dla różnych grup wiekowych i zawodowych. Niski poziom kapitału społecznego oraz podziały społeczne utrudniają budowanie wspólnoty państwowej, a także wpływają na osłabienie więzi z państwem i jego instytucjami.

Znaczenie kultury dla rozwoju i jakości kapitału społecznego jest wieloaspektowe. Z jednej strony warunkuje ona zachowania i postawy, ustanawia kody i sposoby komunikowania oraz organizacji społeczeństwa, z drugiej zaś stanowi zasób materialnych i niematerialnych dóbr, które tworzą fundament tożsamości i spoiwo społeczności. Potencjał kulturowy determinuje więc w istotnym zakresie sposoby podejmowania decyzji, umożliwia budowanie atmosfery otwartości i wzajemnego zaufania. Dziedzictwo kulturowe, umożliwiając budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości, jest kluczowym elementem potencjału kulturowego i stanowi bezcenny zasób, który powinien być wykorzystany dla obecnego i przyszłego rozwoju.

Głównym celem SRKS jest wzrost jakości życia społecznego i kulturalnego Polaków.

Projekt zakłada trzy cele szczegółowe Strategii, które obejmują:

1. Zwiększenie zaangażowania obywateli w życie publiczne poprzez: usprawnienie mechanizmów wspierania i współpracy instytucji publicznych z obywatelami, rozwój i wzmacnianie zorganizowanych form aktywności obywatelskiej.

2. Wzmacnianie roli kultury w budowaniu tożsamości i postaw obywatelskich poprzez: tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze, ochronę dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury, digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury, umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę, wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

3. Wzmocnienie rozwoju społeczno-gospodarczego kraju przez sektory kultury i kreatywne poprzez: wzrost udziału sektorów kreatywnych w rozwoju gospodarczym kraju, rozwój kompetencji zawodowych na potrzeby branż kreatywnych, wzmocnienie potencjału kreatywnego społeczeństwa.

W ramach celu szczegółowego 2 SRKS wyróżniono ponadto następujące priorytety:

2.1. Tworzenie warunków oraz budowanie kompetencji dla wzmacniania uczestnictwa w kulturze.

2.2. Ochrona dziedzictwa kulturowego oraz gromadzenie i zachowywanie dzieł kultury.

2.3. Digitalizacja, cyfrowa rekonstrukcja i udostępnianie dóbr kultury.

2.4. Umacnianie tożsamości i postaw obywatelskich przez kulturę.

2.5. Wzmocnienie promocji kultury polskiej za granicą.

Poniżej zostały przedstawione projekty, które związane są pośrednio z ochroną dziedzictwa kulturowego oraz których okres realizacji wykracza poza 2021 r. Projekty strategiczne SOR przypisane do zakresu interwencji SRKS:

– Narodowy Program Wspierania Rozwoju Społeczeństwa Obywatelskiego – program obejmujący takie działania, jak: rozwój instytucji dialogu obywatelskiego, zniesienie barier rozwojowych dla organizacji społeczeństwa obywatelskiego, reformę systemu finansowania organizacji przez państwo, edukację obywatelską i historyczną oraz rozwój wolontariatu;

– Niepodległa – program budowania kapitału społecznego i wspólnoty obywatelskiej, zogniskowany wokół obchodów 100. rocznicy odzyskania niepodległości Polski, obejmujący m.in. kształtowanie postaw patriotycznych, budowanie pamięci zbiorowej i spójnego wizerunku Polski, włączanie obywateli do działania na rzecz dobra wspólnego;

– Pakiet dla Przemysłów Kreatywnych – ukierunkowany na wsparcie innowacyjnych produktów sektorów kultury i kreatywnych. Pakiet umożliwia budowanie przewagi konkurencyjnej w sektorze i przeciwdziała odpływowi kapitału kreatywnego. Proponowane działania obejmują m.in. wprowadzenie zachęt dla realizacji produkcji audiowizualnych w Polsce, wprowadzenie wakacji podatkowych dla firm z sektora kreatywnego, ustanowienie tzw. szybkiej ścieżki podatkowej dla międzynarodowych produkcji z segmentu audiowizualnego;

– Program Klub – program wspierający działalność klubów sportowych (skierowaną do dzieci i młodzieży), które stanowią lokalne centra aktywności społecznej oraz są miejscem aktywnego spędzania czasu, budowania więzi społecznych i rozwijania kompetencji, takich jak umiejętność pracy w grupie, wytrwałość czy pracowitość;

– Rozwój Czytelnictwa – projekt ma na celu poprawę stanu czytelnictwa w Polsce poprzez wzmacnianie roli bibliotek publicznych, szkolnych i pedagogicznych jako lokalnych ośrodków życia społecznego stanowiących centrum dostępu do kultury i wiedzy.

Wypracowana lista projektów strategicznych SRKS obejmuje m.in.:

– Rozwój turystyki kulturowej – projekt ma na celu realizację działań systemowych dotyczących zabytków znajdujących się na szlakach kulturowych i uznanych za Pomniki Historii, w tym dofinansowanie prac konserwatorskich oraz projektów wspierających proces upowszechniania dziedzictwa kulturowego i jego wartości, a także aktywizujących zaangażowanie społeczne w proces ochrony i opieki nad zabytkami. Celem projektu jest stymulowanie rozwoju społeczno-gospodarczego poprzez wzrost atrakcyjności turystycznej oparty na zasobach kulturowych.

4.2. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie województwa i powiatu

Przy sporządzaniu GPOnZ omówiono uwarunkowania zewnętrzne ochrony zasobów dziedzictwa i krajobrazu kulturowego Gminy Czernica wynikające z dokumentów na poziomie:

- wojewódzkim: Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030, Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego, Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego, Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024;
- powiatowym: Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2022-2025.

GPOnZ jest zgodny z celami, zasadami i kierunkami wyznaczonymi ww. dokumentach.

- **Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030**

Strategia rozwoju województwa Dolnośląskiego 2030 została przyjęta Uchwałą Nr L/1790/18 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 20 września 2018 r. Dokument wytycza cele i kierunki rozwoju regionu, prezentuje potencjał Dolnego Śląska i określa wspólną płaszczyznę działań poszczególnych regionów.

Jako cele strategiczne w obszarze powiązanym z zabytkami wyznaczono między innymi:

Cel strategiczny: Odpowiedzialne wykorzystanie zasobów i ochrona walorów środowiska naturalnego i dziedzictwa kulturowego.

Konkretyzacją tych celów są cele operacyjne (priorytety) oraz przyporządkowane im przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych.

Cel operacyjny: Ochrona obiektów i terenów dziedzictwa kulturowego.

Przedsięwzięcia strategiczne – grupy zadań strategicznych:

– Wsparcie przedsięwzięć służących rozwojowi kultury i dziedzictwa kulturowego w regionie.

– Wspieranie i udostępnianie zintegrowanych działań służących ochronie dziedzictwa kulturowego i jego promocji.

– Wsparcie zagospodarowywania i udostępnienia na cele turystyki lub kultury najważniejszych obiektów zabytkowych oraz miejsc historycznych o znaczeniu ponadregionalnym.

- **Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego**

Aktualizacja Programu Rozwoju Turystyki dla Województwa Dolnośląskiego została przyjęta Uchwałą Nr 2696/III/09 przez Zarząd Województwa Dolnośląskiego dnia 28 kwietnia 2009 r.

W Programie najważniejszą pozycję wśród turystycznych walorów krajoznawczych, o charakterze kulturowym, zajmują zabytki architektury i budownictwa. Turystyczna waloryzacja zabytków wyłoniła listę najcenniejszych obiektów zabytkowych województwa. Warunkiem zainteresowania turystycznego zabytkami archeologicznymi jest ich odpowiednie wyeksponowanie w terenie i przystosowanie dla potrzeb zwiedzających. Dotyczy to przede wszystkim stanowisk archeologicznych o własnej, czytelnej formie krajobrazowej.

Analiza grup walorów województwa dolnośląskiego pozwala stwierdzić, że:

– liczne tereny i obiekty zabytkowe, dają możliwość tworzenia i eksploatowania szlaków krajoznawczych,

– istnieje możliwość tworzenia szlaków historycznych, edukacyjnych, wykorzystujących lokalizację miejsc ważniejszych bitew oraz martyrologii z okresu II wojny światowej. Zwiększenie atrakcyjności zabytków ma odbywać się m.in. poprzez ożywienie zabytków cyklicznymi imprezami, odpowiednią infrastrukturą i kalendarzem imprez. Mocnymi stronami rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku są wysokie walory kulturowe łączące dorobek kultur: polskiej, czeskiej, austriackiej i niemieckiej oraz rozbudowana baza turystyczna, zwłaszcza w rejonach górskich i uzdrowiskowych. Program wskazuje także słabe strony rozwoju turystyki na Dolnym Śląsku, do których należą między innymi: zły stan zabytków oraz brak sprawnego regionalnego i lokalnego systemu informacji turystycznej.

- **Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego**

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa dolnośląskiego został przyjęty Uchwałą Nr XIX/482/20 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 16 czerwca 2020 r.

Wśród wyznaczonych czterech celów polityki zagospodarowania przestrzennego samorządu województwa jeden związany jest z dziedzictwem kulturowym: Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.

Rozwój przestrzenny terenów zurbanizowanych dokonuje się w oparciu o racjonalne wykorzystanie zasobów przyrodniczych i kulturowych oraz przy uwzględnieniu zróżnicowanych zasobów krajobrazowych, prowadzony jest w sposób minimalizujący szkody środowiskowe i konflikty funkcjonalno-przestrzenne:
– przeciwdziałanie skutkom degradacji krajobrazu jest skuteczne, zasoby krajobrazowe są uwzględniane w zagospodarowaniu przestrzennym a obszary wyróżniające się pod względem krajobrazu zachowują swoją wizualną odrębność;
– obszary cenne przyrodniczo stanowią system odporny na zagrożenia;
– najcenniejsze założenia przestrzenne o historycznym rodowodzie zachowały czytelny układ i stanowią istotne elementy krajobrazu kulturowego;
– cenne zespoły i obiekty zabytkowe znajdują się w dobrej kondycji, są udostępniane, a ich wartości podlegają trwałej ochronie;
– zasoby rolniczej przestrzeni produkcyjnej są wykorzystywane z uwzględnieniem naturalnych uwarunkowań;
– zasoby kopalin użytecznych są chronione i racjonalnie użytkowane;
– zintegrowany system magistralnych szlaków turystycznych wzmacnia gospodarczo udostępniane ośrodki i obszary.

W Planie wyznaczono cele i kierunki polityki przestrzennego zagospodarowania województwa dolnośląskiego. Poniżej przedstawione te, które związane są z ochroną dziedzictwa kulturowego.
Cel 2. Racjonalny i zrównoważony sposób wykorzystania zasobów środowiska przyrodniczego, kulturowego i krajobrazu.
Kierunek 2.2. Wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego i krajobrazu.

Bogactwo i różnorodność dziedzictwa kulturowego Dolnego Śląska wynika z wielonarodowej i wielowyznaniowej specyfiki regionu. Pod względem liczby zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwo dolnośląskie zajmuje pierwszą pozycję w Polsce. Zasoby te stanowią bardzo istotny czynnik umożliwiający budowanie i utrwalanie tożsamości regionalnej oraz rozwijanie potencjału społecznego i gospodarczego. W Planie nie wskazano konkretnych obiektów.

Najważniejszym zadaniem jest poprawa stanu zachowania obiektów zabytkowych oraz historycznie ukształtowanych miejskich założeń przestrzennych, które pilnie wymagają podjęcia prac ratowniczych. Konieczne jest utrzymanie wartości historycznych świadczących o tożsamości i indywidualnych cechach założeń urbanistycznych, takich jak układ przestrzenny z centralnie usytuowanym rynkiem i dominującymi obiektami, ratuszem, kościołem oraz kwartałami mieszczańskiej zabudowy.

Postulaty kierowane do gmin:
1. Uwzględnianie założeń „Programu opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego” w gminnych programach opieki nad zabytkami w celu skoordynowania działań w sferze ochrony zabytków.
2. Wskazywanie w dokumentach planistycznych obiektów i obszarów, które powinny uzyskać ustawową formę ochrony zabytków (wpis do rejestru zabytków lub ujęcie w wojewódzkiej ewidencji zabytków).
3. Realizacja regionalnych szlaków turystycznych oraz powiązanie ich z zasobami przyrodniczymi i kulturowymi gmin z wykorzystaniem systemów lokalnych szlaków turystycznych.
4. Realizacja funkcji turystycznych w ramach rewitalizacji obszarów zdegradowanych.
5. Dostosowanie rozwoju zaplecza turystyki i rekreacji do zmian klimatu poprzez:
1) realizację transportu zbiorowego w obszarach i ośrodkach o atrakcyjnych turystycznie zasobach przyrodniczych, krajobrazowych i kulturowych, jako standardu ich komunikacyjnej obsługi,

2) wykluczenie z realizacji infrastruktury sportów zimowych obszarów o niewystarczających zasobach wód, których eksploatacja dla wytwarzania sztucznego śniegu zagraża lokalnemu środowisku naturalnemu.
6. Integracja szlaków wodnych ze szlakami pieszymi, rowerowymi i konnymi w ich otoczeniu (wzdłuż rzek o sezonowej zmienności poziomu wód).

- **Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024**

Program opieki nad zabytkami województwa dolnośląskiego na lata 2021-2024 został przyjęty przez Sejmik Województwa Dolnośląskiego uchwałą nr XXXIV/686/21 z dnia 24 czerwca 2021 r.

Jest to podstawowy dokument służący inicjowaniu, wspieraniu oraz koordynowaniu prac z dziedziny ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego oraz upowszechnianiu i promowaniu dziedzictwa kulturowego przez jednostki samorządu terytorialnego.

Głównym celem Programu jest określenie warunków organizacyjnych i finansowych dla realizacji zadań w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami, zgodnie z kompetencjami Samorządu Województwa Dolnośląskiego.

Za cel strategiczny uznano zachowanie i zrównoważone wykorzystanie zasobów dziedzictwa kulturowego dla wzmocnienia tożsamości Dolnego Śląska. Zgodnie z tym, dziedzictwo to jest zasobem umożliwiającym budowanie i utrwalanie wspólnej tożsamości mieszkańców regionu. Stanowi zarówno przedmiot ochrony, jak i znaczący potencjał, który może i powinien być wykorzystywany w rozwoju społecznym i gospodarczym województwa.

Wyznaczone cele operacyjne, podporządkowane celowi strategicznemu, dotyczą dwóch obszarów działań:

Cel operacyjny 1: Zintegrowane zarządzanie zasobami dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:

1. Wsparcie działań związanych z dokumentowaniem zabytków w województwie dolnośląskim.
2. Wsparcie finansowe działań związanych z ratowaniem i użytkowaniem zabytków.
3. Budowanie i wzmacnianie współpracy podmiotów zaangażowanych w ochronę dziedzictwa kulturowego.

Cel operacyjny 2: Wzmocnienie tożsamości i marki regionu poprzez zasoby dziedzictwa kulturowego.

Priorytety:

1. Kształtowanie tożsamości regionalnej przez działania edukacyjne i promocyjne.
2. Wzmocnienie zaangażowania społecznego w zakresie opieki nad zabytkami.
3. Wzmacnianie marki regionu w oparciu o zasoby dziedzictwa kulturowego.

- **Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2022-2025**

Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Wrocławskiego na lata 2022-2025 został przyjęty Uchwałą Nr XXV/292/22 Rady Powiatu Wrocławskiego z dnia 14 czerwca 2022 r.

To dokument strategiczny, który ma na celu ukierunkować i zoptymalizować działania w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego, a w szczególności zabytków nieruchomych i ruchomych, jako elementów o kluczowym znaczeniu dla popularyzacji historii i kultury regionu, ustosunkować się do zachodzących zmian funkcji, jaką aktualnie może pełnić zabytek, zaznaczyć działania w zakresie przemiany świadomości społeczeństwa w kwestii ochrony zabytków i wyznaczeniu dziedzictwu istotnej funkcji w życiu zbiorowym, wspierając kreatywność mieszkańców regionu w zakresie promocji folkloru, sztuki ludowej, rzemiosła artystycznego, rozwoju inicjatyw lokalnych w dziedzinie ochrony materialnego jak i niematerialnego dziedzictwa kulturowego.

Program Opieki nad Zabytkami stanowi podwaliny do współpracy z samorządami gmin, właścicielami zabytków i wojewódzkim konserwatorem zabytków.

W Programie wyznaczono priorytety i kierunki działań wraz z zadaniami.

PRIORYTET I: STWORZENIE WARUNKÓW DLA EFEKTYWNEJ OCHRONY I OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU WROCŁAWSKIEGO.

Kierunki działań: Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.

Kierunki działań: Realizowanie zadań kompetencyjnych powiatu dotyczących opieki nad zabytkami jako potwierdzenie uznania znaczenia dziedzictwa kulturowego dla rozwoju powiatu.
Kierunki działań: Współpraca z właścicielami zabytków położonych na terenie powiatu w celu poprawy stanu ich zachowania.
Kierunki działań: Zwiększanie zdolności powiatu do efektywnej ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.
PRIORYTET II: UPOWSZECHNIANIE I POPULARYZACJA WIEDZY O DZIEDZICTWIE KULTUROWYM POWIATU WROCŁAWSKIEGO.
Kierunki działań: Popularyzacja dziedzictwa Kulturowego.
Kierunki działań: Upowszechnianie i popularyzacja wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym powiatu.
Kierunki działań: Wspieranie rozwoju turystyki.
Kierunki działań: Wykorzystanie nowoczesnych technologii do popularyzacji i promocji wiedzy o dziedzictwie kulturowym.

5. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego

5.1. Relacje Gminnego programu opieki nad zabytkami z dokumentami wykonanymi na poziomie gminy

Poniżej omówiono obowiązujące dokumenty gminne, które dotyczą dziedzictwa kulturowego:

- **Plan ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych**

Plan ochrony zabytków Gminy Czernica na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych został opracowany w 2013 r. Wykonany został zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Kultury z dnia 25 sierpnia 2004 r. w sprawie organizacji i sposobu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych.

Ochrona zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych polega na planowaniu, przygotowaniu i realizacji przedsięwzięć zapobiegawczych, dokumentacyjnych, zabezpieczających, ratowniczych i konserwatorskich, mających na celu ich uratowanie przed zniszczeniem, uszkodzeniem lub zaginięciem.

- **Strategia z elementami planowania rozwoju lokalnego Gminy Czernica na lata 2014-2025**

Strategia z elementami planowania rozwoju lokalnego Gminy Czernica na lata 2014-2025 została przyjęta uchwałą nr XXXIV/310/2014 Rada Gminy Czernica z dnia 20 marca 2014 r.

Strategia to dokument kierunkowy, który wyznacza ramy racjonalnego gospodarowania posiadanymi zasobami, co nie pozwoli w przyszłości na przeszacowanie możliwości inwestycyjnych gminy w stosunku do budżetu.

W Strategii wyznaczone zostały cele wraz z zadaniami. W dziedzinie kultura wskazano następujące cele:
Cel strategiczny 3. Atrakcyjna oferta wydarzeń kulturowych.
Cel operacyjny. Dobrze funkcjonująca baza pod działalność kulturalną.

Zadania:
1. Modernizacja istniejących obiektów gminnych (świetlice, „kuźnie") poprzez modernizację, zakup sprzętu oraz materiałów do zajęć.
2. Budowa świetlic w miejscowościach, które ich nie posiadają.
Cel operacyjny: Szeroka oferta zajęć popołudniowych dla mieszkańców Gminy.

Zadania:
1. Realizacja dostępnych programów edukacyjno-kulturalnych dla różnych grup wiekowych (ze środków zewnętrznych i własnych).
2. Realizacja zajęć terapeutycznych tzw. „Kuźni" we wszystkich świetlicach wiejskich.
3. Kontynuacja zadań z zakresu kultury, w tym koncertów, dożynek.

4. Organizacje konkursów dla NGO w zakresie działalności kulturalnej dla dzieci i młodzieży realizowany w Młodzieżowych Domach Kultury w ościennych gminach (dojazd, opieka, sfinansowanie zajęć).

- **Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Czernica**

Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Czernica zostało przyjęte Uchwałą Nr LI/485/2023 Rady Gminy Czernica z dnia 24 maja 2023 r.

Niniejsze opracowanie stanowi zmianę dotychczas obowiązującego Studium przyjętego Uchwałą Nr VIII/38/2007 Rady Gminy Czernica z dnia 29 czerwca 2007 r.

Studium jest podstawowym dokumentem dla władz samorządowych gminy, na podstawie którego prowadzona ma być polityka i strategia działań, przede wszystkim w sferze zagospodarowania przestrzennego, ale także w sferze społeczno-gospodarczej i ekologicznej, które bezpośrednio lub pośrednio wpływają na kształtowanie struktury przestrzennej i układu funkcjonalno-przestrzennego.

W Studium bardzo precyzyjnie określono kierunki środowiska kulturowego, wskazano konkretne obiekty, które podlegają ochronie w poszczególnych miejscowościach. Wyznaczone zostały strefy ochrony konserwatorskiej wraz z zasadami ochrony zabytków. W Studium podkreślono, że ważnym narzędziem ochrony zabytków, które nie zostało wymienione w ustawie z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, jest założenie i prowadzenie przez wójta gminnej ewidencji zabytków.

Strefy ochrony konserwatorskiej i archeologicznej

Strefa „A" – ścisłej ochrony konserwatorskiej – objęto obszary szczególnie cenne w skali regionu ze względu na nagromadzenie historycznych wartości kulturowych i artystycznych oraz mające zasadnicze znaczenie dla struktury przestrzennej otoczenia. W odniesieniu do całej strefy winno się przestrzegać pierwszeństwa wymagań konserwatorskich nad wszelką prowadzoną działalnością inwestycyjną, gospodarczą i usługową. Należy rozważyć objęcie obszarów strefy „A", w miarę potrzeby wraz z ich otoczeniem, ochrona w formie parków kulturowych, a położone w ich zasięgu obiekty o walorach zabytkowych, poprzez wpis do rejestru zabytków.

W strefie „A" w szczególności należy:

- chronić substancję istniejących obiektów historycznych przez wydanie zakazu ich rozbiórki, niszczenia oraz remontowania bez zgody właściwych organów służb konserwatorskich,
- ochraniać istniejący układ przestrzenny, tj. rozplanowanie dróg, ulic i placów wraz z ich nawierzchnią oraz rozmieszczenie i kształt zewnętrzny zabudowy, cieki i zbiorniki wodne, zieleń naturalną i sztuczną, sposób użytkowania gruntów,
- dostosować współczesne funkcje do wartości zabytkowych zespołu i jego poszczególnych obiektów, przez nawiązanie do tradycji historycznej oraz wykluczenie wprowadzania uciążliwych funkcji; zasady te dotyczą również parków, alei oraz planowych nasadzeń nad ciekami i wokół zbiorników wodnych, wartościowych historycznie,
- cenne obiekty zniszczone lub uszkodzone poddać rewaloryzacji,
- usunąć lub przeobrazić obiekty dysharmonizujące środowisko wizualne,
- dążyć do rekonstrukcji ważnych ze względów historycznych i przestrzennych
- obiektów nieistniejących,
- preferować współczesną działalność inwestycyjną i budowlaną ukierunkowaną na rewaloryzację strefy,
- dostosować nową zabudowę do historycznej kompozycji przestrzennej w zakresie sytuacji, skali, bryły, podziałów architektonicznych, proporcji powierzchni muru i otworów oraz nawiązanie formami współczesnymi do lokalnej tradycji architektonicznej.

Dodatkowo, dla zespołu kościelnego w strefie „A" w szczególności należy:

- zakazać nowej zabudowy,
- prowadzić działania konserwatorskie i rewaloryzacyjne kościoła i budynków plebanii,
- utrzymać dotychczasowe zagospodarowanie terenu, rewaloryzować elementy historycznego układu, ogrodzeń, bram, obiektów sztuki sepulkralnej i zieleni,

- zamierzenia i działania inwestycyjne, na terenie zespołu i jego poszczególnych elementów oraz przy i w budynkach kościoła i plebani, prowadzić zgodnie z przepisami odrębnymi dotyczącymi ochrony zabytków.

Strefa „A" występuje w miejscowościach: Chrząstawa Wielka, Dobrzykowice Gajków Jeszkowice – w rejonie śluzy „Janowice" i Wieściszów – przysiółek wsi Nadolice Wielkie.

W strefie „A" ścisłej ochrony konserwatorskiej ochronie podlegają również wszystkie obiekty podziemne i pojedyncze znaleziska, oraz odkryte podczas remontów detale architektoniczne.

Strefa „B" – ochrony konserwatorskiej – objęto nią obszary, na których zasadniczą wartość kulturową stanowi historyczny układ przestrzenny w sensie rozplanowania układu komunikacyjnego oraz rozmieszczenia i kształtu zewnętrznego zabudowy, a także jej powiązania z zielenią i krajobrazem naturalnym. Układy zachowały się prawie we wszystkich miejscowościach gminy i stanowią jej historyczne dziedzictwo. W strefie „B":

- należy wprowadzić obowiązek uzgadniania z właściwymi służbami konserwatorskimi zmian: historycznego układu dróg i ulic pod względem ich przebiegu i szerokości, a także placów i zieleni, zespołów pałacowo parkowych i folwarcznych,
- należy przestrzegać, aby nowo wznoszone obiekty swoim usytuowaniem dostosowane były do typu zabudowy charakterystycznego dla danej wsi (szczytowego, kalenicowego, zwartego lub luźnego) i wznoszone w odstępach zgodnych z jej tradycją,
- należy przestrzegać, aby relacje pomiędzy zielenią i krajobrazem naturalnym a zabudową, charakterystyczne dla danej wsi, były zachowane,
- należy przyjąć jako zasadę, że zakłady produkcyjne, usługowo-produkcyjne oraz większe zakłady naprawcze i większe przedsiębiorstwa handlowe zlokalizowane będą poza strefą chronioną; wyjątek mogą stanowić jedynie dawne folwarki, w przypadku możliwości zharmonizowania planowanych funkcji z zabytkowymi walorami zespołu,
- należy dążyć do usunięcia obiektów dysharmonizujących lub przekształcenia ich zgodnie z charakterem strefy,
- należy dążyć do rewaloryzacji zieleni na terenie strefy, w tym parków, cmentarzy, alei, zbiorników wodnych i ich otoczenia,
- zaleca się, by nowe budynki miały nie więcej niż dwie kondygnacje, w tym górna w poddaszu, posiadały dach dwuspadowy symetryczny, kryty dachówką ceramiczną w kolorze ceglastym, w nowej zabudowie zaleca się stosowanie tradycyjnych materiałów elewacyjnych,
- kolorystyka obiektów powinna uwzględniać walory estetyczne otoczenia, jak i rozwiązania kolorystyczne występujące w zabudowie historycznej danej wsi.

Strefę „B" wyznaczono w miejscowościach: Chrząstawa Mała, Chrząstawa Wielka, Czernica, Dobrzykowice, Gajków, Jeszkowice, Kamieniec Wrocławski, Krzyków (dwie strefy), Nadolice Małe, Nadolice Wielkie, Ratowice i Wojnowice.

W granicach zmiany studium, przyjętej uchwałą Nr X/82/2019 z dnia 4 września 2019 r., występuje strefa ochrony konserwatorskiej obszaru wpisanego do wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków. W jej zasięgu obowiązują ustalenia jak dla strefy „B" ochrony konserwatorskiej.

Strefa „E" – ochrony ekspozycji – obejmuje ona szczególną ochroną wartość estetyczną i kulturową jaką jest zabytkowa sylweta (panorama) wsi, w jej utrwalonym od wieków związku z krajobrazem naturalnym. Jej podstawowymi cechami na terenie gminy są: horyzontalny rozwój zabudowy wiejskiej na równinie, zharmonizowany z zielenią naturalną i komponowaną (aleje, cmentarze, parki) i zrównoważony pojedynczymi dominantami pionowymi wież kościelnych oraz kompleksów pałacowo-parkowych i folwarcznych. W obrębie strefy „E" należy:

- nie dopuszczać do zabudowy wyższej niż przyjęta w danej wsi dla budownictwa mieszkalnego (najwyżej 2,5 kondygnacji; nie więcej niż 12 m),

- nie dopuszczać do budowy obiektów w pobliżu wyznaczonych punktów widokowych, jeśliby zasłaniały widok na eksponowaną wieś,
- stosować we wznoszonych budynkach strome symetryczne dachy.

Strefy „E" wyznaczono dla wsi: Dobrzykowice, Gajków, Ratowice, Wojnowice. Wyznaczono również strefy „E" dla grodzisk w Czernicy i w Gajkowie.

Strefa „K" – ochrony krajobrazu kulturowego – obejmuje tereny krajobrazu integralnie związane krajobrazowo z zespołem zabytkowym, znajdujące się w jego otoczeniu obszary o ukształtowanym w wyniku działalności ludzkiej charakterystycznym wyglądzie. Działania konserwatorskie w strefie „K" obejmują:

- restaurację zabytkowych elementów krajobrazu kulturowego, ewentualnie z częściowym ich odtworzeniem,
- ochronę krajobrazu naturalnego związanego przestrzennie z historycznym założeniem,
- ochronę form i sposobu użytkowania terenów takich jak: rozłogi pól, układ dróg, miedz, zadrzewień śródpolnych, alei, szpalerów, grobli, stawów, przebiegu cieków wodnych, z zaleceniem utrzymania wykształconego sposobu parcelacji gruntów i formy użytkowania,
- wskazane jest likwidowanie elementów dysharmonizujących, jednocześnie wymagane jest uzyskanie opinii właściwej służby ochrony zabytków odnośnie nowych inwestycji,
- zaleca się aby nową zabudowę poddać pewnym rygorom odnośnie gabarytów i sposobu kształtowania bryły; pożądane są co najwyżej dwie kondygnacje z dachami o symetrycznych połaciach, krytych dachówką ceramiczną, ewentualnie z użytkowym poddaszem skrytym w dachu, o ile szczegółowe wytyczne nie stanowią inaczej; niewskazane jest stosowanie dachów płaskich, dachów o mijających się połaciach na wysokości kalenicy oraz dachów o asymetrycznym nachyleniu połaci.

Strefą „K" ochrony krajobrazu obejmuje się tereny łęgów nadodrzańskich na całym obszarze gminy Czernica.

Ochronie podlega również kanał Odry na całej swojej długości jako element krajobrazu urządzonego wraz ze wszystkimi elementami i częściami wyposażenia technicznego i planowanymi nasadzeniami drzewostanu. Granicą strefy jest rzeka Odra, w granicach gminy Czernica.

Strefa ochrony założeń zieleni – wyznaczona w granicach obszaru zmiany studium, przyjętej uchwałą Nr LI/485/2023 z dnia 24 maja 2023 r. Obejmuje cmentarz położony na południe od wsi Chrząstawa Wielka (1.OZ). W strefie tej należy:

- zachować dotychczasową funkcję cmentarza,
- dopuścić nowe inwestycje wyłącznie jako uzupełnienie już istniejącej formy zainwestowania tego terenu, przy założeniu niekolidowania z historycznym charakterem tego założenia,
- zachować i konserwować elementy historycznego układu przestrzennego cmentarza, w tym obiekty sztuki sepulkralnej i zieleń,
- zabezpieczyć przed dewastacją mogiły i nagrobki o wartościach zabytkowych, pozostawić je na miejscu, stworzyć lapidarium lub zachować je w inny sposób zgodnie z przepisami odrębnymi z zakresu ochrony zabytków.

Strefy ochrony archeologicznej

Strefa „W" – ochrony reliktów archeologicznych obejmuje tereny o rozpoznanej zawartości kulturowej, mające własną formę krajobrazową. W obrębie strefy „W" ochrony konserwatorskiej dla obszaru kościołów i cmentarzysk przykościelnych wprowadza się priorytet wymogów konserwatorskich oraz zakaz działań inwestycyjnych nie związanych bezpośrednio z konserwacją i rewaloryzacją zabytkowego terenu. Wszelkie dopuszczalne prace wykopaliskowe i archeologiczne należy uzgadniać i prowadzić za pozwoleniem Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Strefą „W" ochrony konserwatorskiej objęto grodziska w miejscowościach: Czernica i Gajków oraz cmentarzyska przykościelne w miejscowościach: Chrząstawa Wielka, Dobrzykowice, Gajków, Nadolice Wielkie, Ratowice i Wojnowice.

Strefa „OW" – obserwacji archeologicznej, tj. obręb wsi z zachowanymi reliktami historycznego osadnictwa. Wszelkie zamierzenia inwestycyjne na całym obszarze objętym strefą podlegają następującym ustaleniom:

- przed uzyskaniem pozwolenia na budowę na wszelkie zamierzenia inwestycyjne na tym obszarze wymagające prowadzenia prac ziemnych należy uzyskać wytyczne Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
- w zakresie określonym w tych wytycznych należy uzyskać pozwolenie na prowadzenie prac ziemnych i wykopaliskowych.
- nadzór archeologiczny i ratownicze badania archeologiczne, prowadzone przez uprawnionego archeologa, odbywają się na koszt inwestora.
- pozwolenie konserwatorskie należy uzyskać przed wydaniem pozwolenia na budowę – przed realizacją inwestycji, tj. przed uzyskaniem zaświadczenia potwierdzającego akceptację przyjęcia zgłoszenia wykonywania robót budowlanych.

Strefą tą objęto części następujących miejscowości: Czernica (1265), Chrząstawa Mała (1250), Chrząstawa Wielka (1259), Dobrzykowice (1198), Gajków (1276), Jeszkowice (1344), Kamieniec Wrocławski (1253), Krzyków (1358), Nadolice Małe (1292), Nadolice Wielkie (1250), Ratowice (1353), Wojnowice (1336).

Strefa ochrony archeologicznej – obejmuje cały obszar zmiany studium, przyjętej Uchwałą Nr X/82/2019 z dnia 4 września 2019 r., w jej zasięgu należy przeprowadzić badania archeologiczne dla inwestycji związanych z pracami ziemnymi, zgodnie z przepisami odrębnymi.

W Studium zamieszczono wykaz zabytków architektury i budownictwa w poszczególnych miejscowościach.

5.2. Charakterystyka krajobrazu kulturowego Gminy Czernica ze wskazaniem obszarów i obiektów o szczególnym znaczeniu

Krajobraz kulturowy jest indywidualnym wizerunkiem miejsca, łączącym elementy przyrody, klimatu i ukształtowania terenu oraz zachodzących na tym terenie procesów politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturowych, związanych z działalnością człowieka. Ujawnia się poprzez dziedzictwo materialne – kształtujące krajobraz przyrodniczy na przestrzeni dziejów oraz dziedzictwo niematerialne – zwyczaje, przekaz ustny, wiedzę i umiejętności, także związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturową, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie i odtwarzane przez ludzi w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Krajobraz kulturowy jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Jego ochrona jest najistotniejszym czynnikiem kształtowania tożsamości i osobowości mieszkańców, by mogli identyfikować się ze swoim miastem i siedliskiem oraz zrozumieć jego historię.

Krajobraz kulturowy gminy ukształtowany został w oparciu o uwarunkowania, mające wpływ na aktywność społeczną regionu w czasach historycznych:

– lokalizacja w bezpośrednim sąsiedztwie dużego ośrodka – Wrocławia;

– historia osadnicza sięgająca epoki kamienia, nieprzerwana od czasów plemiennych, prezentowana poprzez liczne znaleziska archeologiczne;

– wielokulturowość wynikająca z wielowiekowego przenikania się kultury czeskiej, polskiej i niemieckiej, katolickiej i protestanckiej, a w okresie powojennym także kultury kresowej;

Aktywność ekonomiczna regionu i pozostała działalność jego mieszkańców pozostawały i pozostają w ścisłym związku z jego walorami terenowymi i kulturowymi.

5.2.1. Charakterystyka gminy

• POŁOŻENIE I UKSZTAŁTOWANIE TERENU[1]

Gmina Czernica leży we wsch. części województwa dolnośląskiego i w płn.-zach. części powiatu wrocławskiego. Graniczy bezpośrednio z obszarem municypalnym Wrocławia oraz od zachodu z Wrocławiem, od północy z gminami: Długołęka i Oleśnica, od wschodu z gminą Jelcz-Laskowice, od południa z gminami: Siechnice i Oława. Gmina Czernica wchodzi częściowo w skład strefy funkcjonalnej miasta Wrocławia stanowiąc część aglomeracji wrocławskiej.

Gmina Czernica składa się z 13 miejscowości – sołectw: Chrząstawa Mała, Chrząstawa Wielka, Czernica, Dobrzykowice, Gajków, Jeszkowice, Kamieniec Wrocławski, Krzyków, Łany, Nadolice Małe, Nadolice Wielkie, Ratowice, Wojnowice oraz Wieściszów – przysiółek wsi Nadolice Wielkie.

Pod względem fizyczno-geograficznym gmina położona jest w środkowej części Niziny Śląskiej, w mezoregionie Równiny Wrocławskiej. Zach. część gminy należy do Równiny Psiego Pola, a wsch. leży w obrębie morenowej wysoczyzny – Równiny Jelczańskiej. Płn. część gminy wkracza w zasięg Równiny Oleśnickiej. W ramach tej ostatniej jednostki fizjograficznej wyróżnia się dolinę Widawy oraz wyżej leżący obszar wododziałowy nieprzekraczający wysokości 126 m n.p.m. Obszar Doliny Odry (Pradoliny Wrocławskiej) zajmuje płd. część gminy. W jej obrębie występuje system teras plejstoceńskich i holoceńskich, te ostatnie z licznymi zakolami meandrowymi i starorzeczami. Współczesna dolina Odry jest odcięta wyraźnie zaznaczoną kilkumetrową krawędzią.

Z obszarów chronionych na terenie gminy znajdują się trzy obszary NATURA 2000 (Grądy Odrzańskie, Grądy w Dolinie Odry, Lasy Grędzińskie) oraz pięć pomników przyrody.

• TURYSTYKA I REKREACJA

Gmina Czernica znajduje się na terenie Wrocławskiego Obszaru Metropolitalnego. Mieszkańców obszaru, w tym zwłaszcza mieszkańców Wrocławia cechuje duże zainteresowanie aktywnym wypoczynkiem. W preferencjach przeważa turystyka piesza i rowerowa realizowana w większości na obszarze gminy będącej miejscem zamieszkania. Na terenie Gminy Czernica – gminy o bardzo dużym potencjale w dziedzinie rekreacji – jest brak infrastruktury szlaków pieszych, niewystarczająca jest także sieć i infrastruktura szlaków rowerowych.

Przez gminę przebiega:

– Szlak żółty biegnący miejscowościami na płd. od Wrocławia i dalej przez Siechnice, Kotowice, Ratowice, Czernicę, w kierunku Chrząstawy i miejscowości na wsch. od Wrocławia;

– Trasa rowerowa nr 1 – Pętla Odrzańska do wieży widokowej w Kotowicach, na terenie gminy przebiega przez miejscowości Łany – kąpielisko Bajkał – Czernicę;

– Szlak rowerowy drogami Gminy Czernica: Dobrzykowice Wrocławskie – Nadolice Małe – Nadolice Wlk. – Chrząstawa Mała – Chrząstawa Wielka – Wojnowice – Czernica – Ratowice – Czernica – Janowice (śluza) – Gajków (grodzisko) – Łany.

W Nadolicach Wielkich funkcjonuje Park Pokoju – jedyny w Polsce i jeden z czterech w Europie Parków Pokoju. Spoczywają na nim prochy żołnierzy niemieckich poległych w czasie II wojny światowej. Tradycją jest sadzenie w tym miejscu drzewek upamiętniających szczodrość instytucji i osób prywatnych, którzy zdecydowali się wspomóc finansowo cmentarz.

[1] Gmina Czernica. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Część A, Wstęp, 2007

5.2.2. Zarys historii gminy na tle historii regionu

Ślady osadnicze Gminy Czernica sięgają mezolitu (8000-6000 p.n.e.) – stanowisko kultury komornickiej w Gajkowie i neolitu (5400-1800 p.n.e.): kultura amfor kulistych (3100-2600 p.n.e.), kultura pucharów lejkowatych (ok. 2500 p.n.e.) – stanowiska w Gajkowie. Następne znaleziska pochodzą od okresu epoki brązu, żelaza – do wczesnego średniowiecza. Poświadczają osadnictwo kultury łużyckiej przez większość okresu halsztackiego (650-400 p.n.e.), w okresie lateńskim (400 lat p.n.e. – początek n.e.): trwanie kultury pomorskiej, pojawienie się śladów kultury celtyckiej, wreszcie rozwój kultury przeworskiej. Z dużym prawdopodobieństwem można przypuszczać, że w tzw. okresie wpływów rzymskich (od ok. 400 lat p.n.e. do 500 lat n.e.) wzdłuż Odry na terenie gminy przebiegał szlak bursztynowy między Morzem Śródziemnym i Bałtyckim.

U schyłku okresu wpływów rzymskich nastąpiło powolne wyludnianie się Dolnego Śląska, proces odwrócony został dopiero w VI w. n.e., wraz z przybyciem osadników słowiańskich. Rozpoczął się okres wczesnego średniowiecza (570-1250 n.e.). Na terenie Gminy Czernica wczesnośredniowieczne osady zlokalizowano np. w Dobrzykowicach, Gajkowie, Jeszkowicach, Nadolicach Małych i Nadolicach Wielkich. W ich miejscu powstawały późniejsze wsie, z których większość wzmiankowana jest na koniec XII w. – poł. XIV w.: Kamieniec Wrocławski (1203 r.), Ratowice (1245 r.), Czernica (1246 r., lokacja 1273 r.), Chrząstawa Mała i Nadolice Wielkie (1250 r.), Gajków (1253 r.), Dobrzykowice (1257 r.), Jeszkowice (1272 r.), Nadolice Małe (1290), Wojnowice (1291 r.), Chrząstawa Wielka (1327 r.), Krzyków (1358 r.). Był to okres intensywnego rozwoju terenu Dolnego Śląska, związanego z akcją kolonizacyjną i napływem osadników niemieckich. Wiele wsi Gminy Czernica od średniowiecza (XIII w., XIV w.) należało do wrocławskich zakonów (Klasztor Klarysek, Szpitalnicy z Czerwoną Gwiazdą, Benedyktyni na Ołbinie, Augustianie na Piasku), kościołów i kapituły wrocławskiej. Część nadana została możnowładcom.

Obszar gminy od początku stanowił zaplecze rolnicze dla Wrocławia. I z historią Wrocławia i Śląska wiąże się historia Gminy Czernica, podlegając dziejowej zmienności. Liczne wojny: husyckie, trzydziestoletnia, wojny śląskie, napoleońskie, I czy II wojna światowa powodowały zmiany przynależności państwowej. Podobnie przynależność religijna – początkowy katolicyzm, w końcu XVI w. zastąpił kościół ewangelicki. Taka zamienność dziejów istotnie wpłynęła ukształtowanie dziedzictwa kulturowego gminy.

W źródłach pisanych Śląsk już w 990 r. wzmiankowany jest, jako wchodzący w skład państwa Mieszka I. Od 1138 r. tereny gminy leżały w księstwie śląskim, wyodrębnionym po śmierci Bolesława III Krzywoustego, jako dzielnica przeznaczona dla Władysława II Wygnańca. W efekcie kolejnego podziału w latach 1248-1251, między synów Henryka Pobożnego, powstało księstwo legnickie, głogowskie i wrocławskie. To ostatnie (wraz z terenami Gminy Czernica) przypadło Henrykowi III Białemu. W 1311 r. kolejny władca – Henryk IV Dobry – w zamian za dożywocie przekazał księstwo wrocławskie Janowi Luksemburskiemu, królowi Czech; w efekcie, po jego śmierci w 1335 r. księstwo wrocławskie przeszło na własność Czech.

Wiek XVI przyniósł na Śląsk panowanie austriackich Habsburgów i wprowadzenie reformacji. Po latach pokoju, w XVII w. nastała wyniszczająca wojna 30-letnia (1618-1648). Wprowadzenie reguł kontrreformacji po wojnie spowodowało, że miejscowi ewangelicy dopiero po 1707 r. uzyskali prawo do budowy własnych świątyń. Przejęcie Śląska przez Prusy w 1742 r. i kolejne wojny (1744-1745 oraz 1756-1763) spowodowały znaczne wymieszanie ludności polskiej i niemieckiej, równocześnie powrót protestantyzmu. Zdobyte terytorium nazwano Prowincją Śląską.

Po 1810 r., w wyniku sekularyzacji dóbr kościelnych, dobra zakonów rycerskich trafiały do rady miejskiej lub poszczególnych mieszczan wrocławskich. Wiek XIX i początek XX w. to okres przekształceń społecznych i gospodarczych. W 2 poł. XIX w. zaczął się intensywny rozwój gospodarczy ziem subregionu. Ważnym wydarzeniem było uruchomienie linii kolejowych. Pierwsza na Dolnym Śląsku (oraz obecnych ziemiach polskich) linia kolejowa Wrocław – Oława została uruchomiona w 1842 r., Wrocław – Strzelin w 1871 r., natomiast Brochów – Jelcz w 1909 r.

W latach I wojny światowej miejscowości gminy borykały się z problemami typowymi dla prowincji śląskiej. Niemcy nie były przygotowane do długotrwałej wojny, nie zgromadzono wystarczających surowców. W grudniu 1914 r. pojawiły się pierwsze problemy z zaopatrzeniem. W niedługim czasie wprowadzono kartki na produkty żywnościowe. Podobna sytuacja nastąpiła po przegranej przez Niemcy wojnie. Wieś śląska borykała się z problemami natury aprowizacyjnej. Dopiero po reformie walutowej w 1923 r. sytuacja uspokoiła się. Od 1925 r. ruszyła nowa akcja osadnicza na terenach śląska. Budowano nowe gospodarstwa, a istniejące małe urealniano. Powrócono do planów uregulowania Odry i jej dopływów. Prace nad regulacją rzek rozpoczęto w 1933 r., gdy powiat wrocławski otrzymał pożyczkę 190 000 marek. Prace ukończono w 1940 r. Udało się uregulować ok. 45 km cieków wodnych.

Wydarzenia II wojny światowej omijały region do 1945 r., życie przebiegało stosunkowo spokojnie. Działania wojenne na terenie Dolnego Śląska (operacja „Wisła-Odra") trwały od dnia 12.01.1945 r. do dnia 27.01.1945 r. Teren gminy zajęły jednostki 78 Korpusu Piechoty Armii Czerwonej.

Wojska rosyjskie dokonywały rekwizycji. Wprowadzano radzieckie komendantury wojenne. Użytkowanie przez Rosjan terenów wiejskich przybrało postać grabieży i rabunków. Plądrowano w szczególności kompleksy dworskie i pałacowe oraz przynależne do nich folwarki. Wywożono urządzenia z folwarcznych gorzelni, browarów i fabryczek. Nawet postanowienia konferencji poczdamskiej nie zahamowały wywozu i grabieży. Władza stopniowo przechodziła w ręce polskie. Dnia 29 maja 1946 r. powstała gmina Dublany (Wojnów). W jej skład weszły obie Chrząstawy. Do miejscowości zostali sprowadzeni osadnicy z różnych części kraju, jak i kresów wschodnich.

Na uwagę zasługuje fakt, że mimo wielowiekowej kolonizacji niemieckiej i odcięcia granicą od ziem polskich, znaczna część ludności regionu zachowała język polski aż do XVIII w., natomiast w niektórych wioskach używany był aż do pocz. XX w. Niemniej częsta migracja ludności polskiej i niemieckiej w wielu kierunkach w poszukiwaniu pracy lub ucieczka przed wojnami, znacznie wpływała na sytuację etniczną. Tragedia ostatniej wojny spowodowała, że niemiecka ludność została stąd wysiedlona. Nastąpiła niemal całkowita wymiana ludności i gminę zasiedlili przybysze z różnych stron Polski – między innymi z Beskidu Wyspowego i z Kresów Wschodnich. Taka zamienność dziejów istotnie wpłynęła ukształtowanie dziedzictwa kulturowego gminy.

5.2.2.1. Historia miejscowości gminy[2]

Czernica – od 1969 r. siedziba Gromadzkiej Rady Narodowej, od 1990 r. – siedziba Gminy Czernica.

Nazwy: Cirne (1246 r.), Chirczicz (1265 r.), Schirnschits (1272 r.), Cyrne (1291 r.), Cirn (1327 r.), Cyrn (1331 r.), Czirne (1336 r.), Cziren (1353 r.), Tschirnicz (1425 r.), Czyrna (1540 r.), Tschirna (1630 r., 1652 r.), Tschirnau (1736 r.), Tschirne (1845 r., 1907 r.), Großbrück (1935 r.), Tschirne (1937 r.). Stacja kolejowa nosiła nazwę Mieleszyce, ob. Czernica Wrocławska.

We wsi zlokalizowano ślady osadnicze z okresu kultury pucharów lejkowatych (ok. 2500 p.n.e.), ślady osady z ok. XVIII/IX w. n.e. i grodzisko z wieżą strażniczą (XIV-XV w.).

Czernica wzmiankowana jest w 1246 r. w dokumencie Henryka III Białego, uznawanym za falsyfikat. Wzmianka dotyczy nadania pola w Czernicy dziekanowi kurii biskupiej oraz dóbr określanych Conarsche (Konarskie). Wieś była własnością księżnej Anny Czeskiej, matki Henryka Białego, po której śmierci sprzedano część gruntów i karczmę. W 1272 r. Czernica była własnością biskupstwa wrocławskiego, zaś w 1273 r. została lokowana na prawie niemieckim przez rycerza Nagodo – dworzanina biskupa Tomasza II. W XIV w. została zajęta przez Hermana Borsznica, właściciela Jelcza. Ale w 1380 r. książę legnicko-brzeski Ludwik I oddał wieś kapitule wrocławskiej; prawo do wyrębu drewna w lasach czernickich zachowali kolejni właściciele Jelcza – von Prittwitz. W XVII w. Czernica nadal stanowiła wieś biskupią. W końcowym etapie

[2] Między Widawą a Dobrą, od zarania dziejów do współczesności. Słownik historyczno-geograficzny miejscowości z terenu LGD Dobra Widawa, red. A. Fiskies, Z. Nowakowski, Oleśnica 2011

wojny trzydziestoletniej została zniszczona. W 1646 r. maszerowały tędy wojska cesarskie i szwedzkie, atakujące się wzajemnie w Gajkowie i Jelczu. Również wojny śląskie (1740-1745) dotknęły wieś.

Od średniowiecza we wsi funkcjonował duży folwark liczący 22 łany (1343 r.) i karczma. W 1654 r. jego zarządcą był Hans Muche, muszkieter cesarski. W 1795 r. folwark zatrudniał 15 chłopów, we wsi była karczma i gorzelnia. W poł. XIX w. folwark specjalizujący się w hodowli bydła prowadzony przez Ferdynanda von Mudracha, był największym gospodarstwem we wsi. Wieś zyskała na znaczeniu po wybudowaniu kolei w 1909 r., a zwłaszcza oddaniu mostu przez Odrę w 1935 r. Był to jeden z większych mostów na Dolnym Śląsku w tym okresie. Zniszczony w czasie walk w 1945 r., został odbudowany dopiero w 1956 r.

Liczba ludności utrzymywała się na poziomie kilkuset mieszkańców: 506 osób w 1795 r., 599 w 1845 r. (148 ewangelików), 484 osób w 1905 r., 890 w 1941 r., 1125 osób w 2004 r. i 1205 w 2010 r.

Przez wieki wieś należała do parafii rzymskokatolickiej w Gajkowie (1276-1957), w 1988 r. erygowano parafię pw. Podwyższenia Krzyża Świętego. Od poł. XVII w. istniała tu prywatna kaplica, kościół powstał w k. XX w. Ewangelicy należeli do zboru w Laskowicach (1523-1861), następnie do parafii protestanckiej w Nadolicach Wielkich (1861-1897) i Ratowicach (1897-1945). W 1777 r. i 1795 r. wzmiankowana jest szkoła katolicka. W 1940 r. zatrudniała 2 nauczycieli, w 4 klasach uczyło się 100 dzieci. Po 1945 r. budynek mieścił szkołę podstawową, potem także zasadniczą szkołę radiowo-telewizyjną (1962 r.). Nowy budynek szkolny powstał w latach 1965-1967. Po reformie szkolnej stał się siedzibą zbiorczej szkoły gminnej, obecnie jest siedzibą szkoły podstawowej i gimnazjum.

W 1962 r., na bazie istniejącej roszarni, powstały Wojskowe Zakłady Naprawcze, w 1965 r. – Wojskowe Zakłady Radiotechniczne i Wojskowe Zakłady Łączności Nr 2. W 1954 r. powstało przedszkole publiczne, od 1951 r. działała agencja pocztowa, od 1967 r. – wiejska centrala automatyczna. W okresie po 1990 r. wykonano we wsi sieć światłowodową, sieć wodociągową i kanalizacyjną.

W czasie II wojny światowej zniszczone zostały zabudowania w centrum wsi. Z obiektów zabytkowych zachowały się: barokowa kolumna z 1808 r. pierwotnie z figurą Matki Bożej Immaculaty oraz neoklasycystyczna dzwonnica pożarowa z ok. 1830 r.

Chrostowa – Crostow (1288 r.), Crustow (1337 r.), Seiboten, Seybott (XV w.), Schibotten alias Schibotzitz (1540 r.), Ziwocic (1666 r.).

Na terenie obecnej wsi zlokalizowano osadnictwo z epoki kamiennej, ślady kultury ceramiki wstęgowej rytej, ślady osadnictwa z czasów kultury łużyckiej, osady z czasów rzymskich (od II-I w. p.n.e. do poł. V w. – kultura przeworska). Pomiędzy X a XIII w. istniały tu osady średniowieczne, a w XIII-XIV w. grodzisko.

Pierwsza wzmianka z 1272 r. dotyczy wsi villa Iacscowici znajdującej się w rękach książąt wrocławskich, klasztoru Św. Wincentego we Wrocławiu – pierwszy folwark i wrocławskich klarysek, które w 1327 r. otrzymały od księcia drugi folwark. Płn. część wsi w 1288 r. książę sprzedał Sybotho Cindalowi. Dawne Janowice, wzmiankowane w 1310 r. wchodziły w skład posiadłości biskupich.

Następnie wieś była w rękach rycerzy Nicolasa Chwaliboga i Nikala Krzywosond. W 1512 r. właścicielką była Hedwig wdowa po N. Krzywosond. W 1523 r. we wsi były dwa folwarki w rękach: Ambrosa Jenkwitza i Albrechta Nassengrieffa. W 1528 r. Conrad I Sauerma odkupił folwark Jenkwitza, następnie przekazał synowi Konradowi II. W poł. XVII w. Wolff Albracht II von Sauerma sprzedał swą część spadkobiercom Prittwitzów z Laskowic. Druga część wsi była w rękach braci von Männich, następnie – J. A. von Gruttschreibera. W 1795 r. wieś w całości była w posiadaniu rodu Saurma-Jeltsch. W 1806 r. dobra kupił Carl Teodor von Nimptsch, od 1831 r. odziedziczył Carl F. von Nimptsch. Następnie majątek był w posiadaniu braci Landau, od 1910 r. – Dory i Curta Krause, którzy zbudowali pałac z parkiem.

Wieś wchodziła w skład parafii w Gajkowie, od XV w. – parafii w Miłoszycach. W 1795 r. w miejscowości znajdował się folwark, 26 domostw, 20 gospodarstw zagrodników, jedno gospodarstwo chałupnicze i wiatrak. W 1830 r. wzmiankowano pałac, folwark, browar oraz gorzelnię.

W Jeszkowicach, w nocy z 2 na 3 grudnia 1930 r., w majątku szlachcica von Oelfen policja Republiki Weimarskiej ujęła 317 członków zakazanej hitlerowskiej organizacji SA (oddziały szturmowe) i skonfiskowała znaczne ilości broni.

W 1795 r. wieś liczyła 231 osoby, w 1845 r. – 405 osób, w 1905r. – 763 osób (wieś – 388 osób, dwór – 157, Janowice – 218).

Chrząstawa Mała – Chranstava (1250 r.), Cranstava (1259 r.), Chranstawa (1260 r.), Cranstowa (1293 r.), Cranstow (1353 r.), Cranstana (1372 r.), Cranst (1540 r.), Marienkranst (XVIII w.), Marienwald (1937 r.), Chrząstowa Mała (1946 r.).

Ślady osadnicze w rejonie wsi pochodzą z ok. 1450 r. p.n.e. W źródłach pisanych wieś Chrząstawa pojawia się w 1250 r.: książę śląski Henryk III Biały sprzedał ją zakonowi Kanoników Regularnych (Zakon Augustianów na Piasku we Wrocławiu). W pocz. XIV w. lasy otaczające Chrząstawę przekazano klasztorowi wrocławskich Klarysek. W 1428 r. wieś została częściowo zniszczona w czasie najazdu husyckiego Prokopa Wielkiego i ponownie w 1438 r. – w czasie wyprawy polskiego króla Władysława III Warneńczyka. W1830 r. Chrząstawa Mała i Wielka należały administracyjnie do powiatu Wrocławskiego.

W przeszłości gospodarka wsi bazowała na rolnictwie. Folwark wzmiankowany jest już w XIII w. W poł. XVII w. w miejscowej karczmie prowadzono wyszynk piwa (wł. klasztoru NMP na Piasku). W 1795 r. we wsi wymieniany jest folwark klasztorny i 44 gospodarstwa, w 1830 r. – 43 gospodarstwa, w 1845 r. – 50 gospodarstw, areał 1079 ha. W poł. XIX w. funkcjonował folwark i tłocznia oleju. Na rozwój gospodarczy wpłynęło otwarcie w 1912 r. linii kolejowej z Wrocławia, którą transportowano płody rolne. Od 1940 r. działała także linia autobusowa Wrocław – Chrząstawa Mała.

Ludność katolicka wsi od 1276 r. należała do parafii rzymskokatolickiej w Gajkowie, od 1887 r. – do parafii w Chrząstawie Wielkiej. Luteranie od 1523 r. uczęszczali do Laskowic, od 1861 r. – należeli do parafii w Nadolicach Wielkich. W 1689 r. 1/3 mieszkańców była wyznania katolickiego. Dzieci uczęszczały do szkół katolickiej i protestanckiej w Chrząstawie Wielkiej.

W 1795 r. wieś zamieszkiwały 294 osoby, w 1830 r. – 280 osób w tym 198 katolików, w 1845 r. – 222 katolików i 139 ewangelików, w 1905 r. – 223 katolików i 199 ewangelików, w 1939 r. – 451 osób.

Chrząstawa Wielka – Las Chranstow (1327 r.), Cranstow (1336 r.), Sancte Clare (1352 r.), Agricirca Vidavia oraz Cranstallodium s. Clare (1540 r.), Gross Kranst (1630 r.), Clarenkrans (1666 r.), Clarenkranz (1667 r.), Cranst (1795 r.), Klarenkranst (1845 r.), Clarencranst (1910 r.), Klarenkranst (1932 r.), Klarenwald (1937 r.), Chrząstowa Wielka (1945 r.).

Ślady osadnicze w rejonie wsi pochodzą z okresu neolitu – kultura ceramiki sznurowej i kultura łużycka z ok. 700 r. p.n.e. Wieś – w systemie łanów leśnych – powstała stosunkowo późno, w miejscu karczowania lasu wzmiankowanego w 1327 r. – książę Henryk VI ofiarował las klasztorowi św. Klary z Wrocławia. Do czasu sekularyzacji klasztorów była własnością klarysek. W czasie wojen husyckich została częściowo zniszczona w 1428 r. i 1438 r.

Ludność należała do rzymskokatolickiej parafii w Gajkowie (1276-1887) i luterańskiej parafii w Laskowicach – od 1523 r., potem w Nadolicach Wielkich – od 1861 r. W latach 1859-1864, w miejsce kaplicy tzw. Feldkapelle (wzmiankowana w 1795 r.), powstał kościół, wg projektu Alexisa Langera, jeden z najważniejszych zabytków Gminy Czernica. W 1901 r. proboszcz Franz Weltzel sprowadził siostry zakonne. We wsi przeważali ewangelicy: w 1905 r.: 583 ewangelików i 326 katolików. W 1795 r. wzmiankowane są 2 szkoły: katolicka i ewangelicka. Po II wojnie światowej były to szkoły podstawowe.

W 1795 r. wzmiankowany jest folwark, karczma, 26 zagrodników, młyn wodny, 33 wolnych kmieci. W poł. XVII w. w karczmie sprzedawano wrocławskie piwo klarysek. W 1921 r. największym posiadaczem ziemskim był Franciszek Scheffer, którego gospodarstwo liczyło 65 ha. Dla eksportu płodów rolnych ważne było uruchomienie w 1912 r. linii kolejowej do Wrocławia Nadodrze. Rolniczy charakter wieś zachowała do końca XX w. W latach 1933-1940 przeprowadzono prace melioracyjne, planowano wykonanie zbiornika retencyjnego, aby zapobiegać zalewaniu pól w pobliżu Widawy.

Liczba ludności ustawicznie rosła: w 1795 r. wynosiła 660 osób, w 1845 r. – 928, w 1905 r. – 909, w 1933 r. – 927, w 1939 r. – 855 osób.

Dobrzykowice – Dobricouici (1257 r.), Wustendorph (1298 r.), Wustindorph (1301 r. i 1305 r.), Vustendorph (1326 r.), Wustendorff (1353 r.),Wustindorf (1354 r.), Wüstendorf alias Dobrzychowicze (1540 r.), Wustendorf (1630 r.), Wüstendorf (1652 r.), Wistendorf (1736 r.), Wüstendorf (1795 r., 1845 r.), Pusta Wieś (1946 r.), Dobrzykowice Wrocławskie (1946-2001), Dobrzykowice.

Z terenu wsi pochodzą ślady osadnictwa z okresu brązu 1700-1500 r. p.n.e., oraz z okresu wpływów rzymskich (kultura przeworska, III w. n.e.) Zlokalizowano tu również kilka osad pradziejowych.

Pierwsza wzmianka pisana o Dobrzykowicach pochodzi z dokumentu księcia Henryka III Białego, który sprzedał wieś komesowi Henrykowi de Gorgowicz. Następnie wieś należała do Konrada de Sulz, rycerza z rodziny turyńskich ministeriałów landgrafa, który w 1298 r. sprzedał wieś Przecławowi z Maniowa, a ten w 1305 r. – wrocławskiemu klasztorowi św. Macieja, Szpitalnikom z Czerwoną Gwiazdą, w których posiadaniu część wsi była jeszcze w końcu XVIII w. Resztę wsi Jan de Sulcz i Peczko z Mąkowic sprzedali w 1348 r. mistrzowi zakonu Św. Macieja – Henrykowi de Colwicz. Dobrze zachowany herb Krzyżowców w Dobrzykowicach nad wejściem do kościoła stał się podstawą koncepcji herbu Gminy Czernica.

Wieś lokowano na prawie niemieckim w 1324 r. Folwark liczył 6 łanów. W 1305 r. istniał tu kościół parafialny, między 1353 a 1366 r. podporządkowany kościołowi w Gajkowie. W okresie reformacji prawie cała ludność przeszła na protestantyzm. Kościół wraz z częścią wsi spłonął w 1753 r. Został odbudowany w stylu barokowym w latach 1753-1757. W 1795 r. i 1845 r. wzmiankowana była szkoła, w której w 1940 r. pracowało dwóch nauczycieli. Po II wojnie światowej była to szkoła podstawowa.

Wieś od średniowiecza posiadała duży folwark podporządkowany dobrom Kamieńca Wrocławskiego. W 1795 r. zatrudniał on 15 chłopów, obok działała karczma i gorzelnia – wymieniane jeszcze w 1845 r. W 1905 r. powierzchnia folwarku wynosiła 438 ha i pracowało w nim 28 osób. Pozostałą część wsi stanowiło 51 gospodarstw.

W 1795 r. liczba mieszkańców wynosiła 308 osób, w 1845 r. – 444 osób, w 1905 r. – 373 osób, w tym: 337 katolików, 36 ewangelików, w 1940 r. – 356 osób, w tym: 111 katolików.

Cennym zabytkiem jest barokowy kościół z lat 1753-1757, z obrazami ze szkoły Michała Leopolda Willmanna (ok. 1665 r.) i ze szkoły Johnnna Jacoba Eybelwiesera (ok. 1729 r.). W Dobrzykowicach urodził się Herbert Aulich malarz, grafik i artysta. W plenerach wsi Sylwester Chęciński w latach 1967-1977 kręcił trylogię komediową: „Sami Swoi", „Nie ma mocnych", „Kochaj albo rzuć". Aktualnie miejscowość przekształca się z rolniczej w mieszkalną, pełniąc funkcję zaplecza mieszkalnego dla Wrocławia.

Gajków – Gaycovo (1276 r.), Goy, Kolonie Goy, Margarert Goy, Margaretenkirche in Camen (1312 r.), Steyn alias S. Margaretha (1353 r.), St. Margaretha alias Stein (1366 r.), Stein lub Steine, Bobrowicz, Boberwitz, Boberwinken (1392 r.), St. Margareth (1630 r.), Margareth (1652-1945), Kamienie, Bobrowice (1945 r.).

Teren nad rzeką Odrą był dogodny dla obozowisk i osad w okresie mezolitu i neolitu. Występują tu jedne z najstarszych w powiecie wrocławskim stanowiska kultury komornickiej (8000-6000 lat p.n.e.), kultury pucharów lejowatych (ok. 2500 lat p.n.e.), kultury amfor kulistych (3100-2 600 p.n.e.). Z Gajkowa pochodzi tzw. depozyt wotywny kultury pucharów lejowatych, tj. ofiara wotywna składana w środowisku wodnym, złożona z dwóch amforek. Występowały t utakże ślady kultu zmarłych i obrzędowego kanibalizmu. Ze średniowiecza pochodzą ślady grodziska (XIII-XIV w.) – zlokalizowane nad Odrą, otoczone wałem ziemnym. Do budowy grodu i pierwszej osady użyto głazów narzutowych z okolicy.

Wieś wzmiankowana jest w 1276 r., jako własność księcia Henryka IV Probusa, który dobra Gaycouo wraz z kościołem i Rolawinki (niezidentyfikowane) nadał swemu marszałkowi, Pakosławowi Zdzieszycowi. W 1393 r. wieś wraz z okolicznymi dobrami kupił od wrocławskiego mieszczanina Zakon Św. Macieja. Część wsi pozostawała w rękach prywatnych, folwark – w rękach klasztoru św. Klary, co potwierdzono w 1348 r.

W 1276 r. wzmiankowany jest kościół parafialny, w 1310 r. – proboszcz Piotr, za którego zgodą zbudowano młyn, należał do dóbr kościelnych. Parafia składała się z 10 miejscowości, przejściowo wydzielono

z niej dwie inne (Dobrzykowice w 1305 r., Wojnowice w 1353 r.). Podczas wojny trzydziestoletniej Szwedzi, stacjonujący od 1646 r. na zamku w Jelczu, splądrowali kościół. Rozebrano go w 1711 r., a w 1713 r. mistrz murarski Jakob Strube zakończył budowę nowej, barokowej świątyni. Fundatorem był Ignacy Magnet, jeden z najwybitniejszych mistrzów w historii zakonu krzyżowców. Jego pośmiertny portret (1721 r.) pędzla Johanna Jacoba Eybelwiessera zdobi plebanię w Gajkowie. W 1810 r. dokonano kasaty zakonów w Prusach, kościół objęli księża diecezjalni. W 1815 r. wybudowano klasycystyczną plebanię. Część zabudowań wsi, w tym plebanię i szkołę parafialną, strawił pożar w 1834 r. Szkoła, prawdopodobnie funkcjonująca już w k. XIV w., wzmiankowana jest w 1795 r. i w 1845 r. – jako szkoła katolicka. W 1651 r. we wsi mówiono po polsku. Gajków był ostoją polskości do pocz. XX w.

W XVII w. z Gajkowa dokonywano spławu drewna pochodzącego z dóbr Georga Ernesta von Lindener z Nadolic Wielkich do Wrocławia. Meander Odry został zlikwidowany w czasie „prostowania" rzeki w latach 1743-1748. Koniec XVIII w. był okresem prosperity wsi – mieszkańcy trudnili się uprawą ziemi, ogrodnictwem oraz służbą w dobrach zakonnych. Prawdopodobnie z pocz. XIX w. pochodzi zrujnowany obecnie, budynek komturii krzyżowców, usytuowany między kościołem a ob. plebanią.

Wieś w okresie od końca XIX w. do 1945 r. traktowana jako wypoczynkowa. Przed I wojną światową funkcjonował tu kanał dla żeglugi statków, istniała przystań, do której przybijały wycieczki pływające na trasie Wrocław – Jelcz. W latach 20. wybudowano żelazny most. Po 1917 r. powstał tu jeden z pierwszych na Śląsku ośrodków zdrowia leczących chorych na gruźlicę. W 1927 r. we wsi mieściła się siedziba zakonu sióstr elżbietanek.

Wieś w 1795 r. liczyła 194 osoby, w 1845 r. – 434 osób, w tym 345 katolików i 89 ewangelików, w 1905 r. – 494 osób, w tym 605 katolików, 140 ewangelików, w 1940 r. – 745 osób. W latach 1945-1947 przybyli osadnicy z województwa tarnopolskiego i stanisławowskiego, w tym z miejscowości Chodaczków Wielki.

Jeszkowice – wieś składa się z trzech, w przeszłości samodzielnych, miejscowości: Jeszkowic, Janowic i Chrostowa-Źródłowic. Jeszkowice: villa Iacscowici (1272 r.), Stein vel Jescoviz (1312 r.), Jeschowicz (1327 r., 1330 r.), Yeschowicz (1332 r.), Jeschcowicz (1333 r.), Jescovitz (1344 r.), Jeschkowicz (1353), Jeschkowitz (1452 r.), Jesskowytz (1540 r.), Jaskowitz (1617 r.), Jesckowitz (1656 r.), w 1680 r. Jaschkowitz (1680), w 1736 r. Jeschkowitz (1736), Jäschkowitz (1795 r.), Lengefeld (1937), Waldschleuse (1937-1940).

Janowice – Janowitz (1310 r.), Janowicz (1353 r.), Janowytz (1540 r.), Janowitz (1845 r.). W latach 1806-1819 funkcjonowała nazwa folwarku Carlshof od imienia właściciela: Carla Th.G. von Nimpsch. Po wybudowaniu śluzy w Janowicach w latach 1910-1917 wieś nosiła nazwę Waldschleuse.

Kamieniec Wrocławski – Kamene (1203 r.), Camyne (1311 r.), Camine (1318 r.), Schrolnsteyn (1353 r.), Steine (1370 r.), Stein (1630 r.), Steinau (XVII w.), Steine (1937 r.).

Wieś w latach 1950-1954 była siedzibą gminy wiejskiej Dublany (Wojnów), w latach 1954-1969 siedzibą Gromadzkiej Rady Narodowej.

Na terenie Kamieńca Wrocławskiego zlokalizowano ślady kultury unietyckiej (ok.1700 p.n.e.), osady z epoki żelaza (700-400 p.n.e.) oraz ślady osadnictwa z wczesnego średniowiecza.

Pierwsza wzmianka pochodzi z 1203 r., która potwierdza, że dobra Kamene były w rękach prywatnych, od 1241 r. – w rękach rodu Włostowiców (rodzina Piotra Włostowica): Jaksy, następnie Leonarda Włosta, któremu dobra skonfiskował książę Władysław II Wygnaniec. Książę Henryk I Brodaty, zwrócił je rodowi Włostowiców. Potem wieś była w rękach klasztoru św. Wincentego we Wrocławiu, od 1253 r. – w rękach klasztoru św. Macieja, co potwierdził w 1283 r. książę Henryk IV Probus. W 1292 r. znalazła się w rękach Mikołaja z Kalisza palatyna Henryka V Grubego, który odsprzedał ją mieszczaninowi wrocławskiemu Heinrichowi Schrolle. W 1795 r. majątek w Kamieńcu należał do dóbr klasztoru Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą i kościoła pw. św. Macieja Apostoła we Wrocławiu. W miejscowości znajdował się pański dom, folwark. Po kasacji majątków kościelnych w 1810 r. włości w Kamieńcu wchodziły w skład domeny

królewskiej (1830 r.,1845 r.). W wiosce znajdował się pałac, folwark i wolne sołectwo. W 1894 r. dobra w Kamieńcu i Dobrzykowicach wchodziły w skład domeny królewskiej, były dzierżawione przez porucznika Falkenhahna. Od 1908 r. należały już do miasta Wrocławia; w 1912 r. dzierżawił je Josef Grzimek. Po zakończeniu II wojny światowej posiadłości w Kamieńcu Wrocławskim i Dobrzykowicach przejęło państwo polskie.

Do zakonników Św. Macieja należała także niezidentyfikowana wieś Rulantowitz wzmiankowana w 1292 r. W okolicach Kamieńca lokalizuje się zaginioną wieś Łażany (nazwy: 1532 r. Lasan, 1540 r. Lassan).

Kamieniec Wrocławski wchodził w skład parafii rzymskokatolickiej w Gajkowie (1276 r.) i parafii luterańskiej na Swojcu.

W Kamieńcu Wrocławskim funkcjonował folwark. W XIX w.: młynarz, kowal, rzeźnik, 2 piekarzy, tłocznia oleju, 2 cegielnie (1876 r.). W 1795 r. wieś liczyła 273 osób, w 1845 r. – 480 osób, w tym: 86 ewangelików, w 1905 r. – 662 osób, w tym: 116 ewangelików i 546 katolików, 3 Polaków, w 1939 r. – 1324 osób.

Krzyków – Crikow, Krichow (1353 r.), Krechau (1356 r.), Krichow (1358 r.), Krichow (1451 r.), Crickaw (1540 r.), Khrigchaw (1548 r.), Kircher (1630 r.), Krichen (1652 r.), Krichen (1740 r.), Krichen (1845 r.).

Osada wzmiankowana w 1353 r. stanowiła alodium. W 1574 r. jej właścicielem był Daniel von Poser, w 1643 r. posiadłość miała status fideikommisu. W 1664 r. Georg von Poser sprzedał majątek von Lüttwizowi, a w 1795 r. właścicielem był Carl Teodor von Nimptsch.

W 1572 r. Poser wybudował tamę, co zaburzyło stosunki wodne i spowodowało zalanie gruntów krzyżowców we wsi Dobrzykowice. W poł. XVII w. Georg Ernest von Lindner ponownie zmienił stosunki wodne, co spowodowało zalewanie Dobrzykowic. Wieś miała charakter typowo rolniczy. Wzmiankowana jest karczma i gorzelnia. Zaś w XVII w. prowadzono odławianie ryb w zamian za czyszczenie rowów melioracyjnych, co związane było z planowym osiedlaniem kolonistów po przejęciu Śląska przez Prusy.

W 1795 r. wieś liczyła 266 mieszkańców, w 1845 r. – 286 osób, w tym 139 ewangelików, w 1905 r. – 205 osób, w tym 108 ewangelików, majątek – 19 osób, w 1940 r. – 224 osób, w tym 127 ewangelików.

Łany – Lanisch (1353 r.), Lanschenersehe (1412 r.), Lanischvillam (1596 r.), Lahnisch (1750 r.).

We wsi zlokalizowano ślady osadnicze z VIII/IX w., oraz późnośredniowieczną osadę. W 1241 r. Łany zapisana została w testamencie klasztorowi św. Wincentego. Od 1288 r. wieś była w posiadaniu kolegiaty św. Krzyża we Wrocławiu. Łany wchodziły w skład parafii rzymskokatolickiej w Gajkowie, ludność ewangelicka należała do parafii w Swojczycach oraz św. Krzysztofa we Wrocławiu.

W 1795 r. wzmiankowany jest folwark, 7 gospodarstw, 1 murowany budynek, karczma, 3 zagrodników, 35 mieszkańców. Właścicielem wioski był von Wolf. W 1845 r. w Łanach mieszkały 72 osoby (7 gospodarstw) w tym 30 katolików; cegielnia produkowała 40 tys. cegieł rocznie – na potrzeby Wrocławia. W 1905 r. mieszkało tu 28 mieszkańców. W pocz. XX w. wieś miała przystań dla statków wycieczkowych po Odrze. W Łanach znajduje się najdłuższy most przez Odrę.

Miejscowość zasłynęła w czasie tzw. powodzi tysiąclecia w 1997 r. – poziom I fali powodziowej w lipcu 1997 r. przewyższał o 1 m wysokość korony wału wzniesionego po powodzi w 1903 r. Wbrew decyzji władz centralnych i wojewódzkich ludność okolicznych miejscowości wraz z przedstawicielami samorządu nie podporządkowała się decyzji realizacji tzw. kontrolowanego upustu wody, która zagrozić mogła zalaniem do 2 m zach. części Gminy Czernica z ujęciami wody pitnej, oczyszczalnią ścieków i najgęstszą zabudową mieszkalną. Podobną determinację wykazali mieszkańcy broniąc wałów w Łanach w maju 2010 r. podczas ponownej powodzi.

Nadolice Małe – Nadlicz minor (1353 r.), villa Nadlicz alias Wyslanowicz (1368 r.), Nadelicz Minor alias Clanewicz (1425 r.), Wenig Nadlitz (1448 r.), Nadlytz polonica lis (1540 r.), Khlein Nadlitz (1548 r.), Klein Nadlitz (1652 r.), Parva Nadlitz (1666 r.), Klein Nädlitz (1795 r.), Klein Nädlitz (1845 r.), Nädlau (1937 r.).

Przed 1290 r. miejscowość znajdowała się w rękach książąt wrocławskich, następnie w rękach rycerza Jaśka z Biesów (Blesów). Las należał do zakonu św. Klary. W 1353 r. wieś liczyła 14 łanów czynszowych i 2 łany sołtysie. Mieszkańcy należeli do parafii rzym.-kat. w Dobrzykowicach, następnie w Gajkowie, ewangelicy – do parafii Swojec, od 1861 r. – do parafii Nadolice Wielkie.

W 1795 r. wieś liczyła 123 mieszkańców. W 1795 r. wzmiankowana była gorzelnia, 7 warsztatów tkackich, kowal i karczma.

Nadolice Wielkie – Nadlic (1250 r.) Magnum Nadlicz (1291 r.), Nadlicz alias Wyslanowicz (1368 r.), Groß Nädlitz (1845 r.), Nädlingen (1936-1945).

Osada produkcyjna wykorzystywana nieprzerwanie w okresie od VII do XII w. Pierwszym właścicielem wsi był klasztor Augustianów N.M.P. na Piasku, następnie książęta wrocławscy. W 1291 r. wieś została sprzedana przez księcia Henryka V Grubego mieszczaninowi wrocławskiemu Güntherowi Małemu, w latach 1327-1345 była w rękach rodu Ohme, potem rajcy wrocławskiego Henninga. Od 1510 r. jej właścicielem był Georg Fritsch (Frizze), po nim rodzina von Poser (1536-1622), w latach 1622-1653 Ludwik von Simmer, potem Delhansin, następnie baron von Neithardta (1653-1683). W latach 1683-1710 właścicielem był von Tschammer, po nim von Krause. Od 1710 r. Nadolice Wielkie ponownie były w rękach rodziny Poser, w 1795 r. należały do hrabiego von Königsdorf. W latach 1842-1870 właścicielem był Neugebauer, w latach 1870-1912 Tröger. Ostatnim właścicielem wsi był Ernest Bleul.

Nadolice Wielkie podlegały parafiom: katolickiej w Gajkowie i ewangelickiej na Swojcu. W 1861 r. powstała parafia protestancka, obejmująca znaczną ilość wsi obecnej gminy. Szkoła wzmiankowana jest w 1795 r., w 1940 r. liczyła 16 uczniów. Z Nadolic Wielkich pochodzi pastor Ludwik Tlusty, w poł. XIX w. walczący o polskość w Laskowicach.

W 1353 i 1444 r. wieś liczyła 45 łanów, folwark – 33 łany. W XV i XVI w. kwitło rybołówstwo w Widawie. W1795 r. wieś liczyła 50 gospodarstw i folwark Schűrliz, w 1845 r. wzmiankowano dwór, folwark Schűslitz zwany Műschelen. W 1880 r. we wsi działała fabryka drożdży, browar i gorzelnia. W 1912 r. otwarto linię kolejową Wrocław-Chrząstawa Wielka przez Nadolice, dla transportu płodów rolnych.

We wsi zachował się dwór z 2 poł. XIX w., wzniesiony w miejscu XVI-wiecznej zabudowy; zniwelowano wówczas fosę obronną i założono park, we wsch. części wsi zaś wytyczono aleje. W latach 1847-1849 powstał protestancki kościół, zachował się też neoklasycystyczny budynek dawnej szkoły. Na terenie wsi znajduje cmentarz niemieckich żołnierzy poległych w czasie obrony Wrocławia w czasie II wojny światowej – Park Pokoju.

Wieściszów – osada związana z Nadolicami, po II wojnie światowej przysiółek Nadolic Wielkich. Młyn, należący do folwarku Nadolice, został zniszczony w 1433 r. lub 1434 r. w czasie wojen husyckich. Osada odbudowana została jako folwark Ciślice, wchodziła w skład majątku Nadolice Wielkie, występuje w źródłach jako Műscheley (1631 r., 1736 r.). Sűβlitz, Schűslitz (1845 r.). Zachowany jest zabytkowy zespół młyński: młyn wodny (nieczynny), chlewnia.

Ratowice – Rathouici (1245 r.), Rathowicz (1310 r.), Raduschowitz (1352 r.), Rathewicz (1371 r.), Ratewicz (1444), Ratwitz (1494 r.), Rattwitz (1652 r.), Rattwic (1666 r.), Radtwitz (1741 r.), 1927 r. Rattwitz (1927 r.).

Była to wieś biskupia. W 1305 r. liczyła 2 łany kościelne i 18 kmiecych. Część wsi była w posiadaniu prywatnym, m.in. mieszczanina wrocławskiego Aleksandra Tempetza, w 1494 r. Petera Gregora, zaś sołectwo i osada Łęg (wzmiankowana w 1208 r.) – w rękach Konrada Sauermana (1508 r.) W latach 1630-1660 część dóbr posiadał ród Prittwitz, od 1645 r. – Leuthold von Saurma. W 2 poł. XVII w. część wsi należała do porucznika von Gabrique, na pocz. XIX w. do pastora Preußa (1819 r.), potem do Eduarda grafa von Hoverden-Planken (1842 r.).

W 1881 r. odprawiono tu ostatnią mszę po polsku. Parafia ewangelicka powstała w 1897 r., w 1957 r. – parafia rzym.-kat. pw. Św. Antoniego. W 1804 r. i 1814 r. wzmiankowane są dwie szkoły. W 1940 r. było 74 uczniów w 3 klasach.

W 1305 r. wieś liczyła 24 łany, folwark 3 łany (1416 r.), następnie 8 łanów (1605 r.). W XVI w. wzmiankowany jest młyn na Odrze. W 1618 r. folwark Saurmów liczył 499 sztuk owiec i 187 jagniąt. W końcu XIX w. działały we wsi 4 cegielnie produkujące na potrzeby Wrocławia, w 1819 r.: karczma, młyn, kowal, gospoda, w 1912 r.: 3 młyny, stocznia, cegielnia, 2 piekarnie, port rybacki, 6 rzeźników, ogrodnik, blacharz, 6 warsztatów plecenia koszy, kowal, 2 krawców, 2 szewców.

Ratowice, ze względu na port i stocznię, miały duże znaczenie gospodarcze. O wieś toczyły się walki w czasie wojny trzydziestoletniej i wojny śląskiej. Od pocz. XX w. tutejsza stocznia produkowała pełnomorskie i śródrzeczne jednostki parowe, w 1944 r. pływało ich ok. 120.

W 1819 r. Ratowice liczyły 715 mieszkańców, w tym: 477 luteran i 238 katolików, w 1845 r. – 1115, w 1871 r. – 1073 mieszkańców, w 1895 r. – 1040, w 1925 r. – 1607, w 1935 r. – 1736, w 1939 r. – 1689 osób.

Wśród zabytków zachował się kościół z 1894 r., architekta Benn Kohler, lapidarium na górze tzw. Totenberg wzmiankowane w 1666 r., krzyż (1904 r.), figura Jana Nepomucena (ok. 1850 r.) oraz dawny klasztor, ob. adaptowany na szkołę. Z Ratowicami związana jest postać Baltazara Działasa (1787-1870), nauczyciela w szkole w Ratowicach, który jest twórcą Słownika gwary dolnośląskiej spisanego w latach 1809-1824. Jest jedynym zapisem wymarłych gwar polskich z okolic Wrocławia. Na zach. wsi znajduje się mogiła zamordowanych w czasie II wojny światowej ofiar obozów w Ratowicach i Miłoszycach. Obozy powołano w 1921 r. w celu budowy planowanej fabryki; początkowo dla Żydów, potem wychowawczy obóz pracy podległy Miejskiej Policji we Wrocławiu. Przez obóz przeszło 2720 więźniów. Zwłoki zmarłych i pomordowanych więźniów grzebano co najmniej w 40 miejscach w okolicy, najczęściej w lesie.

Potomkowie wielu obecnych mieszkańców Ratowic osiedlili się w tej położonej nad Odrą wsi w 1945 roku. Historia ich migracji do Ratowic jest tragiczna. Przodkowie Ratowiczan pochodzą z nieistniejących już Puźnik – wsi położonej na Podolu, w powiecie buczackim, w woj. tarnopolskim.W nocy z 12 na 13 lutego 1945 r. ukraińscy nacjonaliści zaatakowali wieś Puźniki i wymordowali według różnych źródeł – od 50 do 120 Polaków. Reszty zniszczeń dopełnili po wojnie Rosjanie. Stamtąd w czerwcu i lipcu 1945 r. przesiedlono ich na tzw. Ziemie Odzyskane – do dwóch wsi Niemysłowice i Ratowice. Mieszkańcy Ratowic kultywują pamięć o swoich przodkach i z ich inicjatywy powstał na cmentarzu parafialnym w Ratowicach pomnik upamiętniający osoby, które zamordowano w Puźnikach i Zalesiu. Skwer w centrum wsi, przy świetlicy, otrzymał imię Mieszkańców Puźnik.[3]

[3] Jarosław Jagielski, Wójt Gminy Czernica – https://czernica.pl/pl/2778/19376/z-puznik-do-ratowic-.html (data dostępu 20.08.2024 r.)

Wojnowice – Wynowicz (1291 r.), Woynowicz, Cindal (1336 r.), Woynewiczseu Zindel (1338 r.), Czindal (1353 r.), Zindel alias Woynewitz (1368 r.), Zindell oder Woynewitz (1381 r.), Cyndal (1540 r.), Woynewiwitz (1550 r.), Zindel (1937 r.).

Na terenie wsi zlokalizowano ślady osadnictwa pradziejowego, kultury łużyckiej (900-700 p.n.e.), przeworskiej, osady wczesnośredniowieczne i dwie osady późnośredniowieczne.

Wieś wzmiankowana w 1291 r. w dokumencie Henryka V Grubego. Należała do książąt wrocławskich: Henryka III Białego, Henryka IV Probusa, w latach 1286-1540 była w rękach rodu mieszczan wrocławskich Cyndal (Zindel, Czindel). Tilo Cindato (Schindel, Czindel) przyczynił się do uwolnienia księcia Henryka IV Probusa z niewoli Bolesława Rogatki w 1277 r. Za czasów rządów księcia Henryka IV stał się pierwszym oficjalnym doradcą. Wraz ze swym bratem Bertholdem pełnili funkcje konsulów, ławników i rajców wrocławskich (1291-1327). Prawdopodobnie w latach 1286-1290 książę Henryk IV Probus sprzedał im dobra wojnowickie. W 1341 r. wieś została lokowana na prawie niemieckim.

W latach 1564-1945 Wojnowice były w rękach rodu Saurma, następnie Saurma-Jeltsch. Konrad I Saurma kupił w 1508 r. zamek i majątek Jeltsch, w 1528 r. – wieś Jeszkowice, jego potomkowie, w 1564 r. – Wojnowice. Wznieśli nową świątynię w miejscu kościoła z XIV w., która uległa spaleniu w 1795 r. Nowy kościół wzniósł Johann Franz graf von Sauermazu der Jeltsch oraz jego żona księżna Maria Anna, z domu Nostitz Rieneck.

W 1353 r. Wojnowice wzmiankowane są jako siedziba parafii. Od poł. XV w. stanowiły część parafii Miłoszyce. Po 1945 r. znalazły się przejściowo w składzie parafii Chrząstawa Wielka, następnie Miłoszyce, a od 1988 r. – w nowo utworzonej parafii Czernica Wrocławska. W okresie 1523-1654 kościół należał do protestantów. W 1628 r. miejscowy proboszcz Jan Waltsgott, z racji znajomości języka polskiego, uczestniczył jako tłumacz w procesie chłopów polskich z właścicielem Laskowic, Prittwitzem. W czasie wizytacji w 1638 r. podkreślono katolicki, polski charakter parafii. Ludność była w większości wyznania katolickiego.

Szkoła wzmiankowana była w 1795 r. W końcu XIX w. funkcjonowały tu szkoły katolicka i protestancka, w 1940 r. były 2 klasy z 59 uczniami. Budynek szkoły katolickiej, wzniesiony w 1880 r,. po 1945 r. był siedzibą szkoły filialnej.

Wojnowice w 1353 r. liczyły 56 łanów, w 1443 r. – 50 łanów. W poł. XVII w. wzmiankowana jest karczma, w 1795 r.: folwark, karczma, wiatrak, rzeźnik, kowal, w 1845 r.: 2 wiatraki, w 1876 r. – cegielnia, przed 1939 r. – 2 karczmy, 2 sale taneczne, piekarnia. Folwark Saurmów, specjalizujący się w hodowli owiec, po 1945 r. został przekształcony w Rolniczą Spółdzielnię Produkcyjną.

W 1795 r. we wsi żyło 330 osób, 1845 r. – 477 osób, w tym: 162 katolików, w 1897 r. – 521 osób, w 1937 r. – 632 osoby, w 1945 r. – 620 osób. Ludność niemiecka po 1947 r. przesiedlona została do Kreis Bogen, w ich miejsce przyszła ludność polska z krakowskiego i Kresów.

Najważniejszym zabytkiem jest kościół z 1805 r. pw. Św. Wawrzyńca, z kaplicą grobową ocalałą z pożaru w 1795 r., z relikwiami św. Wawrzyńca. Przy kościele krzyż pokutny z XIV-XVI w.

5.3. Dziedzictwo materialne Gminy Czernica – zabytki o najwyższym znaczeniu dla gminy

Materialne dziedzictwo kulturowe gminy to cały dorobek materialny wszystkich pokoleń, jakie zamieszkiwały to miejsce. Są to zarówno układy przestrzenne miejscowości wraz z terenami zieleni komponowanej, powstałe przez stulecia budowle i zastosowane w nich rozwiązania architektoniczne, jak również zabytki ruchome w nich zgromadzone oraz zabytki archeologiczne.

5.3.1. Historyczne układy przestrzenne

Zabytkowe układy przestrzenne to założenia wiejskie i miejskie zawierające zespoły budowlane, pojedyncze budynki i formy zaprojektowanej zieleni, rozmieszczone w układzie historycznych podziałów własnościowych i funkcjonalnych, w tym sieci ulic lub sieci dróg, w powiązaniu z zielenią i krajobrazem naturalnym. Na terenie wiejskim obejmują układy ruralistyczne, zespoły rezydencjonalno-gospodarcze najczęściej połączone z parkiem krajobrazowym i zespoły sakralne, także cmentarze. Historyczne układy przestrzenne zachowały się niemal we wszystkich miejscowościach gminy i stanowią jej historyczne dziedzictwo.

I. UKŁADY RURALISTYCZNE[4]

Wsie na terenie Gminy Czernica powstały w średniowieczu, większość z nich zachowała relikty średniowiecznego układu przestrzennego. Większość pierwotnych układów rozwinęła się w kierunku wielodrożnicy i rozwija się nadal, lecz te najstarsze części posiadają wysokie walory kulturowe.

Chrząstawa Mała i Chrząstawa Wielka tworzą obecnie jeden zespół osadniczy. W średniowieczu przyjęły kształt ulicówek, funkcjonowały osobno, obecnie uległy rozbudowie ale pierwotny układ pozostaje czytelny.

Chrząstawa Mała – w części wsch. posiada zabudowę rozciągniętą i luźną, część płd. skupiona jest wokół niewielkiego placu, część płn. w sposób widłowy łączy się z Chrząstawą Wielką.

Chrząstawa Wielka – ulicówka, w części płn.-wsch. rozbudowana w wielodrożnicę. Pierwotne założenie ulicowe jest zachowane, nie zaburzyło go współczesne budownictwo.

Czernica – wieś wielodrożna, wykształcona prawdopodobnie z układu owalnicowego, utworzonego wokół wrzecionowatego placu.

Dobrzykowice – wieś w układzie owalnicowym z wąskim, wydłużonym Nawsiem, współcześnie rozbudowana w kierunku wielodrożnicy.

Gajków – układ wielodrożnicowy.

Jeszkowice – typowa wieś o układzie ulicowym, z zabudowaniami rozłożonymi po obu stronach drogi biegnącej w kierunku płn.-płd. W płn. części widoczne są ślady pierwotnego, wrzecionowatego placu, ze zbiornikiem wodnym. W centrum wsi znajdują się, otoczone murem, tereny dawnego folwarku i pałacu wraz z bardzo rozległym założeniem parkowym, obecnie w zmienionym układzie.

Kamieniec Wrocławski – wieś w układzie wielodrożnicowym wykształconym z układu centralnego nawsia, zachowanego w płn.-zach. części wsi.

Krzyków – typowa wieś folwarczna, z zabudowaniami po obu stronach drogi biegnącej od folwarku na zach. i na płn.

Łany – osada pofolwarczna na prawym brzegu Odry. Domy położone były po jednej stronie drogi.

[4] Studium uwarunkowań

Nadolice Małe – wieś w układzie ulicówki o jednorodnej zabudowie kolonizacyjnej jednakowej na wszystkich działkach siedliskowych.

Nadolice Wielkie – wieś w układzie wielodrożnicowym.

Ratowice – wieś o układzie wielodrożnicowym, położona w zakolu starego koryta Odry, w kierunku wsch.-zach.

Wieściszów – przysiółek wsi Nadolice Wielkie.

Wojnowice – wieś w typie ulicówki.

II. ZESPOŁY REZYDENCJONALNO-GOSPODARCZE I PARKI

Istotnym elementem układu przestrzennego części wsi był zespół rezydencjonalny, najczęściej obejmujący pałac i zabudowania towarzyszące oraz park, a także zespół gospodarczy – folwark. W związku z tym, że część wsi stanowiła własność kościelną – funkcjonowały w nich zwykle folwarki, czasem wzbogacone bardziej reprezentacyjnym domem zarządcy. Zespół folwarczny posiadała niemal każda wieś w gminie. Niektóre z folwarków wzmiankowane były już w XIII w. (np. Czernica, Chrząstawa Mała, Kamieniec Wrocławski, Dobrzykowice), większość – w 1795 r. i XIX w. Zespoły te, po 1945 r. przejęte przez państwo polskie, przekształcone w Państwowe Gospodarstwa Rolne, stopniowo ulegały degradacji. Obecnie znaczna ich część się nie zachowała lub pozostała w stanie szczątkowym. Tereny uległy parcelacji, budynki gospodarcze i mieszkalne zostały rozebrane lub zmieniono ich funkcję i przebudowano, zaniedbane parki straciły swój charakter kompozycyjny, pałace w większości zostały rozebrane.

Szczątki zespołów rezydencjonalno-folwarcznych zachowały się w miejscowościach: Dobrzykowice, Jeszkowice, Kamieniec Wrocławski, Krzyków, Nadolice Wielkie i Wojnowice.

Na tym tle dość dobrze zachowała się zabudowa folwarków w Jeszkowicach i Nadolicach Wielkich.

Jeszkowice – folwark wzmiankowano w 1795 r., nieistniejąca dziś siedziba szlachecka powstała na początku XIX w. Zespół zlokalizowany jest w centrum wsi, ograniczony ulicami Parkową i Główną, częściowo ogrodzony ceglanym murem. W płd. części parku zlokalizowano kilka zabudowań gospodarczych dawnego folwarku i część zabudowań mieszkalnych pracowników. Park zachował się w pierwotnych granicach, kompozycja zmieniona.

Nadolice Wielkie – w 1795 r. posiadłość należała do hrabiego von Königsdorf; był tu folwark i pańska siedziba, wzmiankowane również w 1830, 1845, 1862, 1912 r. Po 1945 r. majątek przejęło państwo polskie. Dwór zmieniono w wielorodzinny budynek mieszkalny, zabudowania gospodarcze folwarku zostały częściowo wyburzone. Wokół dworu zachowały się resztki parku, na dziedzińcu folwarcznym wśród resztek zabudowy gospodarczej powstało osiedle jednorodzinnych domków. Park objęto strefą ochrony zieleni, podobnie zespół nasadzeń polnej drogi w płn. części wsi stanowiących pozostałość „dalekiej promenady", założenia widokowo-spacerowego, popularnego w 2 poł. XVIII w. w sztuce ogrodowej. Obecny zespół (ul. Stawowa 13-15-17) pochodzi z XIX w., obejmuje pałac i park pałacowy z przełomu XIX/XX w. Zespół ujęty w GEZ.

III. CMENTARZE

Cmentarze jako przestrzenie ukształtowane wg reguł kulturowych, związanych z religią i tradycją grzebania zmarłych, opatrzone cennymi zabytkami sztuki sepulkralnej, z zachowanym układem alejek i ścieżek cmentarnych, w otoczeniu starodrzewu, stanowią ważny element dziedzictwa kulturowego, zarówno materialnego jak i niematerialnego. Również cmentarze nieczynne. Obiekty te należy pielęgnować i eksponować w krajobrazie Miejscowości. Niezależnie od stanu zachowania cmentarze powinny być oznakowane tablicami informacyjnymi.

Istotną część dziedzictwa stanowią cmentarze przykościelne – najstarsze, z reguły zakładane wraz z budową pierwszego kościoła. Wokół kościoła w Chrząstawie Wielkiej znajduje się cmentarz z budynkiem magazynowym okolony jest ceglanym murem. Na cmentarzu zachowały się nagrobki. W Wojnowicach przy na cmentarzu przykościelnym zachował się krzyż pokutny z XIV-XVI w., pamiątkowy głaz i pomnik ofiar I wojny światowej z 1918 r. Cmentarze przykościelne znajdują się także w Dobrzykowicach, Gajkowie.

Od XIX w. cmentarze lokowano poza centrum wsi. Na terenie gminy zachowały się cmentarze i miejsca pocmentarne zarówno ewangelickie, jak i katolickie. Cmentarze poewangelickie znajdują się w Chrząstawie Wielkiej (2 poł. XIX w., użytkowany, obecnie parafialny), w Jeszkowicach (2 poł. XIX w., zachowane fragmenty nagrobków), w Nadolicach Wielkich (1902-1903, użytkowany), w Ratowicach (2 poł. XIX w., użytkowany, obecnie parafialny) oraz w Wojnowicach (obecnie parafialny, ul. Jelczańska, 2 poł. XIX w.) oraz drugi cmentarz ewangelicki w Wojnowicach (zlokalizowany we wschodniej części wsi). Cmentarze katolickie znajdują się w Czernicy (lata 50. XX w., użytkowany) oraz w Wojnowicach (poł. XIX w., użytkowany, obecnie parafialny). Zachowało się również miejsce pocmentarne w Gajkowie (zlokalizowany w południowo-zachodniej części wsi., 2 poł. XIX w.), nie zachowały się tam nagrobki, granicę wyznacza jedynie szpaler drzew.

W Nadolicach Wielkich znajduje się jedyny w Polsce i jeden z czterech w Europie niemiecki cmentarz wojenny i Park Pokoju. Jest to nekropolia żołnierzy niemieckich oficjalnie otwarta dnia 5 października 2002 r., celem wtórnego pochówku żołnierzy niemieckich czasów II wojny światowej ekshumowanych z terenów województw dolnośląskiego, opolskiego i lubuskiego.

Zdjęcia nr 1, 2. Park Pokoju w Nadolicach Wielkich (zdjęcie nr 2 – źródło https://polska-org.pl/619092,foto.html?idEntity=515661)

Nekropolia powstała w miejscu wcześniej nieużytkowanym na potrzeby grzebalne, początkowo na obszarze 1,75 ha. Uroczystego otwarcia obiektu dokonano w dniu 9.X.1998 r. Rozpoczęto wówczas nasadzanie drzew, kontynuowane w następnych latach. W 2002 r. zmieniono nazwę obiektu na Cmentarz wojenny żołnierzy niemieckich z lat 1939-1945 i Park Pokoju. Prace związane z przeniesieniem zwłok i z urządzeniem nekropolii pokryto z funduszy niemieckich, a ich organizacją i urządzeniem kompleksu cmentarnego zajmowała się Fundacja Pamięć.

Obecnie cmentarz ma powierzchnię 3 ha obsadzoną przeszło 600. drzewami. Do końca 1998 r. spoczęło tu 6 310 zmarłych, w 2002 r. było tu pochowanych 12 000 zmarłych, zaś w 2016 r. liczba ta zwiększyła się do 17 tys. Zdecydowana większość zmarłych pochodzi z obszaru Wrocławia (do 2001 r. było to 10 800 osób). Leżą tu w grobach zbiorowych żołnierze Wermachtu, esesmani, członkowie Volkssturmu, a także około 300 osób cywilnych poległych podczas walk na Śląsku. Ponadto są tu też nieliczne zwłoki żołnierzy zmarłych w okresie międzywojennym, przeniesione z cmentarza garnizonowego we Wrocławiu.

Na terenie gminy w miejscowości Ratowice znajduje się pomnik ofiar niemieckiego obozu AEL Rattwitz, Poświęcony ofiarom niemieckiego obozu pracy wychowawczej AEL Rattwitz – Polakom, Ukraińcom, Rosjanom, Czechom. Karny obóz pracy Arbeitserziehungslager Rattwitz funkcjonował w latach 1942-1943. Więźniów zatrudniono w zakładach Kruppa w Jelczu oraz przy budowie linii kolejowej. Pomnik odsłonięto w 1967 r., w 25. rocznicę uruchomienia obozu pracy wychowawczej. Autorem pomnika jest Bolesław Telipa, fundatorem pomnika były pobliskie Jelczańskie Zakłady Samochodowe – zajmujących tereny, na których, podczas wojny, pracowali więźniowie obozu wychowawczego Rattwitz.[5]

[5] http://monuments-remembrance.eu/pl/panstwa/polska/621-pomnik-ofiar-niemieckiego-obozu-pracy-wychowawczej-ael-rattwitz

Zdjęcie nr 3. Pomnik poświęcony ofiarom niemieckiego obozu pracy wychowawczej AEL Rattwitz (źródło: https://krzysztofruchniewicz.eu/tag/ael-rattwitz/)

5.3.2. Historyczne obiekty budowalne – najcenniejsze zabytki Gminy Czernica

Historyczne obiekty budowlane są to zabytki nieruchome: rezydencje, obiekty sakralne, budynki municypalne, domy mieszkalne miejskie i wiejskie, zabytki techniki, które posiadają wartość historyczną, artystyczną bądź naukową, dzięki której zostały wpisane do rejestru zabytków oraz objęte ustaleniami ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

I. KOŚCIOŁY

Kościoły na terenie Gminy Czernica należą do najcenniejszych zabytków, a czołowym jest kościół w Chrząstawie Wielkiej.

Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Chrząstawie Wielkiej, zaprojektowany przez Alexisa Langera, jednego z głównych architektów pruskich XIX w., jeden z pierwszych kościołów jego autorstwa. Budowę prowadził Theodor Roesler. neogotycki, ceglany, wzniesiony w latach 1859-1864, restaurowany w 1914 r., zdewastowany w 1945 r., w 1957 r. odnowiony; remont kapitalny przeszedł w 1994 r. W jego sąsiedztwie znajduje się zabytkowa plebania oraz budynek sióstr zakonu Klarysek, obecnie własność sióstr Elżbietanek.

Zdjęcie nr 4. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Chrząstawie Wielkiej

Kościół halowy, trójnawowy, orientowany, na rzucie krzyża łacińskiego, z węższym i niższym prezbiterium zamkniętym ćwierćkoliście i z wieżą na osi elewacji zach., z wąską wieżyczką klatki schodowej od płn. Budynek oszkarpowany. Dachy dwuspadowe, kryte płytkami cementowymi, uzupełnione blachą, na wsch. krańcu dachu korpusu – smukła sygnaturka. Wieża w przyziemiu czworoboczna, w górnej kondygnacji ośmioboczna, zwieńczona smukłym murowanym z cegły stożkiem, zdobionym sterczynami z piaskowca, z pinaklem w zwieńczeniu. Detal architektoniczny ceglany: gzymsy, węgary i laskowania okien oraz z piaskowca: portale, sterczyny, żabki. Otwory okienne zamknięte ostrołucznie, w prezbiterium – witraże o tematyce roślinnej. Otwory wejściowe zamknięte łukiem dwuramiennym, w portalach z piaskowca. W tympanonie portalu zach. – inicjał „AL.” w tarczy herbowej i data „1860”; w zwieńczeniu – krzyże. Wewnątrz sklepienie krzyżowe.

Kościół pw. św. Wawrzyńca w Wojnowicach, wzniesiony na miejscu budowli z XV w., w latach 1801-1803, przebudowany w latach 1840-1842 (sygnaturka, przedsionek, dach); w 1889 r. dobudowano ceglaną wieżę, odbudowaną po pożarze po uderzeniu pioruna w 1968 r. W 1934 r. dobudowano od wsch. ceglane szkarpy w celu wzmocnienia konstrukcji. Gruntowany remont w latach 1988-1999.

Zdjęcia nr 5, 6. Kościół pw. św. Wawrzyńca w Wojnowicach

Kościół orientowany, jednonawowy, na rzucie prostokąta z poligonalnie zamkniętym prezbiterium flankowanych parą niskich aneksów. Od wsch. dwie ceglane szkarpy. Ściany murowane, tynkowane. W elewacji zach. – murowana z cegły wieża na rzucie prostokąta, zwężonego w czwartej kondygnacji, nakryta dachem czterospadowym przechodzącym w stromy ostrosłup z niewielkimi lukarnami z tarczami zegarowymi – u nasady. Dachy kryte sztucznym łupkiem, okna zamknięte łukiem okrągłym, w wieży – otwory ostrołuczne i koliste tondo.

Kościół pw. Narodzenia NMP w Dobrzykowicach, późnobarokowy z lat 1753-1757, wzniesiony staraniem mistrza Christopha Josepha Hellmanna, restaurowany w 1963 r.

Zdjęcia nr 7, 8. Kościół pw. Narodzenia NMP w Dobrzykowicach

Budynek orientowany, murowany i tynkowany, jednonawowy na rzucie prostokąta, z węższym prezbiterium zamkniętym poligonalnie i z czterokondygnacyjną wieżą na rzucie kwadratu – od zach., zwieńczoną cebulastym hełmem z ażurową sygnaturką. Ściany murowane, tynkowane, rozczłonkowane podziałami ramowymi, przeprute półkoliście zamkniętymi oknami w wąskich, profilowanych opaskach, zwieńczone gzymsem. Dachy kryte ceramiczna dachówka, wieża – blachą ocynkowaną. Wnętrze nakryte sklepieniem kolebkowym z lunetami.

Kościół pw. św. Małgorzaty w Gajkowie, barokowy, wzniesiony w latach 1711-1716 przez mistrza murarskiego Jacoba Straube, staraniem Ignatiusa Magneta, mistrza wrocławskich Krzyżowców z Czerwoną Gwiazdą. W 1838 r., po pożarze nakryto wieżę namiotowym hełmem. W 1897 r. dobudowa kruchty płd. I dwóch przybudówek wieży. W latach 1933-1934 – remont elewacji. Po zniszczeniach wojennych w latach 1945-1947 odbudowa prezbiterium i dachu, naprawa sklepień i malowanie wnętrz. W 1961 r. odnowienie elewacji, w 1963 r. – ustawienie ołtarza głównego (kopia ołtarza z nawy płn. kościoła pw. NMP na Piasku we Wrocławiu). W 1992 r. wykonanie kamiennej posadzki.

Zdjęcia nr 9, 10. Kościół pw. św. Małgorzaty w Gajkowie

Kościół orientowany, na rzucie prostokąta, z nieco niższym i węższym, jednoprzęsłowym prezbiterium zamkniętym poligonalnie, zakrystia od płn. i z wieżą na rzucie kwadratu, nakryta namiotowym dachem,

z kruchtą w przyziemiu – w fasadzie. Dachy budynku wtórnie obniżone, kryte blachą. Ściany murowane, tynkowane, z bogatym detalem architektonicznym wypracowanym w tynku: rozczłonkowane zdwojonymi pilastrami toskańskimi ujmującymi zamknięte półkoliście okna ujęte w uszakowe obramienia; nad oknami poziome płyciny. W fasadzie uszakowy portal z piaskowca, ozdobiony girlandą, głową putta oraz dwoma kartuszami z inskrypcją fundacyjną i herbem Ignatiusa Magneta.

W nawie sklepienie kolebkowe z lunetami; w prezbiterium pozorne, krzyżowe (1945-1947); w zakrystii, przyziemiu wieży i kruchcie płd. – krzyżowe. Ściany nawy i prezbiterium rozczłonkowane wnękami i wiązkami pilastrów toskańskich. Od zach. empora muzyczna wsparta na filarach z koszowymi łukami arkad.

Kościół pw. MB Różańcowej w Nadolicach Wielkich, wcześniej ewangelicki, wzniesiony w latach 1847-1849, wg projektu inspektora budowlanego Zahna, neoromański. W 1862 r. zakończono przebudowę kościoła, w czasie której dostawiono do niego wieżę.

Zdjęcie nr 11. Kościół pw. MB Różańcowej w Nadolicach Wielkich

Wzniesiony na rzucie prostokąta, z poligonalna apsydą i czworoboczną wieżą wpuszczoną w zach. przęsło nawy, wysuniętą płytkim ryzalitem przed lico fasady. Naroża korpusu ujęte w wąskie filarki wzniesione nad poziom okapu płytkiego, dwuspadowego dachy. Wieża zwieńczona galeryjka i ażurową latarnia nakrytą ostrosłupowym hełmem z kulą i krzyżem. Elewacje murowane, tynkowane, przeprute dwiema kondygnacjami okien zamkniętych łukiem okrągłym; okna parteru mniejsze.

Wnętrze jednoprzestrzenne ujęte drewnianymi emporami, nakryte stropem drewnianym, w prezbiterium – sklepieniem.

Kościół pw. św. Antoniego, dawny ewangelicki w Ratowicach, zbudowany w 1894 r. wg projektu architekta Benna Kohlera, neoromański. Budowla z trójkondygnacyjną wieżą o wysokości 34 m. W środku są organy zbudowane ok. 1894 r. przez firmę Schlag & Söhne ze Świdnicy.

Zdjęcia nr 12, 13. Kościół pw. św. Antoniego, dawny ewangelicki w Ratowicach

Kościół murowany z cegły, na rzucie prostokąta, z prostokątnym, oszkarpowanym narożnie prezbiterium z towarzyszącą mu prostokątna zakrystią i z czworoboczną wieżą w narożniku fasady korpusu. Ściany murowane z cegły z ceglanym detalem: rozczłonkowane lizenami spiętymi w zwieńczeniu nadwieszonym fryzem arkadkowym. Podobny fryz w zwieńczeniu ścian prezbiterium. W dolnej kondygnacji okna koliste, w górnej – zamknięte łukiem okrągłym. W fasadzie płytka kruchta pod dachem pulpitowym i wielkie przeszklone tondo z ceglanym laskowaniem w formie stylizowanej rozety.

II. REZYDENCJE

Jedyną zachowaną rezydencją jest dwór w Nadolicach Wielkich – budynek murowany, tynkowany, na planie prostokąta, podpiwniczony, dwukondygnacyjny, nakryty dachem czterospadowym z lukarnami. Fasada (elewacja płd.) dziewięcioosiowa, z centralnym trzyosiowym ryzalitem, zaakcentowanym portykiem podtrzymującym balkon. Elewacje dworu remontowane: wokół otworów okiennych proste opaski w tynku.

Zdjęcie nr 14. Pałac w zespole pałacowo-folwarcznym, ul. Stawowa 13-15-17 Nadolice Wielkie

III. ZABYTKI TECHNIKI

Obiekty postindustrialne rzadko postrzegane są jako zabytki, tymczasem stanowią istotne dziedzictwo kulturowe, gdyż wpisane w krajobraz są świadectwem szeroko pojętej kultury technicznej i ważne dla historii techniki i przemysłu. Są to: kopalnie, fabryki, obiekty przemysłu przetwórczego (wiatraki, młyny, browary, kuźnie), obiekty kolejowe (linie kolejowe wraz i infrastrukturą kolejową), związane z transportem rzecznym (kanały), morskim (stocznie, urządzenia portowe) i lądowym czy dzieła myśli inżynieryjnej, jak mosty, wiadukty czy urządzenia hydrotechniczne. Na terenie Gminy Czernica jest ich stosunkowo dużo.

Wśród nich obiekty związane z infrastrukturą kolejową jak np.:

- dworzec w Czernicy wraz z budynkiem nastawni, w pobliżu przeprawy przez Odrę. Budynek jest w złym stanie, mimo modernizacji stacji (2012-2013). Ciekawostką jest, iż na stacji Czernica w 1967 r. kręcono sceny do filmu Sami Swoi – przywitanie Jaśka Pawlaka z Ameryki. Stacja wówczas miała fikcyjną nazwę Rudniki.
- dworzec w Dobrzykowicach powstał w okresie budowy linii z Jelcza do Miłoszyc (1912-1922). Pracę nad budową linii przerwał wybuch I wojny światowej więc zrealizowano ją w latach 20. XX w.
- dworzec w Nadolicach Wielkich, ul. Wrocławska, ob. dom mieszkalny, z 1912 r.
- budynek o funkcji dworca i domu dróżnika w Chrząstawie Małej, ob. mieszkalny, pocz. XX w.
- most kolejowy w Czernicy (ul. Odrzańska) oddany do użytku 1 października 1909 r. jako połączenie z Brochowa (Brockau) do Miłoszyc (Meleschwitz). Przebudowany w 1935 r. Podczas działań wojennych uległ uszkodzeniu, które zlikwidowano dopiero w 1959 r. Most o stalowej, nitowanej konstrukcji ma długość 410 m. Posiada dziewięć przęseł kratownicowych, nitowaną konstrukcją wysoką na 17 m, rozpościera się między dwoma brzegami Odry, pomiędzy miejscowościami Kotowice a Czernica. Jego ogromną stalową konstrukcję doskonale widać z trzech widokowych tarasów wieży widokowej w Kotowicach. W latach 1936/1937–1945 most nadał nawet nową nazwę Czernicy. W wyniku akcji likwidowania słowiańsko brzmiących nazw, zmieniono nazwę miejscowości z Tschirne na Großbrück, czyli tłumacząc dosłownie „Wielki Most” (groß – duży/wielki , Brücke – most).

Zdjęcie nr 15. Most kolejowy w Czernicy

Budynki dworców pochodzą z końca pierwszej dekady XX w. i prezentują się dość jednorodnie; parterowe, nakryte wysokimi naczółkowymi dachami, z aneksami, o malowniczej bryle.

Kolejnym elementem technicznego dziedzictwa kulturowego są młyny, nawet całe zespoły młyńskie, jak zespół młyna w Nadolicach Wielkich przy ul. Rzecznej 53 (rejestr zabytków), obejmujący zbożowy młyn wodny, dom młynarza, ob. budynek mieszkalny i chlewnię z gołębnikiem, datowane na 2 poł. XIX w. i pocz. XX w. Obiekty zespołu młyna są w bardzo złym stanie, popadają w ruinę.

Ochronie podlega również kanał Odry na całej swojej długości, jako element krajobrazu urządzonego wraz ze wszystkimi elementami i częściami wyposażenia technicznego i planowanymi nasadzeniami drzewostanu. Granicą strefy jest rzeka Odra, w granicach Gminy Czernica. Wśród zespołów urządzeń wodnych wymienić można:

- infrastrukturę wodną w Jeszkowicach obejmującą: stopień wodny „Janowice”, elektrownię wodną, budynek dyżurki śluzy I, śluzę komorową „Janowice I”, most drogowy nad śluzą, śluzę komorową „Janowice II” i most drogowy nad śluzą II;

Zdjęcia nr 16, 17. Elektrownia wodna - stopień wodny „Janowice” i most drogowy nad śluzą w Jeszkowicach w zespole

– most drogowy w Gajkowie na Kanale Janowickim;

Zdjęcie nr 18. Most drogowy w Gajkowie na Kanale Janowickim

– most drogowy na kanale Janowickim w Kamieńcu Wrocławskim.

Zdjęcie nr 19. Most drogowy na kanale Janowickim w Kamieńcu Wrocławskim

Inne zabytki techniki:

– transformator w Czernicy, ul. Kochanowskiego;

– dzwonnica pożarowa w Czernicy, ul. Wrocławska/Jana Pawła II.

Zdjęcia nr 20, 21. dzwonnica pożarowa w Czernicy, ul. Wrocławska/Jana Pawła II

IV. BUDYNKI UŻYTECZNOŚCI PUBLICZNEJ

Ważnym elementem zabudowy miejskiej i cennym komponentem krajobrazu kulturowego są obiekty o funkcjach publicznych lub usługowych, zazwyczaj wyróżniające się formą oraz sposobem zagospodarowania otoczenia. Należą do nich przede wszystkim szkoły, świetlice wiejskie, karczmy, remizy strażackie, etc. Część tych obiektów straciła swoje historyczne funkcje. Ich adaptacja do nowych potrzeb pociągnęła za sobą daleko idące przekształcenia formy, czasami prowadzące do całkowitego zatarcia pierwotnego kształtu i funkcji.

Przykłady:

– dom Ludowy, ob. restauracja w Chrząstawie Małej, ul. Wrocławska 97;

Zdjęcie nr 22. Dom Ludowy, ob. restauracja w Chrząstawie Małej, ul. Wrocławska 97

– szkoła parafialna, ob. budynek mieszkalny w Chrząstawie Wielkiej, ul. Wrocławska 15-17;

Zdjęcie nr 23. Szkoła parafialna, ob. budynek mieszkalny w Chrząstawie Wielkiej, ul. Wrocławska 15-17

– szkoła Podstawowa, ob. Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Czernicy, ul. Wrocławska 78;

Zdjęcie nr 24. Szkoła Podstawowa, ob. Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Czernicy, ul. Wrocławska 78

– dawny zajazd Jeltscha, ob. budynek nieużytkowany, obiekt wpisany do rejestru zabytków, Gajków, ul. Główna 50;

Zdjęcie nr 25. Dawny zajazd Jeltscha, ob. budynek nieużytkowany, Gajków, ul. Główna 50

– Dom Kultury w Jeszkowicach, ul. Głowna 68a;

Zdjęcie nr 26. Dom Kultury w Jeszkowicach, ul. Głowna 68a

– dom ludowy, ob. restauracja w Nadolicach Wielkich, ul. Wrocławska 64;

Zdjęcie nr 27. Dom ludowy, ob. restauracja w Nadolicach Wielkich, ul. Wrocławska 64

– szkoła podstawowa, ob. budynek mieszkalny w Nadolicach Wielkich, ul. Wrocławska 67;

Zdjęcie nr 28. Szkoła podstawowa, ob. budynek mieszkalny w Nadolicach Wielkich, ul. Wrocławska 67

– gospoda, ob. budynek mieszkalno-usługowy (biblioteka, świetlica, sklep) w Ratowicach ul. Wrocławska 50, 52, 52a;

Zdjęcie nr 29. Gospoda, ob. budynek mieszkalno-usługowy (biblioteka, świetlica, sklep) w Ratowicach ul. Wrocławska 50, 52, 52a

– szkoła, ob. Zakład Gospodarki Komunalnej w Ratowicach, ul. Wrocławska 111;

Zdjęcie nr 30. Szkoła, ob. Zakład Gospodarki Komunalnej w Ratowicach, ul. Wrocławska 111

– gospoda, ob. świetlica wiejska w Wojnowicach, ul. Główna 41.

Zdjęcie nr 31. Gospoda, ob. świetlica wiejska w Wojnowicach, ul. Główna 41

5.3.3. Zabytki ruchome

Zabytek ruchomy, to rzecz ruchoma, jej część lub zespół rzeczy ruchomych, będących dziełem człowieka lub związanych z jego działalnością, stanowiących świadectwo minionej epoki bądź zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Praktycznie jedyną formą ich ochrony jest wpis do rejestru zabytków. W związku z tym, że obiekty stanowiące własność osób prywatnych nie są z reguły odnotowywane, zabytkami ruchomymi w Gminie Czernica są obiekty stanowiące wyposażenie kościołów.

Do najcenniejszych należą obiekty ruchome w kościele w Dobrzykowicach. Unikatowym zabytkiem jest gotycka figura Piety z ok. 1420 r. w tzw. stylu pięknym. Powstało prawdopodobnie w jednym z wrocławskich warsztatów i zdradza wpływ sztuki czeskiej. Cenny jest również rokokowy ołtarz główny z ok. 1757 r. z obrazem Narodzenia NMP i Trójcą Świętą autorstwa nieznanego wrocławskiego malarza oraz obrazy z ołtarzy bocznych. Są to cztery płótna, z których dwa (Nawiedzenie NMP i Pokłon pasterzy) stanowią najprawdopodobniej repliki autorskie Michaela Leopolda Willmanna. Pozostałe płótna ołtarzy bocznych (św. Tekla i św. Stanisław) powstały ok. 1720 r. w warsztacie wrocławskiego malarza, Johanna Jacoba Eybelwiesera. Z okresu rokoka pochodzi okazała ambona oraz grupa rzeźbiarska z glorią św. Jana Nepomucena. Późnym lecz cennym zabytkiem jest obraz Wszystkich Świętych z ok. 1888 r., autorstwa Ferdinanda Wintera oraz 14 stacji Drogi Krzyżowej tego samego malarza.

Wyposażenie kościoła w Gajkowie jest w zasadniczej części barokowe z ok. 1716 r.: ołtarze boczne, ambona, chrzcielnica (w ołtarzu płd. obraz Świętej Rodziny z 1872 r., autorstwa Ferdinanda Wintera. Ołtarz główny jest wykonaną w 1963 r. kopią ołtarza z wrocławskiego kościoła NMP na Piasku. Natomiast prospekt organowy pochodzi z 1886 r. (Edward Horn).

W kościele w Chrząstawie Wielkiej dominuje wyposażenie neogotyckie z czasów powstania kościoła: drewniany ołtarz główny z obrazami: Niepokalanej NMP, św. Jadwigi i św. Bernarda. W ołtarzach naw bocznych obrazy św. Jana Nepomucena i św. Filomeny, na bocznych ścianach 14 stacji Drogi Krzyżowej. Ponadto neogotycka ambona, chrzcielnica, na chórze 12-głosowe organy.

W Wojnowicach również dominuje wyposażenie z XIX w. i pocz. XX w., w tym neogotyckie ołtarze, obrazy Męczeństwo św. Wawrzyńca autorstwa Karla Sigismunda (1804 r.), Chrzest Chrystusa autorstwa Ferdinanda Wintera (koniec XIX w.), Święta Rodzina (pocz. XX w.), Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny (1910 r.), rzeźba ludowa Matki Boskiej – barok ludowy (ok. 1800 r.) i najstarszy obraz – Św. Ignacy Loyola (XVIII/XIX w.). Na zewnątrz kościoła znajduje się jedyny w gminie zabytek średniowieczny – granitowy krzyż pokutny.

5.4. Dziedzictwo niematerialne

Dziedzictwo niematerialne to zwyczaje, przekaz ustny, wiedza i umiejętności oraz związane z nimi przedmioty i przestrzeń kulturowa przez daną wspólnotę, grupę lub jednostki uznane za część własnego dziedzictwa. Dziedzictwo niematerialne to rodzaj dziedzictwa, które jest przekazywane z pokolenia na pokolenie i ustawicznie odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich środowiskiem, historią i stosunkiem do przyrody. Dla danej społeczności dziedzictwo niematerialne jest źródłem poczucia tożsamości i ciągłości. Dziedzictwo niematerialne obejmuje: tradycje i przekazy ustne, w tym język, jako narzędzie przekazu, spektakle i widowiska, zwyczaje, obyczaje i obchody świąteczne, wiedzę o wszechświecie i przyrodzie oraz związane z nią praktyki, umiejętności związane z tradycyjnym rzemiosłem. Większość tych elementów na terenie Gminy Czernica nie była naukowo badana.

Obowiązkiem władz gminnych jest podjęcie działań mających na celu zapewnienie przetrwania niematerialnego dziedzictwa kulturowego, w tym jego identyfikację, dokumentację, badanie, zachowanie, zabezpieczenie, promowanie i przekazywanie następnym pokoleniom, w szczególności przez edukację formalną i nieformalną. Ochrona skupia się głównie na procesach przekazywania elementów dziedzictwa niematerialnego z pokolenia na pokolenie, (np.: w opowieściach, pieśniach, obrzędach rodzinnych, ceremoniach lokalnych czy w przekazie umiejętności z ojca na syna albo z mistrza na ucznia), a nie na wytwarzaniu konkretnych środków, za pomocą których jest wyrażane (takich jak przedstawienia taneczne, pieśni, instrumenty muzyczne czy rzemiosło).

Gmina Czernica przynależy do województwa dolnośląskiego. Skomplikowana historia Ziem Odzyskanych, niemal całkowita wymiana ludności po 1945 r., pozbawiła region ciągłości kulturowej. Charakterystyczną cechą obecnego Dolnego Śląska jest złożoność kulturowa, wielokulturowość występująca w płaszczyźnie etnicznej, narodowej i religijnej. Na przedwojenne, przeważnie niemieckie dziedzictwo kulturowe odgrywające ogromną rolę w kształtowaniu wizerunku regionu, nałożyło się bogactwo tradycji przyniesionych przez powojennych migrantów. Na teren Gminy Czernica osiedli przybysze z Polski Kresowej, a współcześnie osiedlają się tu mieszkańcy Wrocławia.

Współistnienie na Dolnym Śląsku wielu kultur prowadziło do powstania kultury współczesnej, co szczególnie dobrze czytelne jest w języku regionu. Gwary osadników nawarstwiały się i mieszały się ze sobą. Doprowadziło to do powstania dialektów mieszanych, w następnym etapie – do integracji językowej. W wyniku procesu integracji językowej powstała polszczyzna ogólna z niewielkimi elementami gwarowymi różnej genezy, w zależności od pochodzenia jej użytkowników. Obecny dialekt regionu Gminy Czernica nie był naukowo badany.

Podobnie jak na terenie całego Dolnego Śląska, przez mieszkańców i kościoły kultywowana jest tradycja oraz obrzędowość katolicka: uczestnictwo w świętach roku liturgicznego (Wielkanoc, Boże Ciało, Boże Narodzenie i wiele innych), dbałość o miejsca kultu oraz nagrobki na cmentarzach, zwyczaj pielgrzymowania do sanktuariów. Z obrządkami kościelnymi wiążą się również uroczystości patriotyczne, które zwykle posiadają oprawę religijną.

Dziedzictwo niematerialne najlepiej wyraża się poprzez działalność zespołów folklorystycznych. Na terenie Gminy Czernica działają:

– Kapela „Gieni Dudki” – zespół powstał w 2010 r. w domu Państwa Golinowskich w Nadolicach Wielkich.

– Zespół „Gajkowianie” – powstał 2012 r. Tworzą go w większości członkowie istniejącego na terenie Gminy Czernica przed 35 laty zespołu pieśni i tańca „Bajkał”. Jest to zespól wielopokoleniowy – występują w nim prawie całe rodziny. Wykonują piosenki ludowe, kolędy, w tym piosenki zapamiętane z domu, często pieśni biesiadne. Chętnie wchodzą we współpracę z lokalnymi środowiskami, z Urzędem Gminy, parafią, szkołą etc., organizują lub pomagają przy organizacji różnorodnych imprez, „w gratisie” śpiewając.

Większość imprez ma charakter otwarty i jest kierowana do wszystkich mieszkańców wsi. Najczęściej zespoły uczestniczą w imprezach i uroczystościach z okazji świąt kalendarzowych i kościelnych powszechnie obchodzonych w Polsce, jak Dzień Kobiet, Dzień Matki, Dzień Dziecka, opłatek lub wieczór kolęd, jajeczko

lub baba wielkanocna, wianki czy Noc świętojańska, zabawy taneczne: Andrzejki, Mikołajki, Sylwester, Ostatki i inne.

Biorą udział w wielu wydarzeniach: uroczystości kościelne, jak procesja na Boże Ciało, śpiewanie podczas mszy w okresie Bożego Narodzenia, targi żywności, stoły wielkanocne, stoły bożonarodzeniowe, imprezy organizowane przez władze samorządowe, pikniki, spotkania, jubileusze, koncerty charytatywne i oczywiście dożynki.

Na terenie Gminy Czernica w zakresie upamiętniania dziedzictwa niematerialnego działa również muzeum – Muzeum Skansen Rolny Golinowscy w Nadolicach Wielkich, prowadzony przez rodzinę Golinowskich. W Skansenie znajduje się ok. 4 tys. eksponatów z Polski i całego świata. Znajdują się tu przedmioty, odzież i sprzęty użytku domowego i rolnego nie tylko z ubiegłych stuleci, ale również z XX w. Atrakcją Skansenu są działające do dziś warsztaty ginących zawodów – rymarza, kowala, czy stolarza i pszczelarza. Odbywają się tu spotkania z ciekawymi osobami i konferencje naukowe. Od 2000 r. organizowane są warsztaty z ludowości i tradycji, warsztaty pszczelarskie, wypieku chleba i podpłomyków oraz zajęcia artystyczne. Przy Skansenie zawiązał się rodzinny teatrzyk „Melonik" Jana Golinowskiego i kapela ludowa „Gieni Dudki".

5.5. Zabytki objęte prawnymi formami ochrony

Zgodnie z art. 7 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. formami ochrony zabytków są:
– wpis do rejestru zabytków;
– wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa;
– uznanie za pomnik historii;
– utworzenie parku kulturowego;
– ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Na obszarze Gminy Czernica nie występują pomniki historii i parki kulturowe, nie wpisano obiektów na Listę Skarbów Dziedzictwa, natomiast występują pozostałe formy ochrony zabytków, tj. wpis do rejestru zabytków oraz ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego.

5.5.1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków

Na terenie Gminy Czernica znajduje się 13 zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków, w tym 2 stanowiska archeologiczne (Tabela nr 1). Są to jedne z najcenniejszych elementów krajobrazu kulturowego na terenie gminy. Obiekty te objęte są wszelkimi rygorami prawnymi wynikającymi z treści odpowiednich aktów prawnych, w tym przede wszystkim – rygorami ochrony konserwatorskiej wynikającymi z przepisów ustawy ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Wszelkie działania podejmowane przy tego typu obiektach wymagają pisemnego pozwolenia wojewódzkiego konserwatora zabytków.

Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Czernica

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	NR	OBIEKT	REJESTR ZABYTKÓW	DATA REJESTRU
1	Chrząstawa Wielka	ul. Wrocławska		kościół par. Niepokalanego Poczęcia NMP	A/1185/665/W	8.05.1992
2	Dobrzykowice	ul. Wrocławska		kościół fil. Narodzenia NMP	A/1186/1785	20.08.1966
3	Gajków	ul. Główna	52	kościół par. św. Małgorzaty	A/1187/1248	5.03.1965
4	Gajków	ul. Główna	50	gospoda	A/3795/702/W	2.03.1995
5	Nadolice Wielkie	ul. Boczna	7	kościół fil. MB Różańcowej	A/1188/704/W	31.03.1995
6	Nadolice Wielkie	ul. Boczna	5	zespół młyna	A/3796/598/W	30.12.1988
7	Nadolice Wielkie	ul. Boczna	5	zbożowy młyn wodny w zespole młyna	A/3796/598/W	30.12.1988
8	Nadolice Wielkie	ul. Boczna	5	dom mieszkalny, d. dom młynarza w zespole młyna	A/3796/598/W	30.12.1988
9	Nadolice Wielkie	ul. Boczna	5	chlewnia w zespole młyna	A/3796/598/W	30.12.1988
10	Ratowice	ul. Wrocławska	23	kościół par. św. Antoniego, d. ewangelicki	A/5870	13.05.2013
11	Wojnowice	ul. Główna	26	kościół fil. św. Wawrzyńca	A/1189/692/W	16.05.1994
STANOWISKA ARCHEOLOGICZNE						
12	Czernica	AZP 81-30, grodzisko stożkowate, stan. nr 1/48			90/Arch	01.01.1965
13	Gajków	AZP 81-30, średniowieczne grodzisko stożkowate, stan. nr 10/12,			230/Arch	16.05.1966

5.5.2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków

Zabytki ruchome to przede wszystkim obiekty wchodzące w skład wyposażenia kościołów i kaplic. Zasoby sztuki sakralnej obejmują wszystkie kategorie zabytków: malarstwo, rzeźbę oraz rzemiosło artystyczne z całym jego zróżnicowaniem (złotnictwo, sprzęty stolarskie, tkaniny, szkło, witrażownictwo, ludwisarstwo). Zabytki ruchome to również elementy wystroju budowli, posiadające cechy indywidualnych wytworów artystycznych lub rzemieślniczych. Należą do nich m.in.: rzeźby, płaskorzeźby, polichromie naścienne lub stropowe, mozaiki, sztukaterie i różnego rodzaju detal architektoniczny. Za zabytki ruchome uznaje się także obiekty małej architektury, wykazujące wysoki poziom warsztatu artystycznego lub rzemieślniczego, dokumentujący historyczne trendy, np.: rzeźby ogrodowe, pomniki, obeliski, słupy, krzyże i kapliczki przydrożne, nagrobki.

Na terenie Gminy Czernica znajdują się zabytki ruchome. Część z nich została objęta ochroną prawną przez wpisanie do rejestru zabytków województwa dolnośląskiego (Tabela nr 2). Stanowią one wyposażenie kościołów. Ze względów bezpieczeństwa nie publikuje się szczegółowych danych dotyczących tych obiektów. Informacje można uzyskać w Wojewódzkim Urzędzie Ochrony Zabytków we Wrocławiu.

Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych w Gminie Czernica

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT	REJESTR ZABYTKÓW	DATA REJESTRU
1	Chrząstawa Wielka	kościół paraf. pw. Niepokalanego Poczęcia NMP	elementy wyposażenia kościoła i pomniki nagrobne na cmentarzu	B/2504/1-35	23.02.2016
2	Dobrzykowice	kościół pw. Narodzenia NMP	elementy wyposażenia	37/B/00/1-43	8.01.2001
3	Gajków	kościół paraf. św. Małgorzaty	elementy wyposażenia	B/1817/1-39	16.07.2007
4	Nadolice Wielkie	kościół fil. pw. NMP Różańcowej	elementy wyposażenia	B/2505/1-13	23.02.2016
5	Ratowice	przy budynku młyna – wł. prywatna	lokomobila samojezdna	429/721	25.11.1997
6	Ratowice	kościół paraf. pw. św. Antoniego Padewskiego	zegar wieżowy	B/2108	14.06.2010
7	Ratowice	ul. Polna	rzeźba św. Jan Nepomucen	B/2160	8.08.2011
8	Wojnowice	kościół fil. pw. św. Wawrzyńca	elementy wyposażenia	428/727/1-18	13.01.1998
9	Wojnowice	przy wejściu na cmentarz	krzyż pokutny	427/439	6.01.1982

5.5.3. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wraz z aktami wykonawczymi określa przedmiot, formy i zasady ochrony zabytków i opieki nad nimi. Ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym wraz z aktami prawnymi określa procedurę sporządzania gminnych aktów planowania przestrzennego zgodnie z art. 3 .1. i zakres merytoryczny miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Obie te ustawy wraz z ww. aktami dają narzędzie ochrony zabytków – miejscowy plan zagospodarowania przestrzennego (MPZP). Ustawy te stanowią także podstawę uczestnictwa Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w procedurze sporządzania miejscowych planów.

Ochrona dziedzictwa kulturowego i zabytków w MPZP dotyczy nie tylko konkretnych obiektów i obszarów zabytkowych, lecz także wszelkich aspektów zagospodarowania przestrzennego ustalanego w planie dla całego obszaru opracowania.

Zgodnie z treścią art. 18 i art. 19 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami ochronę zabytków i opiekę nad zabytkami uwzględnia się przy określeniu ustaleń gminnych aktów planowania przestrzennego. W planach w szczególności:

1) uwzględnia się ustalenia krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami;
2) określa się rozwiązania niezbędne do zapobiegania zagrożeniom dla zabytków, zapewnienia im ochrony przy realizacji inwestycji oraz przywracania zabytków do jak najlepszego stanu;
3) ustala się przeznaczenie i zasady zagospodarowania terenu uwzględniające opiekę nad zabytkami;
4) uwzględnia się ochronę:
– zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia,
– innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków,
– parków kulturowych;
5) uwzględnia się ustalenia gminnego programu opieki nad zabytkami;
6) w zależności od potrzeb, ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Zgodnie z powyższym, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego Gminy Czernica jako akty prawa miejscowego stanowią podstawę planowania przestrzennego. Mają one wiążące nadrzędne znaczenie dla gospodarki nieruchomościami. W obowiązujących planach wyznaczono szczegółowe zasady ochrony

dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Ustalenia te powinny sprzyjać ochronie otoczenia zabytków przed zbyt intensywną działalnością gospodarczą oraz umożliwić uniknięcie inwestycji, które mogłyby zubożyć krajobraz kulturowy.

Na terenie Gminy Czernica obowiązuje obecnie 108 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, dostępne są one na portalu www.wrosip.pl.

Dodatkowo trwają procedury zmian MPZP:

- Uchwała Nr L/484/2023 z dnia 13 kwietnia 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego we wsi Łany (obszar centralno- zachodni), gmina Czernica oraz uchwały Nr LI/487/2023 z dnia 24 maja 2023 r. zmieniającej uchwałę w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego we wsi Łany (obszar centralno-zachodni), gmina Czernica,
- Uchwały Nr LII/502/2023 z dnia 23 czerwca 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie Chrząstawa Mała, gmina Czernica,
- Uchwały Nr LII/503/2023 z dnia 23 czerwca 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie Chrząstawa Wielka, gmina Czernica,
- Uchwały Nr LII/504/2023 z dnia 23 czerwca 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego terenu w obrębie Jeszkowice, gmina Czernica.

oraz Uchwała Intencyjna plan ogólny gminy:

- Uchwała Nr LIX/570/2024 Rady Gminy Czernica z dnia 11 marca 2024 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia planu ogólnego gminy Czernica.

Dodatkowo trwają procedury zmian MPZP: Uchwała Nr L/484/2023 z dnia 13 kwietnia 2023 r. w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego we wsi Łany (obszar centralno-zachodni), gmina Czernica oraz Uchwały Nr LI/487/2023 z dnia 24 maja 2023 r. zmieniającej uchwałę w sprawie przystąpienia do sporządzenia miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego we wsi Łany (obszar centralno-zachodni), gmina Czernica" – plan został uchwalony Numer uchwały III/20/2024 Data uchwalenia 26.06.2024r.

W obowiązujących planach zostały wyznaczone precyzyjne zasady ochrony dziedzictwa kulturowego i zabytków oraz dóbr kultury współczesnej. Wskazane zostały konkretne obiekty ujęte w ewidencji zabytków.

Dla obiektów ujętych w ewidencji zabytków, znajdujących się w strefie ochrony konserwatorskiej oraz poza strefą, obowiązują następujące wymogi konserwatorskie:

1) zachować ich bryłę, kształt i geometrię dachu oraz zastosowane tradycyjne materiały budowlane,
2) utrzymać, a w przypadku zniszczenia odtworzyć historyczny detal architektoniczny,
3) zachować kształt, rozmiary i rozmieszczenie otworów zgodne z historycznym wizerunkiem budynku, należy utrzymać lub odtworzyć oryginalną stolarkę okien i drzwi,
4) w przypadku konieczności przebicia nowych otworów, należy je zharmonizować z zabytkową elewację budynku,
5) stosować kolorystykę i materiały nawiązujące do tradycyjnych lokalnych rozwiązań, w tym ceramiczne lub tynkowe pokrycie ścian zewnętrznych, zakazuje się stosowania okładzin ściennych typu „siding",
6) należy stosować historyczny rodzaj pokrycia dachowego – dachówka ceramiczna w kolorze ceglastym,
7) elementy elewacyjne instalacji technicznych należy montować z uwzględnieniem wartości zabytkowych obiektów,
8) prowadzenie wszelkich prac budowlanych przy obiektach zabytkowych należy poprzedzić uzyskaniem wytycznych konserwatorskich,
9) wszelkie prace budowlane, a także zmiany funkcji obiektów i obszarów objętych ewidencją zabytków należy uzgadniać z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków,
10) dla obiektów ujętych w ewidencji zabytków a znajdujących się w strefach ochrony konserwatorskiej dodatkowo obowiązują ustalenia sformułowane dla poszczególnych stref.

Wyznacza się stanowiska archeologiczne, dla których obowiązują następujące wymogi konserwatorskie:
1) w obrębie znajdujących się na terenie objętym opracowaniem planu chronionych stanowisk archeologicznych oraz w ich bezpośrednim sąsiedztwie wszelkie zamierzenia inwestycyjne wymagają przeprowadzenia wyprzedzających inwestycję ratowniczych badań archeologicznych,
2) przed uzyskaniem pozwolenia na budowę (a dla robót nie wymagających pozwolenia na budowę – przed realizacją inwestycji, tj. przed uzyskaniem zaświadczenia potwierdzającego akceptację przyjęcia zgłoszenia wykonywania robót budowlanych) należy uzyskać pozwolenie Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków na przeprowadzenie ziemnych robót budowlanych na terenie zabytkowym w trybie prac konserwatorskich, które polegają na przeprowadzeniu wyprzedzających ratowniczych badań archeologicznych metodą wykopaliskową, przez uprawnionego archeologa,
3) zakazuje się zalesiania obszarów stanowisk archeologicznych,
4) zasób ewidencji i rejestru stanowisk archeologicznych podlega sukcesywnym uzupełnieniom i weryfikacji.

W przypadku odkrycia zabytków i obiektów archeologicznych podczas trwania procesu inwestycyjnego poza zasięgiem stref ochrony konserwatorskiej i udokumentowanych stanowisk archeologicznych, wprowadza się następujące wymogi:
1) zamierzenia inwestycyjne związane z pracami ziemnymi należy uzgodnić z Dolnośląskim Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków, co do konieczności ich prowadzenia pod nadzorem archeologicznym i za pozwoleniem wojewódzkiego konserwatora zabytków,
2) ewentualny nadzór archeologiczny i ratownicze badania archeologiczne, prowadzone przez uprawnionego archeologa, odbywają się na koszt inwestora.

5.6. Zabytki w gminnej ewidencji zabytków

Do obowiązków samorządu lokalnego należy ochrona zabytków, które znajdują się na terenie gminy. Zadania te precyzuje art. 4 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Gminy mają dbać między innymi o: „zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie" oraz zapobiegać „zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków". Do obowiązków nałożonych przez ustawę na gminę należy: „uwzględnienie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska", czemu ma służyć gminna ewidencja zabytków.

W gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:
1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru,
2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków,
3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta (burmistrza, prezydenta miasta) w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków (* Utracił moc z dniem 18.05.2023 r. w zakresie, w jakim ogranicza prawo własności nieruchomości przez dopuszczenie ujęcia nieruchomości jako zabytku nieruchomego w gminnej ewidencji zabytków, bez zapewnienia właścicielowi gwarancji ochrony prawnej przez dokonaniem takiego ograniczenia, na podstawie wyroku TK z dnia 11 maja 2023 r. sygn. akt P 12/18 (Dz. U. poz. 951).

Szczegółowe wytyczne na temat opracowania i prowadzenia gminnej ewidencji zabytków zostały określone w Rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz. U. z 2021 r. poz. 56).

Konsekwencją ujęcia obiektów lub obszarów niewpisanych do rejestru zabytków w gminnej ewidencji zabytków jest obowiązek uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków planowanych przy nich działań za pośrednictwem właściwego organu gminy lub organu administracji architektoniczno-budowlanej. Uzgodnienia z wojewódzkim konserwatorem zabytków prowadzone są na etapie wydania decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację

inwestycji drogowej. Ponadto właściciele lub posiadacze zabytków ujętych w gminnej ewidencji zabytków mają obowiązek zawiadomienia wojewódzkiego konserwatora zabytków o wszelkich zagrożeniach, niekorzystnych zmianach oraz o zmianie stanu prawnego zabytku. Mają też obowiązek uczestniczenia w kosztach badań archeologicznych prowadzonych na swoim terenie.

Zawiadomienie o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków umieszcza się na stronie podmiotowej Biuletynu Informacji Publicznej do czasu zamieszczenia informacji odpowiednio o włączeniu karty adresowej zabytku, o włączeniu nowej karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo o wyłączeniu karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków. Ponadto Wójt (burmistrz, prezydent miasta) o zamiarze włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków, o sporządzeniu nowej karty adresowej zabytku albo o zamiarze wyłączenia karty adresowej zabytku z gminnej ewidencji zabytków zawiadamia właściciela lub posiadacza zabytku albo nieruchomości lub rzeczy ruchomej, która przestała być zabytkiem, na co najmniej 14 dni przed planowanym terminem włączenia karty adresowej zabytku do gminnej ewidencji zabytków albo wyłączenia tej karty z gminnej ewidencji zabytków.

Zgodnie z art. 21 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami podstawą do sporządzania programów opieki jest gminna ewidencja zabytków.

Gmina Czernica opracowała gminną ewidencję zabytków w 2013 r. W 2021 r. dokonano aktualizacji ewidencji, która opracowana zgodnie z zmianą Rozporządzenia Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem. Ewidencja została przyjęta Zarządzeniem Nr 0050.8.2021 Wójta Gminy Czernica z dnia 18.01.2021 r. Spis obiektów ujętych w GEZ przedstawia Załącznik nr 1 i 2 (stanowiska archeologiczne).

Ewidencja jest dokumentem otwartym – powinna być stale weryfikowana i aktualizowana.

5.6.1. Stanowiska archeologiczne w gminnej ewidencji zabytków

Od końca lat 70. XX w. wdrażany jest program AZP – Archeologiczne Zdjęcie Polski – podział terenu całej Polski na pola, na których prowadzi się archeologiczne badania powierzchniowe. Bardziej szczegółowe badania prowadzone są w formie badań ratowniczych i nadzorów archeologicznych nad pracami inwestycyjnymi. Przebadane stanowiska o znacznej wartości kulturowej wpisane są do rejestru zabytków. Pozostałe znajdują się w ewidencji zabytków archeologicznych. Nie jest to zbiór zamknięty i nie można wykluczyć, iż w wyniku dalszej weryfikacji i prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady działalności człowieka. Baza danych AZP stanowi źródło aktualnej wiedzy o terenie i stanowi podstawę kolejnych etapów badawczych: kwerendy archiwalnej w muzeach, instytucjach publicznych i publikacjach, badań powierzchniowych.

Wśród zabytków archeologicznych wyróżnić można dwa typy: ruchome i nieruchome. Zabytki ruchome to wszelkiego rodzaju przedmioty związane z działalnością człowieka w przeszłości, zarówno wytwory pracy ludzkiej, takie jak naczynia, narzędzia, ozdoby, broń itp., jak i tzw. ekofakty – występujące na stanowisku pozostałości organiczne i nieorganiczne pochodzące ze środowiska naturalnego.

Z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego szczególny problem stwarzają nieruchome zabytki archeologiczne, czyli materialne pozostałości dawnego środowiska osadniczego. Ze względu na pełnione dawniej funkcje wyróżnić można ich różne rodzaje: grodziska – pozostałości grodów, cmentarzyska, pozostałości osad wiejskich, itd. Można je podzielić na zabytki niewidoczne w krajobrazie i widoczne – zabytki o własnej formie krajobrazowej: głównie są to pozostałości dawnych konstrukcji o różnorakim przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną (niematerialną) w postaci pozostałości dawnych miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów), itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych. One też zwykle są przedmiotem zainteresowania zarówno turystów, jak i geografów turystyki oraz służb

konserwatorskich. Zabytki archeologiczne o własnej formie krajobrazowej, po odpowiednim zabezpieczeniu i przygotowaniu, mogą stanowić atrakcję turystyczną.

Na obszarze Gminy Czernica zlokalizowano 93 stanowiska archeologiczne o zróżnicowanym znaczeniu (Załącznik nr 2).

Wśród nich są obiekty istotne z historycznego punktu widzenia, które mogą być znakomitym elementem promocyjnym, wykorzystywanym w turystyce kulturalnej. Wymagają jednak odpowiedniego wyeksponowania w postaci wytyczenia szlaku oraz szczegółowego opisu historycznego i wizualizacji pierwotnego wyglądu. Należą do nich zabytki o własnej formie krajobrazowej - głównie pozostałości dawnych konstrukcji o różnorakim przeznaczeniu, takich jak wały kamienne, ziemne, drewniano-ziemne, pozostałości infrastruktury osadniczej, mostów, dróg, grobli, a także ślady związane z kulturą symboliczną (niematerialną) w postaci pozostałości dawnych miejsc kultu, cmentarzy (nasypy kurhanów) itp. Stanowią one około 10% znanych stanowisk archeologicznych.

Wśród większych grup obiektów, zlokalizowanych na terenie Gminy Czernica wymienić należy znaczna ilość stanowisk darowanych od mezolitu po późne średniowiecze na terenie wsi Czernica, Dobrzykowice, Jeszkowice i Nadolice Wielkie.

Cennym jest stanowisko ze śladami mezolitycznej kultury komornickiej w Dobrzykowicach, świadczące o bardzo danym zasiedleniu terenu gminy oraz grodzisko stożkowate w Czernicy datowane na XIV-XV w. (rejestr zabytków nr 90/Arch z dnia 1.01.1965 r.) i grodzisko w Gajkowie XIII-XIV w. (rejestr zabytków nr 230/Arch z dnia 16.05.1966 r.).

Wszystkie stanowiska wymagają jednak dokładnych badań, które potwierdziłyby występowanie na ich terenie materiału poznawczego. Ewidencja stanowisk archeologicznych nie jest jednak zbiorem zamkniętym i nie można wykluczyć, że w wyniku dalszej weryfikacji lub prowadzonych prac ziemnych uda się zidentyfikować nowe ślady osadnicze.

Stanowiska archeologiczne wpisane do rejestru zabytków objęte są ścisłą ochroną konserwatorską zgodnie z art. 7, ust. 1, Ustawy o ochronie i opiece nad zabytkami z dnia 23 lipca 2003 r. Dlatego zakazuje się prowadzenia wszelkich robót budowlanych czy przemysłowych na terenie wyżej wymienionych stanowisk. Prace porządkowe prowadzone w obrębie stanowisk archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków wymagają uzgodnienia z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków.

Nie wyklucza się odkrycia w przyszłości kolejnych stanowisk archeologicznych (zwłaszcza w wyniku nowych badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski), które należy uwzględnić na dalszym etapie procesu planowania przestrzennego, pomimo ich braku w studium.

Ochrona właściwa zabytkom archeologicznym powinna być przypisana również do zabytkowych układów urbanistycznych i ruralistycznych historycznych miast i wsi, nawet jeśli nie zostały one osobno ujęte w ewidencji zabytków archeologicznych. Obszary te z natury rzeczy spełniają kryterium zabytku archeologicznego przewidzianego w art. 6 ust. 1 pkt 3 lit. a ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tj. pozostałości terenowej historycznego osadnictwa. W tym przypadku z reguły dopuszczone może być zagospodarowanie wynikające z potrzeb zabudowy; obszar ciągłego osadnictwa historycznego podlega bowiem nieustannemu rozwojowi aż do czasów współczesnych i bezzasadne jest hamowanie tego procesu. Natomiast ze względu na zagrożenie dla substancji nawarstwień kulturowych, jakie niesie ze sobą naruszanie struktury gruntu, wszelkie zamierzenia budowlane na obszarze historycznego miasta powinny być objęte obowiązkiem przeprowadzenia niezbędnych badań archeologicznych. Realizacja wszelkich inwestycji na obszarach zidentyfikowanych stanowisk archeologicznych wymaga pozwolenia organu ochrony zabytków oraz zapewnienia badań archeologicznych, w zakresie wyznaczonym przez Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w – art. 31. ustawy o ochronie zabytków.

W przypadku, gdy obszar stanowiska archeologicznego o własnej formie terenowej lub wpisanego do rejestru zabytków objęty został miejscowym planem zagospodarowania przestrzennego dopuszczającym zainwestowanie lub zagospodarowanie, należy dążyć do zmiany tego planu, aby wyeliminować lub zminimalizować zagrożenie dla zabytku. Szczególny priorytet należy przyznać stanowiskom archeologicznym

o własnej formie terenowej, z obszarów których należy usuwać wszelkie funkcje stwarzające zagrożenie dla substancji zabytku.

Zgodnie z art. 33. ust. 1 „Kto przypadkowo znalazł przedmiot, co do którego istnieje przypuszczenie, iż jest on zabytkiem archeologicznym, jest obowiązany, przy użyciu dostępnych środków, zabezpieczyć ten przedmiot i oznakować miejsce jego znalezienia oraz niezwłocznie zawiadomić o znalezieniu tego przedmiotu właściwego wojewódzkiego konserwatora zabytków, a jeśli nie jest to możliwe, właściwego wójta (burmistrza, prezydenta miasta)".

Dla wszystkich stanowisk archeologicznych przeznaczonych do trwałego zachowania sugerowanym docelowym przeznaczeniem terenu jest utworzenie obszaru zieleni urządzonej, zwłaszcza niskiej (głównie dla stanowisk archeologicznych o własnej formie terenowej), ewentualnie użytku zielonego (dla stanowisk archeologicznych płaskich). Rozrost systemu korzennego dużych drzew uszkadza bowiem nawarstwienia kulturowe oraz obiekty i ruchome zabytki archeologiczne. W przypadku stanowisk archeologicznych znajdujących się na terenach leśnych, należy sformułować zasady prowadzenia gospodarki leśnej uwzględniające potrzebę ochrony zabytku.

W przypadku kolizji z wszystkimi stanowiskami archeologicznymi należy wprowadzić zapisy umożliwiające przeprowadzenie niezbędnych badań archeologicznych zagrożonych zniszczeniem, na które należy uzyskać pozwolenie od wojewódzkiego konserwatora zabytków.

5.6.2. Obiekty stanowiące własność gminy

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, na każdym właścicielu i posiadaczu zabytku spoczywają obowiązki wynikające z zasad sprawowania opieki nad zabytkami. Dbanie o stan zabytku, tym samym ponoszenie nakładów na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane, spoczywa na właścicielu i posiadaczu obiektu zabytkowego dysponującego tytułem prawnym do zabytku. W przypadku jednostki samorządu terytorialnego prowadzenie i finansowanie wspomnianych prac i robót jest zadaniem własnym. Pełna realizacja zadań z zakresu ochrony zabytków przez samorząd gminny powinna przebiegać dwutorowo, uwzględniając poniższe priorytety:

1) opieka nad zabytkowymi obiektami i obszarami, których właścicielem lub współwłaścicielem jest Gmina Czernica;

2) kształtowanie przestrzeni publicznych oraz ochrona dziedzictwa kulturowego (w tym krajobrazu kulturowego) na całym obszarze Gminy Czernica.

Gmina Czernica jest właścicielem 9 obiektów zabytkowych (Tabela nr 3) oraz współwłaścicielem 2 obiektów (Tabela nr 4) ujętych w gminnej ewidencji zabytków.

Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Gmina Czernica jest właścicielem

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT
1	Czernica	ul. Wrocławska dz. 352/3	dzwonnica pożarowa
2	Czernica	ul. Wrocławska 78	szkoła podstawowa, ob. Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej
3	Gajków	ul. Główna, dz. nr 159/1	cmentarz katolicki, ob. miejsce pocmentarne
4	Jeszkowice	dz. nr 22	most drogowy nad śluzą I - stopień wodny „Janowice”
5	Jeszkowice	dz. nr 22	most drogowy nad śluzą II - stopień wodny „Janowice”
6	Kamieniec Wrocławski	ul. Cichy Kącik, dz. 255/6	park pałacowy
7	Ratowice	ul. Wrocławska 36	szkoła podstawowa
8	Wojnowice	ul. Główna 41	gospoda, ob. świetlica wiejska
9	Wojnowice	ul. Poprzeczna, dz. nr 293/1, 293/2, 306/6, 306/7, 306/8	cmentarz katolicki - komunalny

Tabela nr 4. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Gmina Czernica jest współwłaścicielem

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	ADRES	OBIEKT
1	Ratowice	ul. Wrocławska 52	gospoda, ob. budynek mieszkalno-usługowy (biblioteka, świetlica, sklep)
2	Ratowice	ul. Wrocławska 111	szkoła, ob. Zakład Gospodarki Komunalnej

W miarę możliwości gmina jako właściciel tych zabytków jest ustawowo zobligowana do opieki nad nimi, utrzymywania w dobrym stanie technicznym, przeprowadzania remontów i bieżących konserwacji. Niezależnie od zapisów legislacyjnych gmina powinna dołożyć wszelkich starań, aby stan zabytków, jak i całej przestrzeni publicznej, wpływał pozytywnie na jakość życia mieszkańców, a turystów zachęcać do dłuższych pobytów.

6. Ocena stanu dziedzictwa kulturowego gminy – analiza SWOT

Analiza SWOT stanowi jedną z najpopularniejszych technik analitycznych, pozwalających na porządkowanie informacji oraz diagnozowanie sytuacji wspólnoty samorządowej w konkretnym aspekcie. Stanowi użyteczną pomoc przy dokonywaniu oceny zasobów i otoczenia danej jednostki samorządu terytorialnego, ułatwia też identyfikację problemów i określenie priorytetów rozwoju. Jej nazwa to skrót od pierwszych liter angielskich słów, stanowiących jednocześnie pola przyporządkowania czynników mogących mieć wpływ na powodzenie planu strategicznego – silne strony, słabe strony, szanse i zagrożenia.

Czynniki rozwoju podzielić można – ze względu na ich pochodzenie – na wewnętrzne, na które społeczność lokalna ma wpływ (silne i słabe strony), oraz na czynniki zewnętrzne – umiejscowione w bliższym i dalszym otoczeniu jednostki (szanse i zagrożenia), na które społeczność lokalna nie ma bezpośredniego wpływu. Jednocześnie czynniki te można podzielić według kryterium charakteru wpływu na społeczność lokalną, dzięki czemu wyróżnić można czynniki: pozytywne, czyli atuty i szanse, oraz negatywne, czyli słabości i zagrożenia.

W Tabeli nr 5 zostały przedstawione silne i słabe strony oraz szanse i zagrożenia dotyczące zasobu zabytkowego, warunków dla realizacji działań w zakresie inicjowania, wspierania, koordynowania badań i prac budowlanych w odniesieniu do nieruchomości zabytkowych, jak również upowszechniania i promowania dziedzictwa materialnego i niematerialnego dla rozwoju Gminy Czernica.

Tabela nr 5. Analiza SWOT

CZYNNIKI WEWNĘTRZNE I ZEWNĘTRZNE MAJĄCE WPŁYW NA DZIEDZICTWO KULTUROWE GMINY CZERNICA	
SILNE STRONY	**SŁABE STRONY**
• miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego gminy uwzględniające zalety gminnego planowania przestrzennego; • uchwała w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków; • opracowana gminna ewidencja zabytków; • w 80% gmina objęta jest miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego; • unikatowy cmentarz niemieckich żołnierzy poległych w czasie obrony Wrocławia w czasie II wojny światowej – Park Pokoju w Nadolicach Wielkich; • bogate tradycje kulturalne na wsiach; • przynależność do Wrocławskiego Obszaru Funkcjonalnego; • gmina należy do Lokalnej Grupy Działania Dobra Widawa; • występujące formy ochrony przyrody – Obszary Natury 2000, pomnik przyrody.	• brak tras ścieżek rowerowych; • niewielka ilość obiektów turystyczno-sportowych; • niewłaściwa promocja walorów turystycznych dla różnych form wypoczynku (brak właściwego oznakowania atrakcji, brak drogowskazów, brak folderu) oraz ograniczone środki w budżecie na ich promocję; • brak infrastruktury szlaków pieszych, niewystarczająca jest także sieć i infrastruktura szlaków rowerowych • niedostatecznie rozwinięta baza kulturalna – brak ośrodka kultury.niewystarczające środki z budżetu gminy przeznaczane na ochronę zabytków; • budynki występujące w gminnej ewidencji zabytków, które są własnością prywatną wymagają przeprowadzenia prac zabezpieczających, jak i wyeksponowania ich walorów.
SZANSE	**ZAGROŻENIA**
• wzrastająca liczba właściwie przeprowadzanych prac remontowo-budowlanych przez prywatnych właścicieli obiektów zabytkowych; • występowanie obiektów i zespołów zabytkowych mogących zainteresować potencjalnych turystów; • dynamicznie rozwijającą się działalność kulturalna; • modernizacja zabytkowych obiektów na terenie gminy z wykorzystaniem dotacji krajowych i unijnych; • opracowania strategiczne zmierzające do zrównoważenia rozwoju kultury w regionach wiejskich i realizacja wytyczonych zadań; • uwzględnienie potrzeb ochrony dziedzictwa kulturowego w dokumencie studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy oraz strategii rozwoju gminy; • wspomaganie przedsięwzięć zmierzających do zachowania i kształtowania ładu przestrzennego	• brak realnych systematycznych zachęt dla prywatnych inwestycji w zabytki; • pogarszający się stan techniczny niektórych obiektów zabytkowych na terenie gminy; • sezonowość turystyki; • bardzo wysokie koszty remontów obiektów zabytkowych; • spadek zainteresowania turystyką lokalną, w tym agroturystyką na rzecz preferowania turystyki zagranicznej; • zanik tradycji i tożsamości lokalnej, związany ze zmianą stylu życia; • działania inwestycyjne prowadzone m.in. przez prywatnych właścicieli obiektów, w których interes indywidualny inwestora jest przedkładany nad dobro społeczne, tj. dobro zabytku; • samowola budowlana – wprowadzanie elementów obcych, nowej zabudowy, np. nieprzemyślanej,

z utrzymaniem właściwej ekspozycji obiektów zabytkowych i dostosowywaniem nowej zabudowy do wartości historycznych miejsc; • rozwój szlaków turystycznych opartych na dziedzictwie kulturowym; • kreowanie nowych obszarów i produktów turystycznych w oparciu o atrakcyjny sposób zagospodarowania obiektów zabytkowych; • systematyczne opracowywanie aktualizacji dokumentów na poziomie gminy; • rosnąca rola samorządu włączającego się w sferę ochrony dziedzictwa kulturowego; • wprowadzenie i egzekwowanie polityki ochrony walorów środowiska naturalnego i kształtowania przestrzennego; • możliwość wsparcia finansowego z różnych źródeł, w tym ze środków Unii Europejskiej; • wzrost dotacji na prace z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, w tym na prace konserwatorskie i obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków.	niezgodnej z historyczną kolorystyką; • niedostosowanie sposobu użytkowania niektórych obiektów zabytkowych do ich charakteru; • odpływ wysoko wykwalifikowanej kadry z terenu gminy, migracja zarobkowa młodszych pokoleń i związane z tym zatracanie więzi z regionem; • degradacja i powolne wygaszanie opuszczonych obiektów zabytkowych, w tym zabytkowych parków.

7. Założenia programowe oraz zasady oceny realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa główne cele GPOnZ, do których należą:
– włączenie problemów ochrony zabytków do systemu zadań strategicznych, wynikających z koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju,
– uwzględnienie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej,
– zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania,
– wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego,
– podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami,
– określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków,
– podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

Niniejszy GPOnZ jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego Gminy Czernica. Z drugiej strony ideą nadrzędną GPOnZ jest budowanie tożsamości kulturowej regionu i silnych związków mieszkańców z zamieszkałym przez nich terenem i jego przeszłością. Cele i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ.

W GPOnZ wyznaczono priorytety, kierunki działań wraz z zadaniami (Tabela nr 5), które są kontynuacją działań określonych w Gminnym programu opieki nad zabytkami Gminy Czernica na lata 2021-2024. Zostały one sformułowane w perspektywie wieloletniej i wykraczają często poza czteroletni okres obowiązywania GPOnZ. Możliwy jest podział realizacji zadań na podokresy w powiązaniu z ustawowym

obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze gminy sprawozdania z częściowego wykonania GPOnZ. Wykonanie takiego sprawozdania powinno być poprzedzone oceną poziomu realizacji GPOnZ, która powinna uwzględniać: wykonanie zadań, które zostały przyjęte do realizacji w czteroletnim okresie obowiązywania GPOnZ oraz efektywność ich wykonania. Sposób weryfikacji zadań został ujęty w ostatniej kolumnie w Tabeli nr 5.

Priorytety Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami:

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Czernica.

PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Czernica.

W ramach powyższych priorytetów określono kierunki działań, które mają być uzyskane przez konkretne, przypisane do nich szczegółowe zadania.

Tabela nr 6. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Czernica

PRIORYTET I: Ochrona i świadome kształtowanie krajobrazu kulturowego gminy, jako element rozwoju gospodarczo-społecznego Gminy Czernica.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	**ZADANIA**	**SPOSÓB WERYFIKACJI**
Rozszerzenie zasobów prawnych form ochrony zabytków gminy.	Opracowywanie sprawozdań z realizacji zadań GPOnZ zgodnie z przepisami co dwa lata, następnie przedstawienie sprawozdania na sesji Rady Gminy w Czernicy.	Czy opracowano sprawozdania, czy były prezentowane na sesji
	Systematyczne opracowywanie aktualizacji Gminnego planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego.	Czy opracowano aktualizację Planu
	Wykonanie aktualizacji gminnej ewidencji zabytków do końca 2028 r.	Czy zrobiono aktualizację
	Zmiana uchwały w sprawie zasad udzielania dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane obiektów wpisanych do rejestru zabytków, uwzględniające obowiązujące przepisy.	Czy zmieniono uchwałę
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania.	Utrzymanie obiektów zabytkowych we właściwym stanie technicznym i estetycznym oraz prowadzenie prac remontowo-konserwatorskich przy obiektach zabytkowych stanowiących własność/ współwłasność gminy (Tabela nr 3 i 4).	Ilość przeprowadzonych prac remontowych, konserwatorskich, wartość zaplanowanych/poniesionych wydatków
	Wspieranie lub prowadzenie prac porządkowych na terenach zabytkowych cmentarzy (stanowiących własność Gminy Czernica) po uprzednim zaopiniowaniu zakresu prac i użytych metod z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków. Przy pozostałych cmentarzach prowadzenie prac po uprzednim uzgodnieniu z właścicielem lub gospodarującym zasobem.	Ilość przeprowadzonych prac, ich zakres, wartość zaplanowanych/poniesionych środków

	Stały monitoring oraz aplikowanie o środki z programów wspierających rewitalizację obiektów zabytkowych oraz ochronę dziedzictwa kulturowego przy ścisłej współpracy.	Ilość pozyskanych środków, z kim współpracowano, na jakie zadania pozyskano środki
	Coroczne rezerwowanie środków w budżecie gminnym przeznaczonych na dofinansowania udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków.	Ilość złożonych wniosków, wartość przyznanych dotacji, na ile obiektów
Podjęcie działań mających na celu podniesienie atrakcyjności krajobrazu kulturowego gminy na potrzeby edukacyjne, społeczne i turystyczne.	Współpraca oraz wspieranie działań instytucji oraz organizacji turystycznych w zakresie ustalenia potrzeb rozwoju bazy turystycznej i propagowania walorów gminy oraz rozwinięcia informacji turystycznej w miejscach najliczniej uczęszczanych przez turystów.	Ilość podjęcia wspólnych działań, inwestycji, jakie działania zrealizowano, z kim, wartość poniesionych środków
	Inicjowanie i wspieranie działań zmierzających do rozwoju na terenie gminy ścieżek rowerowych i spacerowych, ze zwróceniem szczególnej uwagi na ich powiązanie z obiektami zabytkowymi oraz na ich popularyzowanie, a także budowa małej architektury turystycznej.	Czy powstały nowe trasy, czy jakieś zmieniono, jakie obiekty ujęto na trasie
	Rewitalizacja istniejących i budowa nowych szlaków turystycznych, w tym ścieżek historyczno-przyrodniczych, a w szczególności: utworzenie szlaków oraz ścieżek tematycznych.	
	Ustawienie tablic informacyjnych zawierających historię oraz opis obiektu przy obiektach wpisanych do rejestru zabytku.	Gdzie ustawiono tablice, jakie informacje wskazano
	Merytoryczna pomoc właścicielom zabytków w tworzeniu wniosków aplikacyjnych o przyznanie środków na odnowę zabytku z funduszy unijnych, budżetu państwa oraz dotacji samorządowych.	Ilość chętnych osób do złożenia wniosków, ilość złożonych wniosków
PRIORYTET II: Promocja dziedzictwa kulturowego i edukacja służąca budowaniu tożsamości kulturowej mieszkańców Gminy Czernica.		
KIERUNKI DZIAŁAŃ	**ZADANIA**	**SPOSÓB WERYFIKACJI**
Popularyzowanie wiedzy o regionalnym dziedzictwie kulturowym gminy.	Wydawanie i wspieranie publikacji, folderów promocyjnych, przewodników poświęconych problematyce dziedzictwa kulturowego gminy.	Ilość wydanych publikacji, ilość osób zainteresowanych publikacjami
	Współpraca przy działalności edukacyjnej skierowanej do młodzieży szkolnej poprzez organizowanie dla niej wystaw, konkursów szkolnych popularyzujących historię gminy oraz jej zabytki itp.	Ilość opracowanych konkursów, wystaw, ilość osób biorących udział, ich tematyka, miejsca gdzie się odbyły, z kim współpracowano
	Promowanie imprez folklorystycznych, warsztatów, przeglądów, festiwali, lokalnych obrzędów, jako produktów turystycznych stanowiących o tożsamości gminy.	Ilość odbytych imprez, ilość wypromowanych imprez, ilość osób uczestniczących

	Utrzymanie i opracowanie nowych szlaków turystycznych, wykorzystujących walory dziedzictwa kulturowego.	Ilość nowych szlaków, ilość osób odwiedzających szlaki

Poza wyżej wymienionymi zadaniami Gmina Czernica planuje w okresie następnym czterech lat wykonanie następujących działań:

- Remont/modernizacja budynku mieszkalnego w Wojnowicach ul. Główna 67: termoizolacja budynku mieszkalnego oraz izolacja fundamentów;
- Budynek świetlicy wiejskiej w Ratowicach, ul. Wrocławska 52A: projekt i wykonanie dostosowania budynku świetlicy dla potrzeb osób niepełnosprawnych oraz dostosowanie do obowiązujących przepisów
- Budynek świetlicy wiejskiej w Kamieńcu Wrocławskim, ul. Wrocławska 115: termomodernizacja, izolacje przeciwwilgociowe, wzmocnienie fundamentów.

8. Instrumentarium realizacji Gminnego programu opieki nad zabytkami

GPOnZ realizowany będzie poprzez wykonanie wskazanych zadań, na rzecz osiągnięcia przyjętych kierunków działań. Podstawę instrumentarium stanowią obowiązujące przepisy prawa oraz zawarte w nich regulacje. Regulacje te dotyczą instrumentów ekonomiczno-prawnych, społecznych oraz finansów publicznych. Zakłada się, że zadania określone w niniejszym GPOnZ będą wykonywane za pomocą następujących instrumentów:

• **instrumenty prawne**, wynikające z obowiązujących przepisów prawnych:
– wpis do rejestru zabytków,
– decyzje administracyjne z zakresu ochrony i opieki nad zabytkami, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków;
– ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami,
– ustawa o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym,
– ustawa Prawo budowlane,
– ustawa Prawo ochrony środowiska,
– ustawa o ochronie przyrody,
– ustawa o gospodarce nieruchomościami,
– ustawa o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej,
– ustawa o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu.

• **instrumenty finansowe**:
– dotacje na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy obiektach wpisanych do rejestru zabytków lub ujęte w gminnej ewidencji zabytków,
– korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje,
– współpraca pomiędzy podmiotami publicznymi a sektorem prywatnym w ramach „Partnerstwa publiczno-prywatnego" (PPP).

• **instrumenty społeczne**:
– prowadzenie działań z zakresu współpracy i współdziałania z właścicielami oraz użytkownikami zabytków (władzami kościelnymi i parafiami, osobami fizycznymi), a także edukacja i informacja odnośnie dziedzictwa kulturowego Gminy Czernica),
– edukacja kulturowa,
– pozyskanie poparcia społecznego na rzecz ochrony środowiska kulturowego,
– współdziałanie z organizacjami społecznymi.

• **instrumenty koordynacji**:
– realizacja projektów i programów Gminy Czernica dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego gminy (np. strategia rozwoju gminy, plany rozwoju lokalnego, programy ochrony środowiska przyrodniczego, koncepcje, plany rewitalizacji),
– współpraca z wojewódzkim konserwatorem zabytków,
– współpraca z sąsiednimi samorządami w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony środowiska kulturowego i przyrodniczego.

• **instrumenty kontrolne**:
– aktualizacja i weryfikacja gminnej ewidencji zabytków,
– oceny zmian w zagospodarowaniu przestrzennym Gminy Czernica,
– sporządzanie co dwa lata sprawozdania z realizacji GPOnZ oraz aktualizacja GPOnZ związana z ustawowym czteroletnim okresem obowiązywania,
– monitorowanie stanu zachowania i funkcjonowania środowiska kulturowego,
– prowadzenie stałej obserwacji procesów i zjawisk istotnych z punktu widzenia realizacji GPOnZ.

9. Źródła finansowania Gminnego Programu Opieki nad Zabytkami

Zgodnie z obowiązującą ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dbałość o zabytek polega między innymi na:

- zapewnieniu warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- zapobieganiu zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków; Udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- kontroli stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- uwzględnianiu zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

Dla jednostki samorządu terytorialnego posiadającej tego rodzaju tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest zadaniem własnym. Ochrona zabytków i opieka nad nimi, a także wszelkie działania związane ze zmianą ich funkcji w przestrzeni publicznej oraz ich popularyzacją i udostępnianiem społecznym, mogą być finansowane z różnych źródeł w zależności od typu działań.

Niniejszy rozdział wskazuje możliwości w zakresie pozyskiwania dodatkowych środków ze źródeł pozabudżetowych. Ważne jest, by władze gminy z własnej inicjatywy podjęły próbę wygospodarowania w budżecie środków przeznaczonych na realizację zapisów GPOnZ. Tym bardziej, że znaczna część źródeł zewnętrznych wymaga zapewnienia wkładu własnego w finansowanych przez nie projektach. Główny obowiązek związany z opieką, ochroną oraz finansowaniem wszelkich prac konserwatorskich lub robót budowlanych, spoczywa na właścicielach i użytkownikach obiektów zabytkowych.

Źródła zewnętrznego finansowania można podzielić następująco:

• **źródła krajowe**:
– dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
– dotacje wojewódzkiego konserwatora zabytków,
– dotacje wojewódzkie, powiatowe,
– dotacje gminne,
– Fundusz Termomodernizacji i Remontów,
– Wojewódzki Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej,
– Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW),

– fundusze od fundacji,
– Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków,
– Fundusz Kościelny.

• **źródła pozostałe**:
– źródła unijne w ramach funduszy strukturalnych.

9.1. Dotacje

Zgodnie z ustawą o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac.

Art. 77 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami określa szczegółowo wykaz działań, które mogą podlegać dofinansowaniu. Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane może obejmować wyłącznie nakłady konieczne poniesione na przeprowadzenie następujących działań:
– sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich,
– przeprowadzenie badań konserwatorskich lub architektonicznych,
– wykonanie dokumentacji konserwatorskiej,
– opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich,
– wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami Prawa budowlanego,
– sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz,
– zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku,
– stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku,
– odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki,
– odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50% oryginalnej substancji tej przynależności,
– odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych,
– modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności,
– wykonanie izolacji przeciwwilgociowej,
– uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych,
– działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu,
– zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków,
– zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i odgromowej.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:
– zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,

– wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem, technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych,
– stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Zgodnie z art. 78 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami:

1. Dotacja może być udzielona w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.
2. Jeżeli zabytek, o którym mowa w ust. 1, posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową albo wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, dotacja może być udzielona w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
3. W przypadku, jeżeli stan zachowania zabytku, o którym mowa w ust. 1, wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku, dotacja może być również udzielona do wysokości 100% nakładów koniecznych na wykonanie tych prac lub robót.
4. Łączna wysokość dotacji udzielonych przez ministra właściwego do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego i wojewódzkiego konserwatora zabytków nie może przekraczać wysokości dofinansowania określonej w ust. 1–3.
5. Dotacja, o której mowa w art. 74 ust. 2, jest udzielana we wnioskowanej wysokości do 100% nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich.

• **Dotacje Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków** – co roku Dolnośląski Wojewódzki Konserwator Zabytków we Wrocławiu przyjmuje Zarządzenie w sprawie: udzielania przez Dolnośląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków we Wrocławiu dotacji celowych z budżetu państwa na dofinansowanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach ruchomych i nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków. Wniosek składa się:
1) do dnia 30 czerwca, w którym dana dotacja ma być udzielona, w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostały przeprowadzone w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku,
2) do dnia 28 lutego roku, w którym dotacja celowa ma być udzielona w przypadku dofinansowania prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, które zostaną przeprowadzone w roku złożenia wniosku.

• **Dotacje wojewódzkie i powiatowe –** dofinansowanie prac przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków odbywa się na podstawie art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz na podstawie uchwały Sejmiku Województwa/Rady Powiatu w sprawie trybu i zasad przyznawania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy tym zabytku.

Dotacje z budżetu Województwa Dolnośląskiego – Samorząd Województwa Dolnośląskiego udziela dotacji na prace konserwatorskie i budowlane w złożonych wniosków. Zasady i tryb udzielania dotacji określa Uchwała Nr XXVIII/788/12 Sejmiku Województwa Dolnośląskiego z dnia 8 listopada 2012 r. w sprawie określenia zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków, znajdujących się na obszarze województwa dolnośląskiego wraz ze zmianą przyjęta w uchwale nr XVIII/466/16 z dnia 28 stycznia 2016 r.

Dotacje z budżetu Urzędu Starostwa Powiatu Wrocławskiego – zasady udzielania dotacji określa Uchwała Nr XXII/257/21 Rady Powiatu Wrocławskiego z dnia 20 grudnia 2021 r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków. Dotacja jest przyznawana na rok budżetowy. Dotacja w danym roku budżetowym na wykonanie prac lub robót przy tym samym zabytku, może być przyznana w wysokości do 20% nakładów koniecznych wynikających z kosztorysu z zastrzeżeniem, że wnioskowana kwota dotacji nie może być niższa niż 10 000 zł i wyższa niż 50 000 zł. Wysokość środków finansowych na zadania, o których mowa w niniejszej uchwale, określa Rada Powiatu Wrocławskiego w uchwale budżetowej na dany rok. Wnioski kierowane są do Zarządu Powiatu Wrocławskiego w terminie do dnia 10 września roku poprzedzającego rok budżetowy, na który ma być udzielona dotacja.

- **Dotacje gminne**

Zgodnie z art. 81 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, ustawą o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw oraz zgodnie z ustawą z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym dofinansowanie na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków może być udzielone przez organ stanowiący gminy, powiatu lub samorządu województwa, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale. Dla jednostki samorządu terytorialnego, posiadającej tytuł prawny do obiektu, opieka nad zabytkiem jest ponadto jej zadaniem własnym. Zasady i tryb postępowania o udzielenie dotacji z budżetu gminy na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytkach wpisanych do rejestru zabytków określa odpowiednia uchwała podjęta przez radę gminy.

Dotacje z budżetu Gminy Czernica – przyznawane są zgodnie z obowiązującą Uchwałą Nr XXII/137/2008 z dnia 29 grudnia 2008r. w sprawie zasad udzielania dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków.

Wniosek o udzielenie dotacji składa się Wójtowi Gminy Czernica w terminie do 30 września roku poprzedzającego rok budżetowy. Wnioski podlegają sprawdzeniu pod względem formalnym oraz są opiniowane przez Wójta Gminy Czernica.

Dotacji udziela Rada Gminy Czernica na podstawie opinii Wójta Gminy Czernica. W przypadku udzielenia dotacji w wysokości mniejszej niż wnioskowana, podmiot uprawniony aktualizuje przed podpisaniem umowy zakres planowanych prac (kosztorys i harmonogram) i wielkość środków własnych. Łączną kwotę udzielonych dotacji ujmuje się w uchwale budżetowej na rok następny.

W ostatnich latach (2021-2024) przyznano dotację w wysokości 227 540,00 zł.

Zestawienie przekazanych dotacji w ostatnich latach:

- PARAFIĄ RZYMSKOKATOLICKĄ PW. NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP, Chrząstawa Wielka – dotacja w wysokości 40 000,00 zł na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przy realizacji zadania pn.: „Prace remontowe zachodniej elewacji i wieży kościoła filialnego pw. św. Najświętszej Maryi Panny Różańcowej w Nadolicach Wielkich przy ul. Rzecznej, na działce nr 131/1” 22.03.2021 r.
- PARAFIĄ RZYMSKOKATOLICKĄ PW. ŚW. MAŁGORZATY W GAJKOWIE – dotacja w wysokości 50 000,00 zł na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przy realizacji zadania pn.: „Prace remontowe elewacji ściany północnej i wschodniej kościoła filialnego pw. Narodzenia NMP w Dobrzykowicach przy ul. Stawowej 2, na działce nr 24” – 19.03.2021 r.
- PARAFIĄ RZYMSKOKATOLICKĄ PW. NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP, Chrząstawa Wielka – dotacja w wysokości 80 000,00 zł na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przy realizacji zadania pn.: „Prace remontowe elewacji południowej, północnej i wschodniej kościoła filialnego pw. św. Najświętszej Maryi Panny Różańcowej w Nadolicach Wielkich przy ul. Rzecznej, na działce nr 131/1” – 30.03.2022 r.

- PARAFIĄ RZYMSKOKATOLICKĄ PW. NIEPOKALANEGO POCZĘCIA NMP, Chrząstawa Wielka – dotacja w wysokości 38 740,00 zł na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przy realizacji zadania pn.: „Prace remontowe wieżyczki nad prezbiterium kościoła pw. Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny w Chrząstawie Wielkiej przy ul. Wrocławskiej 13, na działce Nr 286" – 30.03.2022 r.
- Parafia Rzymskokatolicka p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego w Czernicy – dotacja w wysokości 18 800,00 złotych (słownie: osiemnaście tysięcy osiemset złotych 00/100) na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przy realizacji zadania pn.: „Prace remontowe przy kościele pw. św. Wawrzyńca przy ulicy Głównej 28 w Wojnowicach, na działce Nr 71/1, gmina Czernica, wpisanym do rejestru zabytków decyzją nr A/1189/692/W z dnia 16.05.1994 r., z przeznaczeniem na prace remontowe polegające na usunięciu zdegradowanych tynków wewnętrznych i na zewnątrz budynku oraz czasowym odsłonięciu cokołowej ściany zewnętrznej w okolicach rur spustowych." 25.04.2024 r.

9.2. Źródła zewnętrznego finansowania – krajowe

- **Konkurs „Zabytek Zadbany"**

„Zabytek Zadbany" jest corocznym konkursem ogłaszanym przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Nadzór nad konkursem sprawuje Generalny Konserwator Zabytków. Od 2011 r. podmiotem realizującym procedurę konkursową jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Konkurs skierowany jest do właścicieli, posiadaczy i zarządców zabytkowych obiektów wpisanych do rejestru zabytków. Jego celem jest promocja opieki nad zabytkami i upowszechnianie najlepszych wzorów właściwego utrzymania i zagospodarowania obiektów. Charakter edukacyjny konkursu polega na popularyzacji wiedzy dotyczącej właściwego postępowania z zabytkami architektury podczas ich użytkowania oraz w trakcie przeprowadzanych remontów.

Obiekty można zgłaszać w 7 kategoriach:

1. Utrwalenie wartości zabytkowej obiektu;
2. Rewaloryzacja przestrzeni kulturowej i krajobrazu (w tym założenia dworskie i pałacowe);
3. Adaptacja obiektów zabytkowych;
4. Architektura i budownictwo drewniane;
5. Zabytki techniki (w tym budownictwo przemysłowe i inżynieryjne);
6. Zabytek dostępny;
7. Kategoria specjalna: właściwe użytkowanie i stała opieka nad zabytkiem.

- **Fundusz Termomodernizacji i Remontów**

Celem rządowego programu wsparcia remontów i termomodernizacji jest poprawa stanu technicznego istniejących zasobów mieszkaniowych, ze szczególnym uwzględnieniem ich termomodernizacji. Z programu mogą skorzystać właściciele zasobów mieszkaniowych (gminy, spółdzielnie mieszkaniowe, właściciele mieszkań zakładowych i prywatni właściciele). Jego beneficjentami są także osoby mieszkające w budynkach objętych programem, gdyż poprawia się komfort zamieszkiwania z jednoczesnym zmniejszeniem opłat za energię cieplną.

Program realizowany na podstawie ustawy o wspieraniu termomodernizacji i remontów obejmuje dwa główne moduły – wsparcie przedsięwzięć termomodernizacyjnych i wsparcie przedsięwzięć remontowych. Wprowadza on także dodatkowe wsparcie dla właścicieli budynków mieszkalnych objętych w przeszłości czynszem regulowanym. Wsparcie jest udzielane w postaci tzw. premii, czyli spłaty części kredytu wykorzystanego na realizację przedsięwzięcia. Spłata jest dokonywana ze środków Funduszu Termomodernizacji i Remontów, obsługiwanego przez Bank Gospodarstwa Krajowego i zasilanego ze środków budżetu państwa.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW)**

Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) jest głównym źródłem finansowania w Polsce inwestycji proekologicznych. Wraz z wojewódzkimi funduszami ochrony środowiska i gospodarki wodnej NFOŚiGW tworzy system funduszy ekologicznych.

W ramach NFOŚiGW realizowane są projekty termomodernizacji zabytkowych budynków. Remonty termomodernizacyjne przyczynią się do redukcji zużycia energii pierwotnej i końcowej oraz spowodują obniżenie kosztów zużycia energii elektrycznej i cieplnej. Dodatkowo prace remontowe będą miały również walor konserwatorski, gdyż zostaną przeprowadzone w obiektach zabytkowych, cennych dla kultury narodowej.

- **Program Kultura – Interwencje**

Organizatorem Programu Kultura – Interwencje jest Narodowe Centrum Kultury. Celem strategicznym Programu jest tworzenie warunków dla wzmacniania tożsamości i uczestnictwa w kulturze na poziomie regionalnym, lokalnym i krajowym poprzez finansowe wsparcie realizacji projektów upowszechniających dorobek kultury i zwiększających obecność kultury w życiu społecznym.

Koncepcja programu została oparta na założeniu, że uczestnictwo w kulturze sprzyja podnoszeniu kompetencji społeczeństwa, tworzeniu warunków do rozwijania aktywności twórczej i przygotowaniu obywateli do aktywnego udziału w różnych formach życia społecznego. O wsparcie w ramach programu Kultura – Interwencje mogą ubiegać się zarówno samorządowe instytucje kultury (z wyłączeniem instytucji współprowadzonych przez Ministra oraz jednostki samorządu terytorialnego), jak i organizacje pozarządowe.

- **Finansowanie z fundacji**

Kolejną możliwością pozyskiwania funduszy zewnętrznych jest finansowanie pochodzące z fundacji. Można tu wymienić np. fundacje bankowe, Fundację LOTTO Milion Marzeń, Fundację Polska Miedź – KGHM, Fundację PGNiG im. Ignacego Łukasiewicza, Fundację Orange.

- **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**

Dnia 1 stycznia 2018 r. weszły w życie przepisy ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami, tworzące Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków jako państwowy fundusz celowy. To jest pierwsze pozabudżetowe źródło ich finansowania. Fundusz początkowo zasilony zostanie z kar administracyjnych oraz nawiązek orzekanych przez sądy za przestępstwa popełniane przeciwko zabytkom. Nowelizacja zakłada wprowadzenie administracyjnych kar pieniężnych w miejsce grzywien wyznaczanych wskutek postępowań w sprawach o wykroczenia. Grzywny, które były zasądzane przez sądy, były rażąco niskie. Niektórym opłacało się więc niszczyć zabytek, a grzywnę wpisać, np. w koszty inwestycyjne. Kary administracyjne są nakładane przez wojewódzkich konserwatorów od 1 stycznia 2018 r.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków pozwoli na szybkie dofinansowanie zabytków uszkodzonych, np. wskutek katastrof, jak powodzie czy pożary. Dodatkowe pieniądze pozwolą na pilne ratowanie zabytków, czyli naprawę uszkodzonego dachu, rynien czy powybijanych okien. Środkami Funduszu będzie dysponował Generalny Konserwator Zabytków, działający w imieniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

- **Fundusz Kościelny**

Fundusz Kościelny został powołany na mocy art. 8 ustawy z dnia 20 marca 1950 r. o przejęciu przez Państwo dóbr martwej ręki, poręczeniu proboszczom posiadania gospodarstw rolnych i utworzeniu Funduszu Kościelnego (Dz. U. Nr 9, poz. 87 z późn. zm.) jako forma rekompensaty dla kościołów za przejęte przez Państwo nieruchomości ziemskie.

Kościelne osoby prawne mogą ubiegać się o przyznanie dotacji z Funduszu Kościelnego na konserwację i remonty obiektów sakralnych i kościelnych o wartości zabytkowej w znaczeniu nadanym przez aktualne ustawodawstwo.

Szczegółowe informacje dotyczące zasad postępowania przy udzielaniu dotacji z Funduszu Kościelnego ogłasza Minister Spraw Wewnętrznych i Administracji na stronie internetowej Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji, zwanego dalej „MSWiA", oraz w BIP MSWiA.

9.2.1. Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego

Jednym z najważniejszych źródeł finansowania zadań związanych z ochroną i opieką zabytków są środki budżetu państwa będące w dyspozycji Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, który corocznie ogłasza stosowne konkursy.

Programy operacyjne Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego:

- **Programy Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Ochrona Zabytków**

Strategicznym celem programu jest zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne.

W ramach Programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań:

1) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania;
2) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków planowanych do przeprowadzenia w roku udzielenia dofinansowania dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych);
3) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków);
4) prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków przeprowadzonych w okresie trzech lat poprzedzających rok złożenia wniosku (po wykonaniu wszystkich prac lub robót określonych w pozwoleniu wydanym przez wojewódzkiego konserwatora zabytków) dla zabytków wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO oraz uznanych za Pomnik Historii (dotyczy wpisów indywidualnych oraz obszarowych).

Do programu nie kwalifikują się zadania, które są współfinansowane ze środków europejskich.

O dofinansowanie w ramach programu mogą ubiegać się podmioty prawa polskiego, osoby fizyczne, jednostki samorządu terytorialnego lub inne jednostki organizacyjne, będące właścicielem lub posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru albo posiadające taki zabytek w trwałym zarządzie.

- **Program „Infrastruktura kultury”**

Celem programu jest poprawa warunków funkcjonowania instytucji i obiektów kultury. Przedmiotem dofinansowania mogą być modernizacje i remonty obiektów przeznaczonych na działalność kulturalną i edukacyjną, w zakresie kultury oraz przygotowanie dokumentacji technicznej do inwestycji.

- **Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego na badania archeologiczne**

Celem programu jest ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych.

W ramach programu można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań służących ochronie dziedzictwa archeologicznego na terenie Rzeczypospolitej Polskiej, realizowanych zgodnie z obowiązującymi przepisami w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami.

Szczegółowe cele Programu będą realizowane poprzez dwa rodzaje zadań (których nie należy łączyć):

- weryfikacja terenowa zabytków archeologicznych wpisanych do rejestru zabytków (przede wszystkim tych nieposiadających własnej formy terenowej), w przypadku których ustalenia co do lokalizacji, zasięgu, chronologii i/lub funkcji nie mają wystarczających podstaw naukowych, w przypadku zabytków archeologicznych wpisanych wyłącznie do rejestru zabytków nieruchomych (A), celem weryfikacji powinno być przygotowanie dokumentacji dającej podstawy do wpisania zabytku do rejestru zabytków archeologicznych (C);

– opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych (przede wszystkim tych zakończonych przed 2000 r.)

9.3. Źródła zewnętrznego finansowania – pozostałe

Poza podstawowymi źródłami finansowania jakimi są środki publiczne pochodzące z budżetu państwa oraz budżetów samorządów, finansowanie ochrony zabytków może odbywać się również przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej.

- **Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska na lata 2021-2027 (FEDS)**

Fundusze Europejskie dla Dolnego Śląska 2021-2027 – program regionalny, z którego korzystamy obecnie. Polska otrzymała około 76 miliardów euro, z tego ponad 1,734 mld euro przypada na nasze województwo, plus dodatkowe 581 mln euro z nowego Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Dofinansowane przedsięwzięcia i inwestycje muszą się wpisać w jeden z pięciu celów wspólnej polityki UE:
– Bardziej inteligentna Europa,
– Bardziej przyjazna dla środowiska niskoemisyjna Europa,
– Lepiej połączona Europa,
– Europa o silniejszym wymiarze społecznym,
– Europa bliżej obywateli.

Program regionalny jest finansowany z trzech funduszy: Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego (EFRR), Europejskiego Funduszu Społecznego Plus (EFS+) oraz Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Podzielony jest on na następujące priorytety:
– Fundusze Europejskie na rzecz przedsiębiorczego Dolnego Śląska,
– Fundusze Europejskie na rzecz środowiska na Dolnym Śląsku,
– Fundusze Europejskie na rzecz mobilności miejskiej Dolnego Śląska,
– Fundusze Europejskie na rzecz mobilności Dolnego Śląska,
– Fundusze Europejskie na rzecz zrównoważonego rozwoju społecznego na Dolnym Śląsku,
– Fundusze Europejskie bliżej mieszkańców Dolnego Śląska,
– Fundusze Europejskie na rzecz rynku pracy i włączenia społecznego na Dolnym Śląsku,
– Fundusze Europejskie dla edukacji na Dolnym Śląsku,
– Fundusze Europejskie na rzecz transformacji obszarów górniczych na Dolnym Śląsku,
– Pomoc techniczna EFRR,
– Pomoc techniczna EFS+,
– Pomoc techniczna FST.

W wielu obszarach wdrażania tego programu istnieje możliwość dofinansowania przedsięwzięć w obiektach zabytkowych. Wsparcie może dotyczyć zarówno prac dotyczących termomodernizacji czy montażu odnawialnych źródeł energii (OZE) czy nowoczesnych technologii OZE lub zabezpieczenia p.poż. Szeroki katalog możliwych działań dostępnych dla obiektów zabytkowych zawarto w priorytecie VI – **Fundusze Europejskie bliżej mieszkańców Dolnego Śląska** gdzie wsparcie obejmie rozwój społeczny, gospodarczy i środowiskowy a także rozwój kultury i ochroną dziedzictwa kulturowego. Działania te powinny też sprzyjać włączeniu społecznemu oraz bezpieczeństwu na obszarach miejskich. Środki finansowe w tych działaniach będą przeznaczone na realizację kluczowych przedsięwzięć wynikających ze strategii ZIT oraz strategii IIT. Będą to przedsięwzięcia istotne z punktu widzenia rozwoju miast, gmin, powiatów oraz ich obszarów funkcjonalnych. Dofinansowanie uzyskają inwestycje, które będą miały na celu poprawę jakości i bezpieczeństwa życia mieszkańców, promowanie i ochronę dziedzictwa kulturowego, walorów turystycznych i rozwój instytucji kultury.

Możliwe inwestycje to m.in.:
– zagospodarowanie przestrzeni międzyblokowych, deptaków, parków, rynków, skwerów,

– działania prowadzące do zachowania i rozwoju zielonej i niebieskiej infrastruktury, służące ekologii a także działania na rzecz zwiększania powierzchni czynnych biologicznie – w tym zielone dachy, przystanki, ściany i fasady, ogólnodostępne tereny zielone,
– rozwój infrastruktury (w tym obiektów) aktywizacji i integracji społecznej, np. tworzenie przestrzeni dla aktywności fizycznej oraz do organizacji m.in. spotkań, warsztatów,
– zachowanie, zabezpieczenie a także adaptacja na cele kulturalne obiektów dziedzictwa kulturowego oraz obszarów i obiektów zabytkowych,
– przebudowę, modernizacje i adaptację na cele kulturalne obiektów użyteczności publicznej m.in. wpisanych do rejestru zabytków lub gminnej ewidencji zabytków,
– ochronę i rozwój infrastruktury zabytkowej,
– w obiekty/miejsca tworzące turystyczne szlaki tematyczne (odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych, przyrodniczych) lub turystyczne szlaki rodzajowe (np. kajakowe, rowerowe),
– rozwój i promowanie publicznych walorów turystycznych i usług turystycznych,
– wsparcie dla instrumentów terytorialnych przygotowanie i monitorowanie strategii/planów działań ZIT oraz IIT.

- **Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)**

Program Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (inaczej FEnIKS) na lata 2021-2027 to następca Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko (PO IiŚ). Budżet wynosi ponad 25 miliardów euro (w formie dotacji, instrumentów finansowych i instrumentów łączących finansowanie zwrotne oraz dotacyjne) i będzie przeznaczony na kluczowe projekty środowiskowe, energetyczne oraz transportowe, a także na wsparcie w obszarze kultury i ochrony zdrowia.

Głównym celem Programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez m.in. wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym. Program ma przyczynić się m.in. do wzmocnienia ochrony zabytków o krajowym i światowym znaczeniu, zarówno ruchomych, jak i nieruchomych. Wsparcie ukierunkowane zostanie na tworzenie odpowiednich warunków infrastrukturalnych stymulujących do aktywnego uczestnictwa w kulturze i w życiu społecznym, w tym eliminację barier w dostępie do kultury dla grup z różnych przyczyn wykluczonych. Zastosowane rozwiązania infrastrukturalne, w tym nowoczesne technologie, umożliwią tworzenie innowacyjnej oferty kulturalnej, rozszerzanie jej o nowe formy działalności i cele lub będą przyczyniać się do zwiększenia atrakcyjności świadczonej oferty, w celu budowania przewag konkurencyjnych w aspekcie zarówno gospodarczym jak i społecznym.

Inwestycje będą wspierały procesy transformacji cyfrowej poprzez rozwój infrastruktury, zakup wyposażenia i technologii umożliwiających rozszerzenie grup odbiorców realizowanej oferty (zwiększenie dostępności kultury poprzez umożliwienie korzystania z niej grupom dotychczas wykluczonym np. niepełnosprawni; zwiększenie zasięgu oferty – upowszechnianie oferty on-line) oraz zapewnienie bezpieczeństwa funkcjonowania w warunkach różnego rodzaju kryzysów (na podstawie doświadczeń związanych z wystąpieniem pandemii Covid-19).

Wsparciem zostaną objęte państwowe i współprowadzone instytucje kultury, biblioteki przechowujące Narodowy Zasób Biblioteczny oraz publiczne szkoły i uczelnie artystyczne. Ponadto o wsparcie mogą ubiegać się jednostki samorządu terytorialnego, NGO oraz kościoły i związki wyznaniowe w zakresie prowadzonej działalności kulturalnej, zlokalizowane na obszarach wpisanych na listę UNESCO lub Pomników Historii.

Zakres wsparcia w ramach celu szczegółowego obejmuje także działania infrastrukturalne mające na celu ochronę i zachowanie otoczenia zabytkowych obiektów. Niejednokrotnie inwestycje będą realizowane w bliskim sąsiedztwie lub na terenie objętym planem rewitalizacji, co wpłynie korzystnie na ogólny rozwój większych obszarów.

Wszystkie ww. typy działań będą mogły być realizowane w formule projektów partnerskich, które przyczynią się do lepszego zarządzania dziedzictwem kulturowym i promowania dziedzictwa kulturowego, co w konsekwencji wpłynie na większą identyfikację społeczeństwa z danym miejscem.

Ochrona, rozwój i promowanie dziedzictwa kulturowego i usług w dziedzinie kultury – 700 000 000 euro.

- **Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy 2021-2027**

Priorytet II: Zaawansowane usługi cyfrowe – jednym z celów programu jest stymulowanie rynku ponownego wykorzystywania zasobów kultury i danych naukowych. Powstałe e-usługi powinny zapewnić zdalny dostęp do unikalnych narzędzi oraz umożliwić przetwarzanie, analizę, bezpieczne gromadzenie i archiwizację dużych zbiorów danych, co będzie skutkowało przyspieszeniem rozwoju takich obszarów jak np.: kultura i rozrywka, motoryzacja, e-zdrowie, transport, bezpieczeństwo publiczne, energetyka, technologie finansowe czy rolnictwo.

2.1 Wysoka jakość i dostępność e-usług publicznych – np. tworzenie, rozwój, integracja e-usług publicznych, wykorzystanie potencjału informacji sektora publicznego (ISP) i technologii w administracji z zastosowaniem np. analiz wielkich zbiorów danych oraz metod sztucznej inteligencji.

2.3 Cyfrowa dostępność i ponowne wykorzystanie informacji – np. digitalizacja zasobów kultury, administracji i nauki (m.in. dane z badań naukowych oraz zasobów edukacyjnych finansowanych ze środków publicznych). Program zakłada podejmowanie działań zwiększających otwartość oraz poziom ponownego wykorzystania danych z zasobów kultury (w tym niebędących ISP), nauki i administracji. Wsparcie będzie udzielane również na budowę lub modernizację i udostępnianie rozwiązań informatycznych do prowadzenia zaawansowanej analityki danych z wykorzystaniem nowych technologii.

Beneficjentami Programu mogą być m.in.: instytucje kultury, przedsiębiorcy, obywatele, NGO.

- **Kreatywna Europa 2021-2027**

Kreatywna Europa (Creative Europe) to program Komisji Europejskiej, którego celem jest wsparcie ponadnarodowych działań europejskich sektorów kultury, audiowizualnego i kreatywnego w obszarze kultury i sztuki przyczyniających się do budowania kompetencji, profesjonalizacji i zwiększania konkurencyjności sektorów na rynku globalnym, wpływ na zwiększanie dostępu do kultury i sztuki, docieranie do nowych grup odbiorców i zwiększanie uczestnictwa w kulturze, rozwój współpracy międzynarodowej oraz wsparcia ponadnarodowego obiegu europejskich dzieł i twórców, ochrony i propagowania różnorodności kulturowej i językowej oraz europejskiego dziedzictwa kulturowego, wykorzystanie technologii i wdrażanie innowacji w sektorach oraz dostosowania sektorów do zmiany cyfrowej.

W ramach nowej edycji Programu istotne będą także wsparcie sektorów w odbudowie po kryzysie wywołanym pandemią COVID-19, zrównoważony rozwój i zielona transformacja sektorów, równość i równouprawnienie oraz włączanie społeczne poprzez kulturę i sztukę.

Program będzie wdrażany poprzez komponenty:

– komponent Media – wspierający działania sektora audiowizualnego,

– komponent Kultura – wspierający działania sektorów kultury i kreatywnego,

– komponent międzysektorowy – wspierający rozwój innowacji w projektach łączących sektory kultury, kreatywny i audiowizualny, a także sektor wysokiej jakości mediów informacyjnych i rozwój umiejętności krytycznego korzystania z mediów.

10. Bibliografia

1. Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami
2. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym
4. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. – Prawo budowlane
5. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. – Prawo ochrony środowiska
6. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody
7. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami.
8. Ustawa z dnia 25 października 1991 r. o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej
9. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 maja 2011 r. w sprawie prowadzenia rejestru zabytków krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem
10. Materiały udostępnione przez Urząd Gminy w Czernicy
11. Gminny program opieki nad zabytkami Gminy Czernica na lata 2021-2024
12. Historia Śląska, pod red. M. Czapliński, Wrocław 2002.
13. Jureczko A., Henryk III Biały. Książe Wrocławski 1247-1266, Kraków 1986.
14. Pobóg-Lenartowicz A., Uposażenie i działalność gospodarcza klasztoru kanoników regularnych NMP na Piasku we Wrocławiu do początku XVI w., Opole 1994.
15. Kościoły i kaplice archidiecezji wrocławskiej. ks. prof. J. Pater (red.). Wrocław, 2002
16. Katalog zabytków sztuki w Polsce. Seria Nowa, t. 4: Województwo wrocławskie, z. 2: Sobótka, Katy Wrocławskie i okolice, Warszawa 1991, s.16-18
17. Pilch J., Leksykon zabytków architektury Dolnego Śląska. Warszawa 2005
18. Studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego Gminy Czernica
19. Plan Odnowy Miejscowości Dobrzykowice na lata 2010-2020, Czernica 2013
20. Plan Odnowy Miejscowości Chrząstawa Mała, Czernica 2013
21. Plan Odnowy Miejscowości Czernica na lata 2009-2017, Czernica 2010
22. Plan Odnowy Miejscowości Gajków, 2010-2020, Czernica 2013
23. Plan Odnowy Miejscowości Kamieniec Wrocławski, Czernica 2013
24. Plan Odnowy Miejscowości Krzyków, Czernica 2013
25. Plan Odnowy Miejscowości Łany, 2010-2020, Czernica 2013
26. Sołecka Strategia Rozwoju wsi Ratowice w Gminie Czernica, Czernica 2015
27. Między Widawą a Dobrą, od zarania dziejów do współczesności. Słownik historyczno-geograficzny miejscowości z terenu LGD Dobra Widawa, Oleśnica 2011
28. www.zabytek.pl
29. www.stat.gov.pl/gus
30. www.isap.sejm.gov.pl

11. Spis tabel i zdjęć

1. Tabela nr 1. Zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków z terenu Gminy Czernica
2. Tabela nr 2. Zabytki ruchome wpisane do rejestru zabytków ruchomych w Gminie Czernica
3. Tabela nr 3. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Gmina Czernica jest właścicielem
4. Tabela nr 4. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków, których Gmina Czernica jest współwłaścicielem
5. Tabela nr 5. Analiza SWOT
6. Tabela nr 6. Zakres działań w zakresie ochrony i zarządzania dziedzictwem kulturowym Gminy Czernica
7. Zdjęcia nr 1, 2. Park Pokoju w Nadolicach Wielkich
8. Zdjęcie nr 3. Pomnik poświęcony ofiarom niemieckiego obozu pracy wychowawczej AEL Rattwitz
9. Zdjęcie nr 4. Kościół pw. Niepokalanego Poczęcia NMP w Chrząstawie Wielkiej
10. Zdjęcia nr 5, 6. Kościół pw. św. Wawrzyńca w Wojnowicach
11. Zdjęcia nr 7, 8. Kościół pw. Narodzenia NMP w Dobrzykowicach
12. Zdjęcia nr 9, 10. Kościół pw. św. Małgorzaty w Gajkowie
13. Zdjęcie nr 11. Kościół pw. MB Różańcowej w Nadolicach Wielkich
14. Zdjęcia nr 12, 13. Kościół pw. św. Antoniego, dawny ewangelicki w Ratowicach
15. Zdjęcie nr 14. Pałac w zespole pałacowo-folwarcznym, ul. Stawowa 13-15-17 Nadolice Wielkie
16. Zdjęcie nr 15. Most kolejowy w Czernicy
17. Zdjęcia nr 16, 17. Elektrownia wodna - stopień wodny „Janowice" i most drogowy nad śluzą w Jeszkowicach w zespole
18. Zdjęcie nr 18. Most drogowy w Gajkowie na Kanale Janowickim
19. Zdjęcie nr 19. Most drogowy na kanale Janowickim w Kamieńcu Wrocławskim
20. Zdjęcia nr 20, 21. dzwonnica pożarowa w Czernicy, ul. Wrocławska/Jana Pawła II
21. Zdjęcie nr 22. Dom Ludowy, ob. restauracja w Chrząstawie Małej, ul. Wrocławska 97
22. Zdjęcie nr 23. Szkoła parafialna, ob. budynek mieszkalny w Chrząstawie Wielkiej, ul. Wrocławska 15-17
23. Zdjęcie nr 24. Szkoła Podstawowa, ob. Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Czernicy, ul. Wrocławska 78
24. Zdjęcie nr 25. Dawny zajazd Jeltscha, ob. budynek nieużytkowany, Gajków, ul. Główna 50
25. Zdjęcie nr 26. Dom Kultury w Jeszkowicach, ul. Głowna 68a
26. Zdjęcie nr 27. Dom ludowy, ob. restauracja w Nadolicach Wielkich, ul. Wrocławska 64
27. Zdjęcie nr 28. Szkoła podstawowa, ob. budynek mieszkalny w Nadolicach Wielkich, ul. Wrocławska 67
28. Zdjęcie nr 29. Gospoda, ob. budynek mieszkalno-usługowy (biblioteka, świetlica, sklep) w Ratowicach ul. Wrocławska 50, 52, 52a
29. Zdjęcie nr 30. Szkoła, ob. Zakład Gospodarki Komunalnej w Ratowicach, ul. Wrocławska 111
30. Zdjęcie nr 31. Gospoda, ob. świetlica wiejska w Wojnowicach, ul. Główna 41

12. Załączniki

Załącznik nr 1. Obiekty ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Czernica

LP.	MIEJSCOWOŚĆ	OBIEKT	ADRES	NR	NR DZIAŁKI	UWAGI	REJESTR ZABYTKÓW
1	**CHRZĄSTAWA MAŁA**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
2	Chrząstawa Mała	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	8	509		
3	Chrząstawa Mała	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Leśna	34	428/3	d. nr 14	
4	Chrząstawa Mała	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Leśna	35	240		
5	Chrząstawa Mała	Dom mieszkalny	ul. Leśna	39	367/1	d. nr 25	
6	Chrząstawa Mała	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	2	456		
7	Chrząstawa Mała	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	8	454/2	d. nr 6	
8	Chrząstawa Mała	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	11	113	d. nr 7	
9	Chrząstawa Mała	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	48	229/6	d. nr 14	
10	Chrząstawa Mała	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	61	129/1	d. nr 19	
11	Chrząstawa Mała	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	68	253	d. nr 22	
12	Chrząstawa Mała	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	73	193		
13	Chrząstawa Mała	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	82	256/3	d. nr 38	
14	Chrząstawa Mała	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	84	256/3		
15	Chrząstawa Mała	Budynek gospodarczy, stodoła	ul. Wrocławska	93-95	204/2, 205	d. nr 47	
16	Chrząstawa Mała	Dom Ludowy, ob. restauracja	ul. Wrocławska	97	207/3	d. nr 49	
17	**CHRZĄSTAWA WIELKA**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
18	Chrząstawa Wielka	Cmentarz ewangelicki, ob. parafialny	ul. Dębowa		426		
19	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	9	279/2	d. nr 5	
20	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	11	284/2	d. nr 7	
21	Chrząstawa Wielka	Budynki gospodarcze	ul. Wrocławska	11	284/2	d. nr 7	
22	Chrząstawa Wielka	Plebania w zespole plebanii	ul. Wrocławska	13	285/2	d. nr 9	
23	Chrząstawa Wielka	Budynek mieszkalno-gospodarczy w zespole plebanii	ul. Wrocławska	13	285/2	d. nr 9	
24	Chrząstawa Wielka	Zespół plebanii	ul. Wrocławska	13	285/2	d. nr 9	
25	Chrząstawa Wielka	Szkoła parafialna, ob. budynek mieszkalny	ul. Wrocławska	15-17	287/2		
26	Chrząstawa Wielka	Budynek gospodarczy, stodoła	ul. Wrocławska	16	513	d. nr 12	
27	Chrząstawa Wielka	Klasztor ss. Józefitek, ob. przedszkole	ul. Wrocławska	18	512	d. nr 14	
28	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	28-30-32-34	507/3	d. nr 22	
29	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalno-przemysłowy, ob. budynek mieszkalno-usługowy	ul. Wrocławska	38-40	503/12, 504	d. nr 26/28	
30	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	46	501/5	d. nr 32	
31	Chrząstawa Wielka	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	49	298	d. nr 33	
32	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	53	302	d. nr 37	

33	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	55	303/2	d. nr 39	
34	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	65	313	d. nr 45	
35	Chrząstawa Wielka	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	74	491	d. nr 44	
36	Chrząstawa Wielka	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	78	485/1	d. nr 48	
37	Chrząstawa Wielka	budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	80	484/1, 484/2	d. nr 50	
38	Chrząstawa Wielka	Cmentarz w zespole kościelnym	ul. Wrocławska		286		
39	Chrząstawa Wielka	Kościół parafialny Niepokalanego Poczęcia NMP w zespole kościelnym	ul. Wrocławska		286		A/1185/665/W z dnia 08.05.1992 r.
40	Chrząstawa Wielka	Magazyn w zespole kościelnym	ul. Wrocławska		286		
41	Chrząstawa Wielka	Zespół kościelny	ul. Wrocławska		286		
42	**CZERNICA**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
43	Czernica	Dom mieszkalny	ul. brata Alberta Chmielowskiego	4	254/1		
44	Czernica	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Fabryczna	1	143/6		
45	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Kochanowskiego	3	251/1		
46	Czernica	Transformator	ul. Kochanowskiego		240/1		
47	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Kolejowa	1	123/1		
48	Czernica	Budynek dworca kolejowego w zespole	ul. Kolejowa	12	358/7		
49	Czernica	Nastawnia I w zespole dworca kolejowego	ul. Kolejowa	12	358/7		
50	Czernica	Zespół dworca kolejowego	ul. Kolejowa/ Wojska Polskiego	12	358/7		
51	Czernica	Budynek gospodarczy	ul. Odrzańska	11	241/5	d. nr 13	
52	Czernica	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Odrzańska	38	227		
53	Czernica	Zabudowania gospodarcze	ul. Odrzańska (naprzeciwko nr 37)		224/2, 226/4		
54	Czernica	Most kolejowy	ul. Odrzańska		352/4, 353, 358/7, 384, 481, 613/8		
55	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Ogrodowa	2	138/2		
56	Czernica	Cmentarz katolicki	ul. Wojska Polskiego		159		
57	Czernica	Nastawnia II w zespole dworca kolejowego	ul. Wojska Polskiego		358/7	d. ul. Kolejowa	
58	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	14	191/1		
59	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	26-28	194/12, 194/16	d. nr 26-28-30	
60	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	27	549/6		
61	Czernica	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	33	108/4		
62	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	39	121/9		
63	Czernica	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	47	140/5		
64	Czernica	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	49	141/11		
65	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	51	142/1		
66	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	53	149/2		
67	Czernica	Szkoła podstawowa, ob.	ul. Wrocławska	78	225/6		

		Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej					
68	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	90	232/2		
69	Czernica	Budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	90	232/2		
70	Czernica	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	102	247/1		
71	Czernica	Dzwonnica pożarowa	ul. Wrocławska/ Jana Pawła II		352/3		
72	**DOBRZYKOWICE**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
73	Dobrzykowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Krótka	6	53/22, 53/23	d. nr 2	
74	Dobrzykowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Krótka	10	49/8	d. nr 6	
75	Dobrzykowice	Cmentarz przy kościele filialnym Narodzenia NMP	ul. Stawowa 2		24		
76	Dobrzykowice	Kościół filialny Narodzenia NMP	ul. Stawowa 2		24		A/1186/1785 z dnia 20.08.1966 r.
77	Dobrzykowice	Dom mieszkalny, ob. budynek mieszkalno-usługowy	ul. Wrocławska	12, 14, 16, 18	54	d. nr 2/4	
78	**GAJKÓW**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
79	Gajków	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Główna	24	448	d. nr 10	
80	Gajków	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Główna	28	239/2	d. nr 12	
81	Gajków	Plebania w zespole kościelnym	ul. Główna	35	199	d. nr 31	
82	Gajków	Stodoła przy plebanii w zespole kościelnym	ul. Główna	35	199	d. nr 31	
83	Gajków	Dom mieszkalny	ul. Główna	36	231	d. nr 20	
84	Gajków	Dom mieszkalny	ul. Główna	38	230	d. nr 22	
85	Gajków	Dom mieszkalny	ul. Główna	46	225/2	d. nr 28	
86	Gajków	Gospoda, ob. budynek nieużytkowany	ul. Główna	50	223	d. nr 32	A/3795/702/W z dnia 02.03.1995 r.
87	Gajków	Dom mieszkalny	ul. Główna	51	180	d. nr 39	
88	Gajków	Cmentarz w zespole kościelnym	ul. Główna	52	104		
89	Gajków	Kościół parafialny św. Małgorzaty w zespole kościelnym	ul. Główna	52	104		A/1187/1248 z dnia 05.03.1965
90	Gajków	Mur z kaplicami przy kościele w zespole kościelnym	ul. Główna	52	104		
91	Gajków	Zespół kościelny	ul. Główna	52/35	104, 199		
92	Gajków	Dom mieszkalny	ul. Główna	55	178/2	d. nr 41	
93	Gajków	Dom mieszkalny	ul. Główna	82	161/4	d. nr 46	
94	Gajków	Cmentarz katolicki, ob. miejsce pocmentarne	ul. Główna		159/1		
95	Gajków	Most drogowy na Kanale Janowickim	ul. Mostowa		489/3, 488		
96	Gajków	Dom mieszkalny	ul. Polna	2	450		
97	Gajków	Plebania, ob. dom mieszkalny	ul. Przedszkolna	1	106/1		
98	**JESZKOWICE**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
99	Jeszkowice	Cmentarz ewangelicki	na północny-zachód od wsi		123		

100	Jeszkowice	Mur ceglany	ul. Główna (otaczający teren historycznego założenia folwarczno-parkowego)		389/8		
101	Jeszkowice	Park pałacowy	ul. Główna		384, 386, 387, 388, 389/8, 389/9, 399/10, 389/11, 389/12, 389/13, 389/14, 389/15 389/16, 411		
102	Jeszkowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Główna	39	280/6		
103	Jeszkowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	64	369	d. nr 34	
104	Jeszkowice	Dom Kultury	ul. Główna	68a	366/2	d. nr 38	
105	Jeszkowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	83	306	d. nr 41	
106	Jeszkowice	Elektrownia wodna - stopień wodny „Janowice”	ul. Kanałowa	13	4		
107	Jeszkowice	Most drogowy nad śluzą I - stopień wodny „Janowice”	ul. Międzywałowa		22		
108	Jeszkowice	Most drogowy nad śluzą II - stopień wodny „Janowice”	ul. Międzywałowa		22		
109	Jeszkowice	Budynek dyżurki śluzy I - stopień wodny „Janowice”	ul. Międzywałowa		50		
110	Jeszkowice	Śluza komorowa „Janowice I” - stopień wodny „Janowice”	ul. Międzywałowa		50		
111	Jeszkowice	Śluza komorowa „Janowice II” - stopień wodny „Janowice”	ul. Międzywałowa		50		
112	Jeszkowice	Zespół - stopień wodny „Janowice”	ul. Międzywałowa		4, 22, 27, 50		
113	**KAMIENIEC WROCŁAWSKI**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
114	Kamieniec Wrocławski	Most drogowy	Kanał Janowicki		802		
115	Kamieniec Wrocławski	Park pałacowy	ul. Cichy Kącik		255/6		
116	Kamieniec Wrocławski	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Podwale	6	375/1	d. nr 4	
117	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalny	ul. Polna	50	255/9	d. ul. Wrocławska 160	
118	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalno-usługowy	ul. Spółdzielcza	10, 12, 14	493/3		
119	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	61	530/1	d. nr 43	
120	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	68	536/8	d. nr 108	
121	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	77	485/1	d. nr 61	
122	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	93	469/2	d. nr 73	

123	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	104	456/3	d. nr 61	
124	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	105	414/1	d. nr 89	
125	Kamieniec Wrocławski	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	187	357/3		
126	Kamieniec Wrocławski	Budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	187	357/3		
127	**KRZYKÓW**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
128	Krzyków	Budynek gospodarczy	ul. Główna	31	4/5		
129	Krzyków	Dom mieszkalny	ul. Główna	32	21/1	d. nr 9	
130	Krzyków	Dom mieszkalny	ul. Główna	42	17		
	ŁANY						
131	Łany	Dom mieszkalny	ul. Królewska	5	154/2	d. ul. Odrzańska 5	
132	Łany	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Królewska	6	152/4	d. ul. Odrzańska 7	
133	Łany	Budynek inwentarski	ul. Królewska	6	152/4	d. ul. Odrzańska 7	
134	**NADOLICE MAŁE**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
135	Nadolice Małe	Dom mieszkalny	ul. Zielona	4	2/8		
136	Nadolice Małe	Dom mieszkalny	ul. Zielona	18	5	d. nr 12	
137	Nadolice Małe	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Zielona	20	6/5	d. nr 14	
138	Nadolice Małe	Dom mieszkalny	ul. Zielona	25	250/4	d. nr 21	
139	**NADOLICE WIELKIE**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
140	Nadolice Wielkie	Dom mieszkalny	ul. Cicha	1	109/17	d. ul. Stawowa 3	
141	Nadolice Wielkie	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Lipowa	1	166/9		
142	Nadolice Wielkie	Chlewnia w zespole młyna, ob. ruina	ul. Rzeczna	53	318/3	d. ul. Boczna 5	A/3796/598/W z dnia 30.12.1988 r.
143	Nadolice Wielkie	Dom młynarza w zespole młyna, ob. dom mieszkalny	ul. Rzeczna	53	318/3	d. ul. Boczna 5	A/3796/598/W z dnia 30.12.1988 r.
144	Nadolice Wielkie	Zbożowy młyn wodny w zespole młyna	ul. Rzeczna	53	318/3	d. ul. Boczna 5	A/3796/598/W z dnia 30.12.1988 r.
145	Nadolice Wielkie	Zespół młyna	ul. Rzeczna	53	318/3	d. ul. Boczna 5	A/3796/598/W z dnia 30.12.1988 r.
146	Nadolice Wielkie	Cmentarz ewangelicki, ob. parafialny	ul. Rzeczna		338/1		
147	Nadolice Wielkie	Kościół filialny MB Różańcowej	ul. Rzeczna		131/1		A/1188/704/W z dnia 31.03.1995 r.
148	Nadolice Wielkie	Mauzoleum	ul. Rzeczna		338/1		
149	Nadolice Wielkie	Dom mieszkalny	ul. Stawowa	12	168	d. nr 6	
150	Nadolice Wielkie	Pałac w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Stawowa	13-15-17	310/14	d. nr 12e	
151	Nadolice Wielkie	Park pałacowy w zespole pałacowo-folwarcznym	ul. Stawowa	13-15-17	309/15, 310/13, 310/14, 310/15, 310/16, 310/19, 326		

152	Nadolice Wielkie	Zespół pałacowo-folwarczny	ul. Stawowa	13-15-17	309/15, 310/13, 310/14, 310/15, 310/16, 310/19, 326		
153	Nadolice Wielkie	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Stawowa	14	168	d. nr 8	
154	Nadolice Wielkie	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	45, 47	58	d. nr 30	
155	Nadolice Wielkie	Dom Ludowy, ob. restauracja	ul. Wrocławska	64	108	d. koło nr 7	
156	Nadolice Wielkie	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	66	107/1	d. nr 7	
157	Nadolice Wielkie	Szkoła podstawowa, ob. dom mieszkalny	ul. Wrocławska	67	80/1	d. nr 15	
158	Nadolice Wielkie	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	69	81/1	d. nr 12	
159	Nadolice Wielkie	Stacja kolejowa, ob. dom mieszkalny	ul. Wrocławska		18	d. nr 4	
160	**RATOWICE**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
161	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Cicha	1	217		
162	Ratowice	Budynek gospodarczy	ul. Odrzańska	3	245/2		
163	Ratowice	Stodoła	ul. Odrzańska	13	257		
164	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Odrzańska	16	256		
165	Ratowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Odrzańska	18	269		
166	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Odrzańska	31	284/5		
167	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Odrzańska	32	310/4		
168	Ratowice	Willa	ul. Odrzańska	33	288		
169	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Odrzańska	38-40	322/4, 328/1		
170	Ratowice	Budynek gospodarczy	ul. Odrzańska	47	319/1		
171	Ratowice	Budynek gospodarczy	ul. Odrzańska	55	332/4		
172	Ratowice	Budynek gospodarczy	ul. Polna	2	263		
173	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Polna	4	262/1		
174	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Polna	42	166/4		
175	Ratowice	Budynek gospodarczy	ul. Spacerowa za nr 4		145/5		
176	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Spokojna	1	156/4		
177	Ratowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Sportowa	15/17	97/1, 97/2		
178	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	4	216/6		
179	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	8	221		
180	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	10	227/1		
181	Ratowice	Budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	12	228/1		
182	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	16	232/1		
183	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	20	233		
184	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	22	236		
185	Ratowice	Szkoła podstawowa	ul. Wrocławska	36	258		
186	Ratowice	Gospoda, ob. budynek mieszkalno-usługowy (biblioteka, świetlica, sklep)	ul. Wrocławska	50, 52, 52a	285/6		
187	Ratowice	Plebania	ul. Wrocławska	56	296		
188	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	57	225		
189	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	59	226		
190	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	61	224/4		
191	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	62	304/2		

192	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	69	235		
193	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	73	242/1		
194	Ratowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Wrocławska	75	246/1		
195	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	79	251		
196	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	91	264		
197	Ratowice	Budynek gospodarczy - stodoła	ul. Wrocławska	91	264		
198	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	101	275/9		
199	Ratowice	Budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	101	275/9		
200	Ratowice	Szkoła, ob. Zakład Gospodarki Komunalnej	ul. Wrocławska	111	153/1		
201	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	117	150/5		
202	Ratowice	Budynek gospodarczy	ul. Wrocławska	117	150/5		
203	Ratowice	Dom mieszkalny	ul. Wrocławska	119	149/3		
204	Ratowice	Cmentarz ewangelicki, ob. parafialny	ul. Wrocławska		146/2		
205	Ratowice	Kościół par. św. Antoniego, d. ewangelicki	ul. Wrocławska		297		A/5870 z dnia 13.05.2013 r.
206	**WOJNOWICE**	Historyczny układ ruralistyczny wsi					
207	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	5	3		
208	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	8	83/1		
209	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	12	81/5		
210	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	18	77/1		
211	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	25	14/1		
212	Wojnowice	Kościół filialny św. Wawrzyńca	ul. Główna	28	71/1		A/1189/692/W z dnia 16.05.1994 r.
213	Wojnowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Główna	29	17/1		
214	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	34	67	d. nr 32	
215	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	40a	60/1	d. nr 40	
216	Wojnowice	Stajnia	ul. Główna	40a	60/1	d. nr 40	
217	Wojnowice	Gospoda, ob. świetlica wiejska	ul. Główna	41	27		
218	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	45	24/6		
219	Wojnowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Główna	48	57		
220	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	50	56		
221	Wojnowice	Budynek mieszkalno-gospodarczy	ul. Główna	55	30		
222	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	56, 58	53/3		
223	Wojnowice	Dom mieszkalny	ul. Główna	59	32/3		
224	Wojnowice	Cmentarz przykościelny – ewangelicki i katolicki	ul. Główna		71/1		
225	Wojnowice	Cmentarz ewangelicki	ul. Jelczańska		45		
226	Wojnowice	Cmentarz katolicki - komunalny	ul. Poprzeczna		293/1, 293/2, 306/6, 306/7, 306/8		

Załącznik nr 2. Stanowiska archeologiczne ujęte w gminnej ewidencji zabytków Gminy Czernica

LP.	AZP	MIEJSCOWOŚĆ	NR STAN. W MIEJSCOWOŚCI	NR STAN. NA OBSZARZE	NR DZIAŁKI
1	80-30	Dobrzykowice	1	11	244
2	80-30	Dobrzykowice	2	12	244, 250, 256/4, 258
3	80-30	Dobrzykowice	3	13	105, 106/10
4	80-30	Dobrzykowice	4	14	brak lokalizacji
5	80-30	Dobrzykowice	5	15	336/7
6	80-30	Dobrzykowice	6	16	336/3, 336/5
7	80-30	Dobrzykowice	7	17	177/2, 177/3, 178/9, 214
8	80-30	Dobrzykowice	8	18	256/4
9	80-30	Dobrzykowice	9	19	206/1, 246/1, 246/2
10	80-30	Krzyków	1	27	75/71, 75/72, 75/73, 75/92, 75/93, 75/94, 75/95, 75/96, 75/97, 75/98, 75/190, 75/198, 75/202, 75/283, 75/284, 75/285, 75/286, 75/287, 75/288, 224/1, 224/2, 224/3, 224/10, 224/11, 224/12
11	80-30	Krzyków	2	28	16/4, 17, 199
12	80-30	Krzyków	3	29	44, 45, 46
13	80-30	Krzyków	4	30	67/8, 67/9, 219/1
14	80-30	Krzyków	5	31	57/7, 57/8, 57/9, 57/10, 57/12, 57/13, 57/14, 57/15, 57/16, 57/17, 57/18, 75/156, 75/185, 75/186, 75/187, 170, 174 (obręb Krzyków) 109/18, 110/4, 110/9, 110/10, 110/11, 110/12, 110/13, 110/14, 110/15 (obręb Nadolice Małe)
15	80-30	Łany	1	32	105/13, 105/14, 105/17, 105/24, 105/25, 105/26, 105/32, 105/37
16	80-30	Nadolice Wielkie	1	33	309/750, 309/751
17	80-30	Nadolice Wielkie	2	34	136/3, 136/4, 139
18	80-30	Nadolice Wielkie	3	35	309/932
19	80-30	Nadolice Wielkie	4	36	309/762, 309/804
20	80-30	Nadolice Wielkie	5	37	318/3, 324
21	80-30	Nadolice Wielkie	6	38	brak lokalizacji
22	80-30	Nadolice Wielkie	7	39	18/2, 42, 43, 44, 45, 46/1, 46/2, 47, 48
23	80-30	Nadolice Wielkie	8	40	205
24	80-30	Nadolice Wielkie	9	41	314
25	80-30	Nadolice Wielkie	10	42	320/104, 320/105, 320/106, 320/107, 320/108, 320/109, 320/110, 320/111, 320/112, 320/113, 320/114, 320/115, 320/116, 320/117, 320/150,

					320/151, 320/152, 320/209, 320/210
26	80-30	Nadolice Wielkie	11	43	320/5
27	80-30	Nadolice Wielkie	12	44	320/5
28	80-30	Nadolice Wielkie	13	45	60/6, 65/3, 66/3, 66/5, 66/6, 66/7, 66/8, 66/10, 70/2, 70/3, 70/4, 70/6, 70/7
29	80-30	Nadolice Wielkie	14	46	122/1, 122/2, 122/5, 122/6, 122/8, 122/9, 122/14, 122/15, 122/16, 123, 166/6, 166/9
30	80-30	Nadolice Wielkie	15	47	120, 121/7, 121/8, 121/11, 121/12
31	80-30	Nadolice Wielkie	16	48	9, 10/1, 10/5
32	80-30	Nadolice Wielkie	17	49	13, 14
33	80-30	Nadolice Wielkie	18	50	84/5, 84/6, 84/7, 85/2, 85/3, 85/4, 85/7
34	80-30	Nadolice Małe	1	51	5, 6/6, 6/7, 6/8, 6/9, 6/10, 6/11, 7/1, 7/2, 7/3, 9/1, 9/2, 9/3, 10/2, 10/3, 10/4, 10/5, 10/6, 10/7, 10/8, 11, 12/2, 13/3, 156, 157
35	80-30	Łany	2	58	101/5, 102/9, 101/10, 101/11, 101/12, 102/4, 102/5, 102/6, 102/7, 102/8, 103/1, 103/2
36	80-31	Chrząstawa Wielka	1	3	brak lokalizacji
37	80-31	Chrząstawa Wielka	2	4	230/5-230/16, 230/19-230/29, 230/32, 230/54-230/58, 230/62-230/66, 230/75-230/96
38	81-30	Kamieniec Wrocławski	1	1	691/9, 686/7
39	81-30	Kamieniec Wrocławski	2	2	757, 758/1, 758/7, 758/8, 758/9, 760/1, 760/2, 760/3, 760/4, 761, 762/2, 762/6, 762/7, 866/3, 866/4
40	81-30	Gajków	1	3	157, 158
41	81-30	Gajków	2	4	665
42	81-30	Gajków	3	5	261/7, 261/8, 262/1, 262/4, 285, 289, 291, 292
43	81-30	Gajków	4	6	317, 318/2, 319/3, 319/5, 319/6, 319/7, 321/3, 321/7, 321/8, 321/9, 322, 323/1, 323/2,
44	81-30	Gajków	5	7	375/10
45	81-30	Gajków	6	8	382/1, 383/2, 382/3, 383/4, 385, 398/1, 398/2, 398/3, 398/4, 399/1, 400/1, 402/1, 400/7, 400/8, 400/11, 400/12, 400/13, 403/1, 403/2, 404/4, 405/1, 405/3, 405/4, 405/17, 406, 416, 670/6, 670/13, 670/14, 670/15, 670/17, 670/18,

					670/19, 670/20, 670/23, 680/1
46	81-30	Gajków	7	9	32/18, 32/41, 32/40, 32/42, 32/43, 32/44
47	81-30	Gajków	8	10	666/4
48	81-30	Gajków	9	11	783 (obręb Kamieniec Wrocławski)
49	81-30	Gajków	10	12	605, 606, 610
50	81-30	Gajków	11	13	brak lokalizacji
51	81-30	Gajków	12	14	brak lokalizacji
52	81-30	Gajków	13	15	brak lokalizacji
53	81-30	Gajków	14	16	brak lokalizacji
54	81-30	Gajków	15	17	brak lokalizacji
55	81-30	Gajków	16	18	brak lokalizacji
56	81-30	Gajków	17	19	96/1 (obręb Jeszkowice), 34
57	81-30	Gajków	18	20	479, 480/1
58	81-30	Gajków	19	21	32/6, 32/7, 32/11
59	81-30	Gajków	20	22	225/1, 227/1, 227/4
60	81-30	Gajków	21	23	104
61	81-30	Jeszkowice	1	24	193, 195
62	81-30	Jeszkowice	2	25	123
63	81-30	Jeszkowice	3	26	brak lokalizacji
64	81-30	Jeszkowice	4	27	brak lokalizacji
65	81-30	Jeszkowice	5	28	brak lokalizacji
66	81-30	Jeszkowice	6	29	384, 389/12
67	81-30	Jeszkowice	7	30	brak lokalizacji
68	81-30	Jeszkowice	8	31	brak lokalizacji
69	81-30	Jeszkowice	9	32	brak lokalizacji
70	81-30	Jeszkowice	10	33	85, 88/19, 88/16, 88/39, 89, 90, 91, 92/2-92/5, 456
71	81-30	Jeszkowice	11	34	174/2, 175/13-175/20, 176/4-176/7, 176/11, 188/2, 189/1, 189/2, 190, 191/1, 191/2, 293
72	81-30	Jeszkowice	12	35	176/2, 176/9, 176/10, 176/11, 177, 178
73	81-30	Jeszkowice	13	36	170/1, 170/3, 170/4, 170/5, 170/6, 170/7, 170/8, 170/9, 173, 180
74	81-30	Jeszkowice	14	37	143/2, 146/2
75	81-30	Jeszkowice	15	38	123, 133/1, 133/2, 134
76	81-30	Jeszkowice	16	39	120/3
77	81-30	Jeszkowice	17	40	155, 334/1, 334/2, 334/3, 336, 337, 338, 339, 340
78	81-30	Jeszkowice	18	41	371/8, 371/9, 371/10, 371/11, 372
79	81-30	Jeszkowice	19	42	385/1, 385/2
80	81-30	Jeszkowice	20	43	400/13, 400/15, 401, 403, 404
81	81-30	Wojnowice	1	44	84
82	81-30	Wojnowice	2	45	3
83	81-30	Wojnowice	3	46	18/1, 18/3, 18/5, 18/4, 19/3
84	81-30	Wojnowice	4	47	204/2, 205, 206
85	81-30	Czernica	1	48	240/7, 240/8, 283/1, 284/2,

					354, 387
86	81-30	Czernica	2	49	244, 245, 246/4
87	81-30	Czernica	3	50	190/3, 190/6, 191/10, 197/2
88	81-30	Czernica	4	51	97/1, 98/22, 98/23, 98/24, 98/25, 98/26, 98/30, 98/33, 99/21, 99/22, 99/23, 99/24, 99/25, 99/26, 99/31, 335
89	81-30	Czernica	5	52	15/8
90	81-30	Czernica	6	53	115/7, 116/10, 116/11, 116/15, 116/16
91	81-31	Wojnowice	6	1	193/10, 193/11
92	81-31	Ratowice	1	8	185/3
93	81-31	Wojnowice	5	9	brak lokalizacji
94	Chrząstawa Mała			strefa „OW”	
95	Chrząstawa Wielka			strefa „OW”	
96	Czernica			strefa „OW”	
97	Dobrzykowice			strefa „OW”	
98	Gajków			strefa „OW”	
99	Jeszkowice			strefa „OW”	
100	Kamieniec Wrocławski			strefa „OW”	
101	Krzyków			strefa „OW”	
102	Nadolice Małe			strefa „OW”	
103	Nadolice Wielkie			strefa „OW”	
104	Ratowice			strefa „OW”	
105	Wojnowice			strefa „OW”	

* stanowiska zaznaczone kolorem niebieskim wpisane są do rejestru zabytków